

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ – ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1946

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",

38 — ΤΣΩΡΤΣΙΛ — 38

ΑΘΗΝΑΙ

Ε.Γ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

Η ΑΛΗΘΙΝΗ ΦΥΣΙΟΓΝΩΜΙΑ ΚΑΙ Η ΛΥΡΙΚΗ ΤΟΛΜΗ ΤΟΥ ΑΝΔΡΕΑ ΚΑΛΒΟΥ

Α'

Φαίνεται πως ή μεγάλη και αύθεντική φωνή, που από καταγωγή κόσμου, αποβλέποντας στην αιώνια επικαιρότητα των συναισθημάτων, υπαγορεύει στους ποιητές την ανάγκη της ρυθμικής τους έξομολόγησης, αφού πρώτα επιβάλλει μια δίχως έλεος σύγκρουση με την πραγματικότητα, δε νοιάζεται πιά και πολύ για το πώς ή με ποιά μέσα θα εκπληρωθεί ο παράξενος χρησμός της. Έλευθερος μένει ο καθένας να στοχαστεί, ότι στην ποίηση δεν υπάρχουν καλά και κακά αποτελέσματα. Κι' ότι μονάχα, όταν αυτά τ' αποτελέσματα κλείνουν τη δυνατότητα να προκαλούνε κάθε φορά που αγγίζουν τον αναγνώστη μια σπίθα ίση σε ένταση με κείνη που πρωτοινάχτηκε από την επαφή του ποιητή με τον κόσμο, τότε ο δρόμος που όδηγησε ως εκεί αξίζει να ξανατηχήσει από τα πέλματα του μελετητή, που θα τον ξαναπάρει για δικό του λογαριασμό, παρατηρώντας με ποιό τρόπο ένα οποιοδήποτε θέμα έσωσε ή καταβαράθρωσε την απελευθέρωση του συναισθήματος.

Έτσι, αν και δε μ' έγκαταλείπει εύκολα ή έντύπωση της μέρας που με βρήκε κάπως ξαφνιασμένο να πρωταντικρύζω το ήρωϊκό αέρακι των Ώδων, κρέμομαι πάντοτε από την αμφιβολία αν ήταν ο *τόνος της φωνής* του Ανδρέα Κάλβου περισσότερο, ή *τα θέματα κι' οι ιδέες του*, που ήξεραν από μιας αρχής να μου επιβληθούν και να με γοητεύουν. Μέσα στην έρημο των καθαρευουσιάνων και την ξερολιθιά των πρώτων δημοτικιστών, απάνω και από των δυο το θεματογραφικό και άσυγκίνητο νανούρισμα, ή μορφή του Κάλβου ανέβαινε μπροστά στα μάτια μου τυλιγμένη μ' ένα Λυρικό μυστήριο. Έπειδή μάλιστα ή έλξη που άσκούσε απάνω μου αυτό το μυστήριο δεν έπαψε ποτέ να είναι μεγάλη, ξαναγύριζα πολύ συχνά στις Ώδες, αφήνοντας τον έαυτό μου να ψευτοπιστεύει, πως είτε ή έλλειψη μιας προσωπογραφίας που θα συγκεκριμενοποιούσε τη μορφή του ποιητή, (ένω άφηνε

τώρα ελεύθερη τη φαντασία μου να τη φτιάξει σύμφωνα με τις ιδιοτροπίες της μέσα σε πολύ πιο εύρύχωρα πλαίσια), είτε το σύνολο των ιδιορρυθμιών της τεχνικής του, που ξεσυνήθιζε την άκοή και την καθιερωμένη αντίληψη των λυρικών εικόνων, ήταν οι αποκλειστικές αιτίες της ανήσυχης αυτής γοητείας του. Έλεγα ακόμη πως αν ή φύση του μυστηρίου αυτού είτανε διαφορετική, αν έβγαινε δηλαδή σαν ώριμο αποτέλεσμα μιας αντίληψης του κόσμου, θα με άφηνε να συζητώ ξέγνοιαστα μαζί του, χωρίς να γυρευτώ, παρερμηνεύοντας και τις προθέσεις του, άλλες μάταιες ανακαλύψεις. Αλλά έδω, ή προσωπικότητα ολάκαιρη, το ένοιωθα, τοποθετούσε μόνη της έρωτηματικά. Η αίσθητική τά υπογράμμιζε. Κάτω από τις σπαθιές του Εικοσιένα, πίσω από την επίμονη λάμψη της Άρετης, μέσα στην ίδια την υπεργλυκυτάτην έλευθερίαν, μου έκανε νόημα κάτι άλλο πιο βαθύ, πιο ουσιαστικό, πιο πονεμένο. Κύτταζα για χιλιοστή φορά τον άνθρωπο, έτσι καθώς μου τον είχανε κληρονομήσει σχολιαστές και βιογράφοι του (1), κύτταζα τον άνθρωπο και το έργο του άξεχώριστα: «Ένας γέροντας μικροκαμωμένος, φαλακρός, με μύτη μεγάλη και ρούχα κατάμαυρα, στεκότανε μπροστά μου σαν το κοράκι. Με τη μεγάλη του μόρφωση κρυμμένη κάτω από ένα χαρακτήρα σχεδόν αποκρουστικό, αποφεύγει τον κόσμο, κλείνεται στον έαυτό του γεμάτος ιδιοτροπίες, έγωϊσμούς και θυμούς άκατανόητους. Λεπτότατα είναι τα νήματα που τον δένουν με τα έγκόσμια. Η έκρηξη της ζωής, ή μεγάλη θερμη της φύσης, το αισθησιακό πάθος, ή άφή της παντοτεινής κίνησης των πραγμάτων, δεν τον αγγίζουν. Ο Έρωτας; Μήτε αυτός, άλλοίμονο! Δυο γάμοι του μοιάζουν περισσότερο με βιωτικές επιταγές. Η επαφή του με τους ανθρώπους;

(1) Για τις βιογραφικές πληροφορίες στηρίζομαι αποκλειστικά στη μελέτη του Κώστη Παλαμά «Κάλβος ο Ζακόνθιος» («Πρώτα Κριτικά», Φέβρης 1913) και στην εισαγωγή του Μαρίνου Σιγούρου («Έκδοση των «Απάντων Κάλβου» από τον «Στοχαστή», 1927).

Σειρὰ ἀπὸ θλιβερὰ καὶ ἀπογοητευτικὰ ἐπεισόδια. Ἔτσι, λοιπόν, ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ποὺ μοιάζει νᾶχει ἐξορίσει ἀπὸ μέσα του κάθε ἀτομικὴ ἐπιδίωξη, νᾶχει θυσιάσει κάθε προσωπικὴ του φιλοδοξία, ἕναν δείχνει νὰ ἔχει σκοπὸ ἀποκλειστικόν: Πῶς θὰ ἐξυπηρετήσῃ καλλίτερα τὴν ἔντονη φιλοπατρία ποὺ τὸν φλογίζει, πῶς θ' ἀνεβάσῃ ἐκείνους ποὺ θὰ τὸν ἀκούσουν ὡς τὸ μοναδικὸ ὕψος τῆς Ἀρετῆς καὶ τῆς Ἐλευθερίας. Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση ἀπλώνεται κιόλας μπροστὰ του σὰν σκοπὸς, ποὺ γιὰ τὴν ἐπιτυχία του εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπιστρατευτοῦν ὅλες οἱ ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς, νὰ μὴν ἐξαιρεθεῖ οὔτε ἡ ποίηση. Αὐτὴ θὰ γυμνάσῃ τις ψυχὰς τῶν Ἑλλήνων, αὐτὴ θὰ τοὺς ἀπομακρύνει ἀπὸ τὴν τρυφήν ἀντίληψη τῆς ζωῆς, θὰ τοὺς προτρέψῃ στὴν ἀσκήσιν τοῦ κορμιοῦ, στὴ λιτότητα, στὴν πίστη. Ὁ ἴδιος, δίνοντας τὸ παράδειγμα, ἐπιβαίνει κηόλας μὲ λυρικά φτερά τὰ κρημνά τῆς Ἀρετῆς. Τὸ καύχημα τῆς ἀρχαίας δόξης ποὺ ὀλοένα ἐπικαλεῖται τὸν δίνει καὶ πάλι μὲ τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα, τὸν βάζει νὰ μιλεῖ μὲ τὴ γλῶσσα τῶν μύθων τῆς, ν' ἀνασταίνει στὴν ἴδια γῆ τὴν ὠδὴ ποὺ ἰσάξια θὰ ψάλλει καινούριους ἥρωες, ποὺ θ' ἀφήσῃ νὰ περάσουν μὲ τις βράκες καὶ τὰ φέσια τους, μὲ τὸν πολεμόχαρο χτύπο τῶν σπαθίων τους, ὁ Μπότσαρης, ὁ Κανάρης! Ὁ ἴδιος πόθος τῆς ἀρχαιοπρέπειας γεννάει καὶ ὅλες τις ἰδιορρυθμίες τοῦ ὕφους του: Πινδαρικά ἐπίθετα, ἀσυναίρετα τῆς ἰόνιας διαλέκτου, στίχους τονικούς, ἔλλειψη ὁμοιοκαταληξίας, θὰ πρέπει, λησμονώντας τα ὅσο μπορεῖ ὁ ἀναγνώστης, νὰ μὴ βλέπει κάθε φορὰ μπροστὰ του, παρὰ τὴν ἀγνή μορφή ποὺ κερδίζει τὴν ἐλευθερία, νὰ μὴ δίνει διέξοδο παρὰ—σ' αὐτὴ μονάχα—τῆ θερμῆ φωνῆ τῆς πατρίδας:

Ἦ Ἑλλάς, ὦ πατρίς μου
ἐλπίδων γλυκυτάτων
Μήτηρ! Σὲ βλέπω ἀκόμα
ζῶσαν καὶ μαχομένην
καὶ ἀναλασβάνω.*

Ἴδου λοιπόν τελειωμένο μπροστὰ μου τὸ πορτραῖτο τοῦ ἰδιορρυθμοῦ Ζακυνθίου. Πολὺ σωστό, πολὺ λογικόν—δὲ μπορῶ νὰ τὸ ἀρνηθῶ—φαίνεται πρὸ πάντων δίκαιο κι' εὐκολοαπόδειχτο. Ἀλλὰ γιατί... γιατί ἄραγε νὰ μὴ μένω διόλου ἰκανοποιημένος; Γιατί νὰ ἔχω τὴ συναισθησὴ ὅτι ἀφῆνω ἀπ' ἕξω ἕνα ποσοστὸ τῆς βαθύτερης σημασίας του, ὅτι παραμορφῶνω κάτι ἀπὸ τὴν πραγματικότητά του; Ἀλήθεια, μὲ συνεπαίρνει ἡ ἐντύπωση ὅτι ἐπιχειρῶ μίαν ἐπιπόλαιη ἂν ὄχι κακὴ πράξη, κάνοντας ἀνεπιφύλαχτα δεκτὸ ἕναν παρόμοιο ἀπολογισμὸ τῆς προσωπικότητάς του, καταλογίζοντάς του ἴσως ἕνα μέρος μονάχα ἀπ' ὅ,τι στὴν πραγματικότητα ἀντιπροσώπευε, βλέποντας ἀπλά καὶ μόνο τὴν ἐπιφάνεια τῶν πράξεων του μέσα στὴ ζωὴ καὶ τὴν ποίηση. Καὶ εἶτε γιατί φοβᾶμαι, εἶτε γιατί διστάζω, εἶτε γιατί δὲν εἶμαι ἰκανὸς νὰ πάω πιὸ μέσα, πιὸ βαθειά,

κάτι μοῦ λέει πῶς δὲ στέκομαι σωστὰ ἀπέναντί του, κάτι ποὺ μοιάζει σὰν διάχυτο παράπονο, σὰν ἀνάλαφρη πικρία, μοῦ λέει πῶς ἴσως καὶ νὰ τὸν προδίδω.

Μὰ ὄχι, λοιπόν! Πρέπει, εἶναι ἀνάγκη νὰ τὸν ξαναπάρω ἀπ' τὴν ἀρχή, κι' ἀκόμη μιὰ φορὰ χωρὶς προκατάληψη. Τότε, σβύνω μὲ φανατισμὸ τὸ φανταστικὸ πορτραῖτο ἀπὸ μπροστὰ μου, ὄχι ἀποστρέφοντας, ἀλλ' ἀπεναντίωσά του καρφώνοντας μὲ μεγαλειότερη προσήλωσιν τὰ μάτια μου ἐπάνω του, ζητώντας νὰ λησμονήσω ὅλα ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔτοιμα μοῦ εἶχανε, μὲ τὴν παρακινδυνευμένη ἐπιμέλεια τρίτων, παραδοθεῖ. Παρατηρῶ... παρατηρῶ μὲ προσοχή, τὴ ζωὴ καὶ τις ὁδὲς του, τις ὁδὲς καὶ τὴ ζωὴ του, παρατηρῶ τὸ ἴδιο πρᾶγμα. Καὶ καθὼς μερικὲς φορὲς, κρατώντας μπρὸς καὶ πολὺ κοντὰ στὰ μάτια μας μίαν ὁποιαδήποτε ζωγραφιά, μιὰ φωτογραφία προσώπου ἀγαπημένου, ἀρχίζουμε νὰ χάνουμε σιγὰ-σιγὰ τὴ συγκεκριμένη μορφή του καὶ νὰ τὴ βλέπουμε νὰ χωρίζεται σὲ δύο, σὲ τρεῖς ἄλλες μορφές ποὺ ξεκολλοῦν ἀπάνω ἀπὸ τὴν πρώτη καὶ στέκουνε πλάι τῆς ἀριστερᾶ ἢ δεξιᾶ, ἔτσι κι' ἐδῶ, πλάι ἀπὸ τὴ γνωστὴ καὶ παραδομένη μορφή τοῦ Κάλβου ποὺ κρατᾶω μπρὸς καὶ πολὺ κοντὰ στὰ μάτια μου, ἀρχίζουν νὰ παρουσιάζονται πλάι τῆς, ἀριστερᾶ καὶ δεξιᾶ, δύο ἄλλες μορφές, ποὺ τὴ φορὰ τούτη ὅμως δὲν εἶναι πανομοιότυπες. Μέσα τους νὰ ἐνσαρκώνονται ἄραγε οἱ ἀγνοημένες πρώτες φύσεις τοῦ ποιητῆ, ποὺ ἡ ἐλεύθερη παρατήρησή μου, ἐπιχειρώντας μιὰ ψυχικὴ ἀναδρομὴ μέσα ἀπὸ τὴ δεύτερη ἢ τὴν τρίτη σημασία τοῦ ἔργου καὶ τῆς ζωῆς του, ἐπίστεψε ὅτι βρῆκε; Νὰ βρίσκομαι μπροστὰ σὲ μιὰ πρωταρχικὴ φυσιογνωμία ποὺ οἱ συνθήκες τῆς ζωῆς καὶ ὁ χρόνος συνομήτησαν νὰ μεταμορφώσουν;

Δὲ ζητῶ νὰ στηρίξω σὲ μιὰ κακὴ τάχα ἴσαμε σήμερα ἐρμηνεῖα τῶν Ὁδῶν, ἢ σὲ παραμορφωμένες ἴσως πληροφορίες γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ δημιουργοῦ τους μίαν ὁποιαδήποτε διαφωνία. Μόνο κυττάζοντας τὴν τελειωτικὴ μορφή τοῦ ποιητῆ μας, δοκιμάζω νὰ παρακολουθήσω πῶς, καὶ μὲ ποιὸ τρόπο, ἔφτασε ὡς αὐτὴ. Δὲν εἶναι σπάνιο, ἀπεναντίας εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ συνηθισμένο πρᾶγμα, νὰ περιορίζεται ἡ ἀνάπτυξη μιᾶς πνευματικῆς φυσιογνωμίας ἀπὸ συνθήκες τοπικῆς ἢ χρονικῆς, ποὺ καταντοῦν νὰ ὀρθώνουν ἐπάνω σὲ μίαν ὀριστικὰ ὕφασμένη ὀθόνη, μιὰ δεύτερη, μιὰ τρίτη ἢ μιὰ πολλοστὴ μορφή, ποὺ ἐμεῖς—ὄχι χωρὶς κάποια ἐπιπολαιότητα—τείνουμε ὕστερα νὰ παραδεχτοῦμε σὰν μόνη ἀληθινή. Ἔτσι ἀρχίζω τὴν ψυχικὴ ἀναδρομὴ μου μέσα στὴν ἱστορία τοῦ Κάλβου καὶ τῆς ἐποχῆς του, φτάνοντας ὡς τις πρώτες-πρώτες γραμμὲς τῆς νεανικῆς του ὑπόστασης, δηλαδὴ πολὺ πρὶν ἀπὸ μερικὰ γεγονότα (ὅπως ἡ οἰκονομικὴ του κατάσταση, ἀλλὰ καὶ, πρὸ πάντων, ἡ ὑπόθεση τῆς ἑλληνικῆς ἐπανάστασης), ποὺ μὲ τὴ συνδυασμένη ἐπέμβασή τους ἔστρεψαν τὸ τιμὸν

τοῦ ταξιδιοῦ του μέσα στὴ ζωὴ, καὶ ὠρίσαν μιὰ κοίτη διαφορετικὴ στὴ ροὴ τῶν λόγων καὶ τῶν ἰδεῶν του.

Πρῶτος ὁ Παλαμᾶς, μὲ τὴν κριτικὴ δέυ-
τητα ποὺ δὲν ἔπαυε νὰ τὸν χαρακτηρίζει
ὄσο βρισκότανε στὴν ἀνοδο, καὶ ποὺ τοῦ
εἶτανε ἄλλωστε ἀπαραίτητη γιὰ νὰ ξεδια-
λύνει τὴ μωρία τῆς καθαρεύουσας ἀνικῆς νοο-
τροπίας, δοκίμασε νὰ φανταστῆ ἕνα ἔργο
Κάλβειο ξετυλιγμένο ἐν ἀποουσία τῆς
Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης. «Τίς οἶδεν, γρά-
φει, ἐάν ἐγεννᾶτο χρόνος τινὰς βραδύτε-
ρον ἢ ἄλλως πῶς ἐφθόνηι περὶ τοῦ προορι-
σμοῦ τῆς ποιήσεως, τίς οἶδεν ἂν δὲν ἀπέ-
ρεον τῆς Λύρας τοῦ τόνοι βαρύθυμοι καὶ
ἀπαισιόδοχοι ἔλεγχοι;» Δοκιμάζοντας μόνο
τὴν ὄχι στατικὴ αὐτὴ κριτικὴ, ὁ Παλαμᾶς
δὲ φτάνει ὡς τὴν ἄκρη, σταματᾶει σ' ἕνα
σημεῖο ποὺ δὲν εἶναι δυστυχῶς ἀρκετὸ γιὰ
νὰ ξεσκεπάσει ὀλάκαιρο τὸ μυστικόν. Πα-
ρουσιάζει ἔτσι ἕνα βαρύθυμο καὶ ἀπαισιό-
δοχο ποιητὴ, δίχως ν' ἀναλογιστῆ ὅτι στὴ
διαμόρφωσή του αὐτῆ, ὁ ἀγῶνας τοῦ 21,
δεσμεύοντας τὰ πάντα, δεσμεύοντας ἀκόμα
καὶ τὴν ποίηση, τὸν ἀπότρεψε ἀπὸ τὴν πρῶ-
τὴ φύση του, τὸν συμμόρφωσε κάτω ἀπὸ τὰ
σημεῖα τῆς Ἀρετῆς, μέσα σὲ σπαρτιατικὰ
ἰδανικά, ἰδανικά ποὺ ἀκριβῶς ἐπειδὴ δὲν
ἄρμοζαν στὶς ἄλλες γραμμὲς τῆς εὐπλαστῆς
νεανικῆς του ἰδιοσυγκρασίας τοῦ γέννη-
σαν τὴ νοσταλγία, τὴν καταπιεσμένη νο-
σταλγία, σύμβολο ἀσφαλέστατο τῆς βα-
ρυθυμίας. «Ὅσο γιὰ μένα, ἡ πρώτη του αὐτῆ
φύση εἶναι ριζικὰ διαφορετικὴ. Δὲ δυσκο-
λεύομαι διόλου νὰ μακρύνω ἀπὸ τὸ μαυρο-
ντυμένο καὶ ἀσκητικὸ γεροντάκι, γιὰ νὰ δῶ
μπροστά μου ἕνα νέο ζωντὸ καὶ ἀντάρτη,
γεμάτον ἀπὸ ἐλπίδες συγκεκριμένες, ἔρωτα
γιὰ τὴ ζωὴ αὐτὴ καθαυτῆ, ἔρωτα γιὰ τὸν
ἔρωτα, ἕνα νέο ποὺ ἡ δύναμή του δὲν ἔχει
ἀκόμα ἴσως ὑπολογίσει καλὰ τίς ἀντιξό-
τητες τοῦ καθημερινοῦ βίου. Αὐτὸς ὁ νεανι-
κὸς Κάλβος, αὐτὸς ὁ ζωντανὸς ἔφηβος μὲ
τὴν ἀμίαντη δροσιά τῆς ψυχῆς του καὶ μὲ
τὴν ὀρμὴ τοῦ κορμιοῦ του ἀνεπιφύλαχτη,
στηλώνει πάντοτε ἀπὸ τὸ λιβόρνο ὅπου
βρίσκεται, τὰ ὀρθάνοιχτα καὶ ἀχόρταγα μά-
τια του ἐπὶ τὸ μέγα πρόσωπον τῆς γῆς πο-
λυβοτάνου, κεῖ ὅπου καθαρὸς ὁ ἀέρας πάν-
τα γελᾶει, κεῖ ὅπου ὁ ἥλιος φαίνεται στὸν
ὀρίζοντα ὡς ἂν χαρᾶς ἰδέα καὶ τὰ πολλὰ
νησὶα δείχνει τοῦ Αἰγαίου!»

Θὰ μπορούσε στ' ἀλήθεια νὰ κάνει ἐκεῖ
μιὰ ζωὴ ἐλευθερῆ, ἐπάνω στὰ εὐτυχισμένα
χώματα, μέσα σὲ πλούσια περιβόλια, μαζί
«μὲ κοράσια πῶχουν ψυχὴν σὰν φλόγα, χεί-
λη σὰν δροσισμένα ρόδα, λαιμόν σὰν γάλα».
Ἡ ἀκόμα, ὕστερα ἀπὸ κάποιο μεγαλόπρεπο
δειλὶ, «ὅταν τὸ ἑσπέριον ἄστρον ὁ οὐρανὸς
ἀνάπτει», θὰ μπορούσε νὰ δοκιμάσει τὴν
ἀπροσδιόριστὴ—τόσο γλυκεῖα καὶ τόσο πι-
κρὴ μαζί—γεύση τῆς ζωῆς, ν' ἀναζητήσῃ
μέσα στὰ «γέμοντα ἔρωτος καὶ φωνῶν μου-
σικῶν θαλάσσια ξύλα, τὸ σῶμα καὶ τὸ στη-

θος τῶν λαμπρῶν Ζακυνθίων—ἄνθος παρθέ-
νων!» Θὰ μπορούσε, τέλος, νὰ γείρει πίσω
τὸ κεφάλι του, εὐτυχισμένος, ἐνῶ μέσ' ἀπὸ
τὴ μεγάλη καρδιά τῆς θάλασσας θᾶφταναν
ἀπὸ πολὺ μακρὰ—«τῶν πλεόντων τὰ ἔια
μόλα...» Θὰ μπορούσε... Γι' αὐτὸ καὶ μὲ κό-
πο συγκρατεῖ μιὰ κραυγὴ ποὺ ἔζησε μέσα
του, καὶ ποὺ τῆς εἶναι ἀδύνατον πιά ν' ἀπο-
φύγει τὴ διατύπωση: «Α! μόνον ἄς ζήσει
ὁ ἄνθρωπος, ὅτι εἶναι ἡ γῆ παράδεισος καὶ
ἡ ζωὴ μία!»

Χρειάζεται ἀμεροληψία, καὶ προσοχὴ
γιὰ νὰ βρεθοῦν τ' ἀχνάρια τῆς πρώτης αὐ-
τῆς φύσης τοῦ ποιητῆ μέσα σ' ἕνα ἔργο
διαμορφωμένο κάτω ἀπὸ τὴ συνειδητὴ κι' ἐ-
πιμελημένη προσπάθεια νὰ κρυφτεῖ καὶ νὰ
θαφτεῖ ὀριστικὰ ὅ,τι ζωντανὸ ἔμενε ἀκόμα
ἀπὸ τὴν ἀπομακρυσμένη ἐκείνη περίοδο τῆς
ζωῆς νὰ σαλεύει μέσα του, ὅ,τι ἀπωθημένο
μὲ πείσμα δὲν κατῶρθωνε, ἀκόμα καὶ τίς
σπάνιες φορές ποὺ θ' ἀποτίναζε τὴν κηδε-
μονία τῆς σφυρηλατημένης συνείδησης, νὰ
ξημερωθεῖ, παρὰ μέσα σὲ μεγάλες συννε-
φιές θλίψης ἢ ἔξω ἀπὸ τὰ μισάνοιχτα παρά-
θυρα τῆς νοσταλγίας; Ἡ νοσταλγικὴ αὐτὴ
ἐπιστροφή ποὺ ὀλοένα τείνει νὰ τὸν ξανα-
συνδέσει μὲ μιὰν ἄξαφνα σταματημένη πρω-
τοανακάλυψη τοῦ κόσμου, ὑπάρχει ὄχι μόνο
μέσα στὸν «Φιλόπατρι» του ἀλλὰ καὶ μέσα
στὴν «Εἰς θάνατον» ὡδή, ποὺ συμπληρώνει
τὴν πρώτη, κι' ὅπου ἡ μορφή τῆς μητέρας
προσωποποιεῖ, χωρὶς καμμιά δυσκολία, τὴ
φύση. Οἱ δύο αὐτὲς ὡδές, ὅπου τὸ αἰσθημα-
τικὸν ἀκόμα τὴν ἔνταξη μιᾶς εὐνόητης
φλόγας, δὲν εἶναι διόλου τυχαῖο ὅτι κρα-
τοῦνε χρονολογικὰ τίς πρώτες θέσεις μέσα
στὸ ξετύλιγμα τοῦ τόσο σύντομου ἄλλωστε
λυρικοῦ τοῦ ἔργου. Μητέρα ἢ Φύσις, Ζά-
κυνθος ἢ Ζωὴ, εἶναι οἱ φωνές τῶν καταπιε-
σμένων ἐνστίκτων ποὺ κατορθώνουν, στὴν ἀρ-
χὴ ἀκόμη, νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὴ σιδερένια πα-
νοπλία τῆς Ἀρετῆς καὶ νὰ διαχυθοῦνε μὲ κά-
ποια ψευδαἰσθησὴ ἐλευθερίας. Ἀργότερα,
ἕνα τέτοιο πρᾶγμα θάνατο ἀδύνατο. Ἀργότε-
ρα, θὰ διασώζονται αὐτὰ μονάχα στὴ διακο-
σμικὴ χρησιμοποίησιν μερικῶν ἔντονων εἰ-
κόνων, ὡσπου νὰ σβύσουν μὲ τὴν τελευταία
ὡδή, τὸ «Βωμὸ τῆς Πατρίδος», ποὺ ὄχι μοι-
ραία σημειώνει καὶ τὸ τέλος τῆς ποίησης
τοῦ Κάλβου. Ὅμως, ἂν κάτι μὲ κάνει νὰ
σταματῶ καὶ νὰ ξαναέρχομαι τώρα στὸν
«Φιλόπατρι» του, εἶναι ὁ ὀλοφάνερος τρό-
πος μὲ τὸν ὁποῖο ἐδραίωνει ὁ ποιητὴς μό-
νος του ἐκεῖ μέσα τὴ θέση ποὺ ζητῶ ἐδῶ
πέρα νὰ στηρίξω. Ἡ εὐτυχία, ποὺ ποιὸς λίγο
ποιὸς πολὺ, κάθε ποιητὴς ματώνει τὰ χέρια
του γιὰ νὰ τὴ στηθεῖ κάπου ὡσπου νὰ πει-
σθεῖ πῶς εἶναι ἢ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρ-
ξει, ἢ εὐτυχία, δὲν ἀποκτᾶει ποτέ τῆς ὄντο-
τητα δίχως μιὰν ὠρισμένη (καὶ διαφορετικὴ
κάθε φορὰ γιὰ τὸν καθένα) προϋπόθεση. Ἄν
ἢ προϋπόθεση αὐτὴ ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς ὑπάρ-
χει, δὲν ἔχει κανένας παρὰ νὰ τραβήξει τὸ
δρόμο του, ρίχνοντας ἢ μεταμορφώνοντας

δσα ἐμπόδια βρεθοῦνε μπροστά του. Ἄν ὁ μὴ δὲν ὑπάρχει, τότε—ἀλλοίμονο—πρέπει νὰ βάλει τὰ δυνατὰ του γιὰ νὰ τὴν ξαναδημιουργήσει. Καὶ νὰ ποῦ ὁ νεαρὸς ἀκόμα τότε Ζακύνθος, εἶδε, μέσ' ἀπὸ μιὰ διαύγεια οὐσιαστικὰ ἑλληνική, τὸ σχῆμα τῆς δύσκολης πραγματικότητας. Ἔτσι ὅταν φωνάζει πρὸς τὴν γενέτειρά του:

Εἶσαι εὐτυχὴς καὶ πλέον
σὲ λέγω εὐτυχέστερα
ὅτι σὺ δὲν ἐγνώρισας
ποτέ τὴν σκληρὰν μάστιγα
ἐχθρῶν τυράννων,

ποιᾶν ἄλλη πίστη ὁμολογεῖ; ὅτι μὲ τὴν προϋπόθεση τῆς ἐλευθερίας (μ' αὐτὴν ἡ Ζακύνθος εἶναι εὐτυχέστερα) τὸ μόνο ποῦ ζητάει, δηλαδή τὸ μόνο ποῦ πιστεύει ὅτι μπορεῖ νὰ δώσει μιὰ πληρότητα στὸν ἄνθρωπο, εἶναι ἡ αἴσθησις τῆς ζωῆς καὶ τῆς φύσης (μ' αὐτὴν ἡ Ζακύνθος, γιὰ νὰ κατεβῆμε ἀπὸ τὸν συγκριτικὸ βαθμὸ, εἶναι κιόλας εὐτυχής). «Μακάρια εἶναι ἡ γῆ ποῦ ἐφώτισεν ὁ ἥλιος, μακάρια τὰ βουνὰ καὶ τὰ δάση ποῦ ἤκουον ποτέ σημαίνοντα τὰ Θεῖα τῆς Ἀρτέμιδος ἀργυρὰ τόξα!» Θάτανε ἀγνωμοσύνη νὰ μὴν τολμήσει νὰ δεῖ κανεὶς τὴν εὐτυχία ἐκεῖ, «ὅπου ἀκόμη πλανῶνται αἱ Νηρηίδες, αὐτοῦ ποῦ καὶ σήμερον τὰ δένδρα καὶ τὰς πηγὰς σεβάζονται οἱ ποιμένες, ὅπου αἱ Παρνασσίαι κόραι χορεύουσιν, ἐνῶ τὸ λύσιον φύλλον αὐτῶν τὴν λύραν ἐκεῖ στεφανώνει». Γεννημένος στὴ μικρὰν ἐκείνη χώρα «ὅπου καὶ ἐὰν ἔπεσεν ἡ χιὼν δὲν ἔμεινεν, οὔτε ἐμάρανεν ὁ θερμὸς Κύων τὰ σμάραγδά της», δὲ μπόρεσε, οὔτε κι' ὅταν ἀποφάσισε ν' ἀφιερῶθαι στὴν ἐπαναδημιουργία τῆς ἐλευθερίας (ποῦ θὰ γινόταν ἡ προϋπόθεση μιᾶς δικαιωμένης καὶ θετικῆς ζωῆς γιὰ ὅλη τὴν Ἑλλάδα), οὔτε κι' ὅταν ἀποφάσισε νὰ μεταχειριστῆ ἀκόμα καὶ τὴν ποίησίν του γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ, δὲ μπόρεσε νὰ μὴ μιλήσει εὐγλωττα γιὰ τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα ποῦ πρωταστράψανε στὰ ὀλόνοιχτα καὶ ἀνικανοποίητα νεανικά του μάτια. Τὴ Ζακύνθο, καὶ καθὼς τὴ βλέπει μὲ δύναμη ἀναπόλησης ἀπὸ τὴν Ἰταλικὴν ἀκτὴν ὅπου βρίσκεται, τὴ θεωρεῖ σὰν χαρὰ πιά ποῦ κατέχει τὸ μοναδικὸ τρόπο νὰ ἐνσαρκώνει τὰ ὄνειρά του:

Σὺ εἶσαι τῶν ὀνείρων μου ἡ χαρὰ μόνη!

Καὶ εἶναι πολὺ φυσικὸ (ἀφοῦ πιά ὁ ἐκτροχιασμὸς τῶν ζωϊκῶν ἀξιών ποῦ πρωτοπίστεψε αὐτόματα προκάλεσε τὴ μέθοδο τῆς ἀναπόλησης) νὰ συνδέσει τὴ μορφή τῆς μητέρας του, ποῦ σὰν τὸ νησί, καὶ μαζί μὲ τὸ νησί, χωρίστηκε πολὺ νωρὶς κι' αὐτὴ ἀπὸ τὴν ἀγκαλιά του. Δὲ χρειάζεται ἄλλη ἀπόδειξη: Οἱ μόνες περιπτώσεις ποῦ εἶχαν τὴ δύναμη νὰ γίνουν ἐξαιρέσεις στὰ ἥρωολατρικά του θέματα, ἦταν ἡ γενέθλια γῆ καὶ ἡ μητέρα, ὡσὰν μητέρα καὶ γενέθλια γῆ—αἰώνιες φωλιές ἐπιστροφῆς—νὰ ὑποβάλλανε ὑποσυνείδητα στὸν ποιητὴ τὴν ἔκφραση ποῦ θάχε γιὰ στόχο νὰ δικαιωνε εἴτε μὲ μιὰν

ὑπερφυσικὴ ἐμφάνιση, εἴτε μὲ μιὰν ἔντονη ἀνάμνηση, τὴν ἴδια του πρωταρχικὴ φύση.

Ἡ φύση τοῦ αὐτοῦ, ἑλληνικὴ στὴν οὐσία της, συγγενεὺς ἐλάχιστα μὲ τὸ μεταφυσικὸ αἶσθημα τῶν ἰδεοκρατῶν τοῦ Βορρᾶ, ποῦ ἄλλωστε, ποτὲ δὲ θὰ κυριαρχήσει ἐντελῶς ἐπάνω του. Τὶς περισσότερες φορὲς ὅπου ἡ ζωὴ ὀρθώνει μπροστά του μερικὰ ἀπὸ τὰ διλήμματα, ἐκεῖνα ποῦ ἐξορίζουν ὀριστικὰ τὴ γαλήνη ἀπὸ τὴ σκέψη τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων, χωρὶς νὰ φτάνει (ὅπως ἀργότερα μερικοὶ μελλοντικοὶ του συνάδελφοι) ὡς τὸ σημεῖο νὰ καταργήσει ὀρισμένες κακοστεκούμενες προαιώνιες ἀντιφάσεις—ἦταν πολὺ νωρὶς ἀκόμη γι' αὐτὸ—, πότε νοιώθει τὸν ἑαυτὸ του μετέωρο πάνω ἀπ' τὴ γῆ, καὶ πότε πάλι στέρεα στηλωμένο μὲ τόσο πόνο μὰ καὶ μὲ τόσην ἡδονὴ στὸ ἔδαφός της. Γιὰ κάτι συγκεκριμένο, πρὶν ἢ μετὰ τὴ ζωὴ, ποτὲ δὲ μᾶς μιλεῖ μὲ τὴ σιγουριά ποῦ θὰ τοῦδινε μιὰ φιλοσοφικὴ σκοπιά. Τὸ ἀνέκφραστο, περιορίζεται νὰ γράφει, «μυστήριον τῆς ζωῆς μὴν ἐρευνᾶς». Κι' ἂν γιὰ μιὰ στιγμὴ βάζει στὰ χεῖλη τῆς μητέρας του μιὰ φράση ποῦ θὰ μπορούσε νὰ παραπλανήσει, γρήγορα ξανάρχεται σὲ μιὰν ἄλλη ὁδὴ νὰ διατυπώσει, σὰν σὲ παρένθεση, τὴ δυσπιστία του:

Ἴσως (ἂν δὲν μὲ τρέφει
ματαῖα ἐλπίς) εὐρίσκειται
μετὰ τὸν θάνατόν μου
γλυκύτερα ζωὴ
καὶ μὲ προσμένει.

Ἐνῶσω βρίσκεται ἀκόμα στο σταίιο αὐτὸ ὁ Κάλβος, ἀφήνει νὰ τοῦ ξεφύγουν κραυγὲς γεμάτες εἰλικρίνεια, κραυγὲς ποῦ γίνονται τόσο πιὸ παθητικὲς, ὅσο ἡ ἀνάγκη τῆς προσαρμογῆς του σὲ συνειδητοῦς σκοποὺς γίνεται πιὸ καταπιεστικὴ, ὅσο ξεχωρίζει στὸν ὀρίζοντα τῆς σκέψης του πιὸ καθαρά, μὰ ἈΓΡΑΦΗ ἀλλ' ἀναπόφευκτη ΕΠΙΤΑΓΗ. Στὴ δευτέρη ἀπὸ τὴν δύο αὐτὲς ὁδὲς ποῦ μᾶς ἀπασχολοῦνε, καὶ ποῦ ἀποτελοῦν ἕνα θερμὸ καὶ πικρὸ συνάμα χαιρετισμὸ στὴς ἀξίες ποῦ πρωτοπίστεψε, βρίσκει κιόλας ψάχνοντας τὸ δρόμο ποῦ θὰ τὸν φέρει μετὰ τὸ σπαραχτικὸ χωρισμὸ Μητέρας - Φύσης (κυριολεκτικὰ καὶ μεταφορικὰ) πρὸς τὴν πικρία, τὴν ὑπερηφάνεια καὶ τὴν ἀνταρσία. Εἶναι πιά ὁ ἄνθρωπος ποῦ ἀφοῦ εἶδε τὸ θάνατο μὲ θάρρος, εἶναι γυμνασμένος νὰ βλέπει μὲ τὸ ἴδιο θάρρος ὁ,τιδήποτε. Τώρα ποῦ κατέχει τὸ μυστικὸ, κρατεῖ τὴν ἀγκυρα τῆς σωτηρίας, μπορεῖ νὰ πάρει δικαιωματικὰ ἕνα ὕψος ἀγέρωχο. Καὶ ἀμέσως, ἐνῶ στὸν ἀπροειδοποίητο ἀναγνώστη θὰ φαινόταν ἀπροσδόκητο ἢ ἀκατανόητο, ἐνῶ σ' ἐμᾶς τώρα φαίνεται φυσιολογικὸ, ξεσπᾷ σ' ἕνα βίαιον θυμὸ, σὲ μιὰν ἐπίδειξη ἀνταρσίας ποῦ κανένα προηγούμενον μέρος τοῦ ποιήματος δὲ δικαιολογεῖ:

Ἐγὼ τώρα ἐξαπλώνω
τοῦραν δεξιάν
καὶ τὴν ἀτιμον σφίγγω
πλεξίδα τῶν τυράννων
δολιοφρόνων

Ἄλλὰ μὲ τὴ στροφή ἐτούτη πᾶ ἀγγίζουμε τὸν δεύτερο τύπο τοῦ Κάλβου πού τὰ κύρια χαρακτηριστικά του, (ιδιορρυθμία καὶ ἀνταρσία, θὰ πρέπει μ' ἐπιμονὴ ν' ἀναζητήσουμε πάλι μέσα στὸν διαχωρισμὸ τοῦ καθαρὰ ψυχικοῦ λυρισμοῦ ἀπὸ τὴν περιπέτεια τοῦ μύθου. Ἰδιορρυθμία καὶ ἀνταρσία! Οἱ δυὸ αὐτὲς ἔννοιες δὲν ἀντηχοῦνε καὶ τόσο καλά μέσα στὸ λεξιλόγιό τῆς σημερινῆς κοινωνίας. Εἶναι τόσοι οἱ ματαιόδοξοι πού τίς πλαστογραφοῦνε, ὥστε νὰ κατανοῦν σχεδὸν πάντοτε ὑποπτες. Ἄλλὰ ὅταν τίς ἐπιβάλλει μιὰ βαθύτερη πνευματικὴ ἀνάγκη, τότε ἀποκτοῦνε μιὰν ἐξαιρετικὴ σημασία καὶ γίνονται οἱ ἀρετὲς πού σήμερα κάθε ζωντανὸς ἄνθρωπος φιλοδοξεῖ, πιστεύω, νὰ ἔχει. Αὐτὴ τὴ στάση τῆς ιδιορρυθμίας καὶ ἀνταρσίας, αὐτὸν μᾶλλον τὸν μὴ-συμβιβασμὸ, τὸν non-conformisme (ὅπως τὸν ὀνομάσανε οἱ σύγχρονοι κήρυκες του) θὰ μπορούσαμε νὰ τὸν ἐρμηνεύσουμε σὰν τὴν ἐνσυνείδητη θέληση τοῦ καλλιτέχνη νὰ μὴ συμμορφῶνε τὸν ἑαυτὸ του στὶς ἀπαιτήσεις τῆς κοινωνικῆς πλειοψηφίας, μήτε ν' ἀποδέχεται ἀνεξέλεγκτα τὴν παράδοση, μήτε νὰ ξεθωριάζει τὴ ζωὴ του ἀφήνοντάς τη μέσα στοὺς χλιαροὺς ἀνέμους τῆς καθημερινῆς συναλλαγῆς. Κι' ἐπειδὴ συμβαίνει πάντοτε ἡ κοινωνία, πειραγμένη καὶ πεισματωμένη ἀπὸ τὴν καταφρόνηση, νὰ μηχανεύεται χίλια ἐμπόδια γι' αὐτοὺς τοὺς τολμητῆς, ἡ ἐνάσκηση μιᾶς παρόμοιας ἀρετῆς ὡς τίς ἔσχατες συνέπειές της γίνεται δύσκολη καὶ — πρέπει νὰ τὸ ποῦμε κι' αὐτὸ — δὲν πραγματοποιήθηκε ὡς τώρα παρά ἐλάχιστες φορές, ἀπὸ μερικὲς μονάχα, ἐξαιρετικὰ ἰσχυρὲς, ἰδιοσυγκρασίες. Τὶς περισσότερες φορές ἡ ἀντίδραση μοιάζει τόσο ἀξεπέραστη, πού ἡ δύναμη αὐτὴ μοιραία παραμορφώνεται στὴ σύγκρουσή της, ὀπισθοχωρεῖ, ἀναδιπλώνεται στὸν ἑαυτὸ της, ἢ πάλι ξεχύνεται ἀπροσδόκητα σὲ διαφορετικὲς κοίτες. Στὴν περίπτωσή αὐτὴ πού δὲ θ' ἀργήσουμε ν' ἀποδείξουμε πὼς εἶναι καὶ ἡ περίπτωσή Κάλβου, οἱ συνέπειες εἶναι πολὺμόρφες καὶ χαρακτηριστικὲς: Ἡ μοναξιά. Ἡ πικρία. Ἡ θεοποίηση τῆς ὑπερηφάνειας. Ἡ σύγκρουση μὲ ἄλλες προσωπικότητες. Ἡ ἐπιθετικότητά. Καὶ συχνὰ ἡ ἀπελπισία! Θὰ εἶναι σκάνδαλο τώρα ἀν ἀνοίξουμε πόρτες καὶ παράθυρα γιὰ νὰ δοῦμε στὸ καθαρὸ φῶς, πόσο ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ ποιητῆ μας πιστοποιοῦνε αὐτὲς τίς παρατηρήσεις;

Εἴκοσι τεσσάρω χρόνων ἀκόμη, παρατάει, μὲ σκληρότητα καὶ ἀδικαιολόγητη βιασύνη, τὴν ἐρωτικὴ περιπέτεια τοῦ μὲ μιὰν Ἰταλίδα κοπέλλα, πού τὸ παραπονετικὸ της μυστήριον, ξεχυμένο ἀπὸ τὰ στενὰ καντούνια τῆς Φλώρεντίας ὡς τὰ ὀλάνθιστα περίχωρα τοῦ Bellosguardo, δὲν κατάφερε ποτὲ νὰ ξαναγγίξει τὴν κλεισμένη μὲ πείσμα ψυχῆ του. Μὲ ἀγνωμοσύνη τὸ ἴδιο ἀδικαιολόγητη, παρατάει, λίγο ἀργότερα, στὸ Λονδίνο τὸν πιὸ στενὸ φίλο κι' εὐεργέ-

τη του, τὸν ποιητὴ Οὔγο Φώσκολο, πού, κι' αὐτὸς μὲ τὴ σειρά του, τόσο λίγο φαίνεται νὰ τὸν ἐνοιώσε, ἀφοῦ βρίσκουμε νὰ τὸν κατηγορεῖ συχνὰ στὰ γράμματά του πρὸς τὴν Κουίρινα Ματζιόττι καὶ τὸν Λόρδο Χόλλαντ. Ἐπιστρέφοντας στὴ Ζάκυνθο, δημιουργεῖ μιὰ σειρά ὀλόκληρη ἀπὸ ἐπεισόδια. Διώχνει ἀπὸ τὸ σπῆτι του τὸ γιὸ τοῦ Ἄγγλου ἀρμοστή τῶν Ἰονίων νήσων. Δίνει τὴν παραίτησή του στὴν Ἰόνιο Ἀκαδημία, μόνο καὶ μόνο ἐπειδὴ κάποτε χειροκροτήθηκε, περισσότερο ἀπ' αὐτόν, ὁ προσωπικὸς του ἐχθρὸς Ὀριόλι. Ἐπιτίθεται στὸν καθηγητὴ Γεώργιο Θερειανὸ μὲ πρωτοφανῆ δριμύτητα. Ἄγνοεῖ (μᾶλλον θεληματικὰ) τὴν παρουσία ἐπάνω στὸ ἴδιο νησί ἑνὸς μεγάλου ποιητῆ, τοῦ Διονύσιου Σολωμοῦ. Ντύνεται στὰ μαῦρα καὶ βάφει ἀκόμη καὶ τὰ ἐπιπλά του μαῦρα. Χτυπᾶ τὰ ἴδια του συμφέροντα. Διώχνει ἀπὸ τὸ ἰδιωτικὸ σχολεῖο πού εἶχε ἀνοίξει, ὅσα παιδιὰ νομίζει ὅτι δὲν ἔχουν τὴν πιθανότητα νὰ προκόψουν, ὀδηγώντας ἔτσι τὸν ἑαυτὸ του μπρὸς ἀπὸ τὴν ἀπειλὴ μιᾶς οἰκονομικῆς καταστροφῆς.

Φτάνει στὸ σημεῖο νὰ φτιάξει ὀλόκληρο σύστημα ἐκπαιδευτικὸ ἐντελῶς πρωτότυπο καὶ παράδοξο, καθὼς πιστοποιοῦνε τοῦλάχιστον οἱ εἰδικοί. Τέλος, ἔπειτα ἀπ' αὐτὸ τὸ *crescendo* τῆς ἀλυγυσίας, ἡ μοναξιά, ἡ ἀπελπισία! Ἡ ἀηδία! Φεύγει πάλι γιὰ τὸ Λονδίνο, γέρος αὐτὴ τὴ φορά, νὰ πεθάνει μακριὰ ἀπὸ τὰ χῶματα πού τόσο ἀγάπησε, ἀπὸ τὸν τόπο στὸν ὁποῖο ἀφιέρωσε ὅλες του τίς δυνάμεις, πικραμένος κατὰ βάθος ἀθεράπευτα ἀπὸ τὴν ἔλλειψη στοργῆς καὶ κατανόησης πού τοῦ ἔδειξε ἡ ἐποχὴ του, παίρνοντας μαζί καὶ ὅλες τίς χαμένες ἐκεῖνες ἐλπίδες πού ἡ βιολογικὴ του ἐπαναστατικότητά, μεταμορφωμένη σὲ φυλετικὴ, θὰ μπορούσε ἀπὸ τότε δικαιοδικα νὰ γεννήσει. Κι' ἔπρεπε νὰ περάσει ἀληθινὰ ἕνας αἰώνας καὶ περισσότερο, γιὰ νὰ μπορέσουν οἱ ἄνθρωποι νὰ δοῦν στὶς ὠδὲς του ὅτι ὁ ἴδιος τόσο μάταια ζήτησε νὰ καταπνίξει: Τὴ δύναμη πού ἀνατρέπει τὰ καθιερωμένα! Ἴσως καὶ σήμερα ἕνα τέτοιο πρᾶγμα νὰ φαίνεται παράξενο σὲ πολλοὺς. Ὅπως δὲποτε, εἶναι πιὸ προσιτὸ σ' αὐτοὺς νὰ νοιώσουν μιὰ τέτοια ἀποψη, ἀρχίζοντας ἀπὸ μερικὰ φανερά παραδείγματα, παρατηρώντας π. χ. πόσο αἰχμηρὲς καὶ πόσο ἐπιθετικὲς γίνονται ἄξαφνα οἱ ἐκφράσεις τοῦ ποιητῆ ὅταν διαλέγουνε γιὰ στόχο τους βασιλιάδες καὶ τυράννους, δηλαδὴ τὰ τυπικὰ σύμβολα τῆς «ἰσχύος τῶν καθεστηκυίων».

Θὰ μοῦ ἀντιτείνουν, βέβαια, ὅτι ὁ Κάλβος δὲ χτυπᾶ τὴν κοινωνικὴ συντηρητικότητά πού μὲ τ' ἀξιώματά τους ἀντιπροσωπεύουνε, ἀλλὰ τίς εἰδικὲς περιπτώσεις, ὅπου μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς ἔδειξαν σκληρότητα καὶ ἀναληγσία ἀπέναντι στὴν ὑπόθεση τῆς ἀγωνιζόμενης Ἑλλάδας. Φυσικὰ ἔτσι παρουσιάζεται ἡ ἐπίφαση. Ἄλλὰ—κι' ἀφήνω κατὰ μέρος τίς φορές ὅπου ὁ τόνος εἶναι τόσο

γενικός, ὥστε κι' ἀντικρούει αὐτὴ τὴν ἀποψη—ἀξίζει νὰ παρατηρήσει κανεὶς πόσο στίς σχετικὲς στροφές τὸ ὕφος του γίνεται ἀξάφνα πὶὸ ἀδιάλλαχτο, πόσο βιάζεται ἀμέσως νὰ παραθέσει τὴ δική του ὑπερηφάνεια, νὰ πεί ὅτι δὲν εἶναι αὐτὸς ἀπὸ τοὺς κροτουδοντας ποιητὰς; «τὸ μονόχορδο τῆς κολακειάς». Μιλᾷ ἀπευθείας:

Τὴν ἀτιμὸν σφεγγῶ
πλεξίδα τῶν τυράνων
βολιστρῶν

ἢ

ἀφρίζουν τὰ ποτήρια
τῆς ἀδικίας δυνάσται
πολλοὶ καὶ διψασμένοι
ἰδοὺ τ' ἀδράχνουν γέμουςι
μέθης καὶ φόνου

ἢ

τὸ ὑπερήφανον
κεφάλι μου ποὺ ἀντίκρου
τῶν βασιλέων ὑφώνετο...

Συχνά ἡ ὑπερηφάνειά του, κινημένη ἀπὸ κάτι ποὺ εἶναι μαζί πίκρα καὶ παράπονο, παίρνει τὴ μορφή ἀπολογίας ἀπέναντι στὸν ἴδιον του ἑαυτό. Δισβάζοντας βλέπουμε τὸν ἄνθρωπο, ποὺ κατέχεται ἀπὸ μίαν, ἄς ποῦμε, ἐπιδειξιμανία τῆς ἀσυμβίβαστης ψυχῆς του, καὶ ποὺ μὲ τὸ χέρι στὸ στήθος φωνάζει καὶ ξαναφωνάζει: Ἐγώ... ἐγώ... ἐμένα... ἐμένα...

Ἐγὼ τὰ σκήπτρα στάζοντα
αἵματος καὶ δακρύων
καταπατῶ καὶ καίω
τῆς δεισιδαιμονίας

τὸ βαρὸ βάκτρον
Δὲν μὲ θαμβῶνει πάθος
κανένα· ἐγὼ τὴν λύραν
κτυπῶ κι' ὀλόρθος στέκομαι
σιμὰ εἰς τοῦ μνήματός μου
τ' ἀνοικτὸν στόμα.

Μὲ ποτὲ δὲν ἐθάμβωσαν
πλούτη ἢ μεγάλα δνόματα
Μὲ ποτὲ δὲν ἐθάμβωσαν
σκήπτρων ἀκτίνες.

Ἄδιάφορος γιὰ ὅ,τιδήποτε μπορεῖ ν' ἀπειλήσει τὴ ζωὴ του, εἶναι ὁ ἀληθινὸς ἐπίγονος τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, ὁ ἐπιστολογράφος τοῦ στρατηγοῦ La Fayette, ποὺ γιὰ λογαριασμὸ τοῦ λαοῦ του μεταχειρίζεται τὰ ἴδια λόγια ποὺ εἶχε ἄλλοτε μεταχειριστεῖ γιὰ τὸν ἑαυτό του: «Non, général; Dieu et notre désespoir nous soutiennent. Une nation qui toute entière regarde ses adversaires avec mépris, son tombeau avec indifférence⁽²⁾ ne peut être vaincue».

Ἔτσι ἡ βιολογική του ἀνταρσία, ταυτισμένη πιά μὲ τὴ φυλετική, περνάει στὸ ἐπίπεδο τῆς ὑπερηφάνειας. Προτιμάει αὐτὸς νὰ ὑποστεί τὰ πάντα, προτιμάει ἀκόμα καὶ τὴν ἥττα στὴν πάλη ποὺ ἔχει ἀναλάβει, παρὰ νὰ μὴ στηριχτεῖ ἀποκλειστικὰ στὴ δύναμη τοῦ ἑαυτοῦ του, παρὰ νὰ προστρέξει σὲ μίαν ὁποιαδήποτε προστασία, προστασία ποὺ θ' ἀπαιτοῦσε μοιραία τὴν κολακεία, τὸν συμβιβασμὸ, τὴ δουλικότητα.

(2) Ἐγὼ ὑπογραμμίζω.

Τῆς θαλάσσης καλλίτερα
Φουσκωμένα τὰ κόματα
νὰ πνίξουν τὴν πατρίδα μου
ὡσάν ἀηληπισμένην
ἔρημον βάρκαν

στὴν στερηάν, στὰ νησιά
καλλίτερα μίαν φλόγα
νὰ ἰδῶ παντοῦ χυμένην
τρώγουσαν πόλεις, δάση,
λαοὺς κι' ἐλπίδας.

Καλλίτερα, καλλίτερα... Παρὰ νὰ σημειωθεῖ μιά ὁποιαδήποτε ὑποχώρηση. Σὲ τέτοιες στιγμές μπορεῖ κι' ἡ πὶὸ ἀμβλυμένη κριτικὴ ματιὰ νὰ παρατηρήσει πόσο σπάει ἡ συνηθισμένη ψυχρότητα τοῦ Κάλβου ὕφους γιὰ νὰ χρωματιστεῖ μὲ πάθος, πόσο συνενώνεται ἡ γενικὴ γραμμὴ τῆς ἰδέας μὲ τὴ στενὴ, τὴν ἰδιωτικὴ, τὴν προσωπικὴ περίπτωση τῆς ἰδιοσυγκρασίας του. Κι' εἶναι σὲ μιά τέτοια σπάνια, μοναδικὴ σχεδὸν στιγμὴ, ποὺ μποροῦμε, αἰφνιδιάζοντας τὰ ἄδυτα τῆς ψυχῆς τοῦ ποιητῆ, νὰ τὸν προλάβουμε τὴν ὥρα ποὺ ἀφήνει τὸν ἑαυτό του νὰ ξεσπάσει πέρα κι' ἀπὸ τὰ σύνορα τῆς ὑπερηφάνειας, στὴν ἀναζήτηση—τί παράξενο πράγμα!—μιάς παρηγορίας. Ἔτσι, ὅταν τὸ καταπιεσμένο αἶσθημα ξεπετιέται στὴν ἐπιφάνεια, ὅλα τ' ἄλλα λόγια ξεχνιοῦνται, ξεχνιοῦνται ἀκόμα καὶ τὰ ἀέναα νερά τῆς Ἀρετῆς ποὺ χύνονται ποταμηδὸν τριγύρω του γιὰ νὰ τὸν πείσουν νὰ ξαναρχίσει τὶς ἐκλογικεύσεις του, ξεχνιοῦνται ὅλα τ' ἄλλα λόγια, καὶ τὸ αὐτὸ μας δὲν παρακολουθεῖ παρὰ ἓνα παράπονο ἀτέλειωτο, αὐτὸ τὸ συγκινητικὸ καὶ ἀδιάκοπο διατί... διατί... διατί...

Ὅμως διατί ἐάν ἔσπειρε
παντοῦ εἰς τὴν οἰκουμένην
τὴν χαρὰν καὶ τὴν θλίψιν
τοῦ ἐπουρανίου πατρὸς
τὸ δίκαιον χέρι

διατί κι' ἐδῶ ὅπου μ' ἔρριψεν
εἰς τὴν ἀέριον σφαῖραν
μίαν νὰ μὴ εὗρω τρέχουσαν
δι' ἐμὲ μίαν μόνην βρῦσιν
παρηγορίας;

Ὁ Κάλβος χωρὶς τὴν πανοπλία τοῦ ἠρωϊσμοῦ του; Εἶναι καιρὸς νὰ παρακολουθήσουμε τὴ διαμόρφωσή του, νὰ συμβαδίσουμε γιὰ λίγο μὲ τὴ μοῖρα του. Στὸ Λιβόρνο, στὴ Φλωρεντία, στὸ Λονδίνο, ὅπου περνᾷ τὰ περισσότερα χρόνια τῆς νεότητάς του, ταλαντεύεται πάντοτε ἀνάμεσα στίς δύο ποιότητες τοῦ ἑαυτοῦ του, ἀντιμετωπίζει ἀσυνείδητα τὴν εὐτυχισμένη πιθανότητα νὰ τίς συνδυάσει καὶ νὰ τίς θέσει ταυτόχρονα στὴν ὑπηρεσία τῆς μεγάλης του μόρφωσης, καὶ τῆς λυρικῆς τοῦ ἰδιοφυῆς. Γιατί αὐτὰ τὰ δύο (τὸ ἔμφυτο καὶ τὸ ἐπίκτητο) προσόντα, κανεὶς δὲ θὰ μπορέσει, φαντάζομαι, νὰ τοῦ τ' ἀρνηθεῖ. Στὸ ἐπίπεδο τοῦ Λυρισμοῦ εἶναι—φτάνουν οἱ Ὁδές του—ἰδιοφυῆ. Στὸ ἐπίπεδο τῆς παιδείας, αὐθεντία. Ριγμένος ἀπὸ μικρὸ παιδί στὰ γράμματα, μεγαλωμένος μέσα στὴν ἀτμόσφαιρα μιᾶς ἐξαιρετικῆς φιλομάθειας ἐποχῆς, ταξιδεμένος στὰ μεγαλύτερα πνευματικὰ κέντρα τῆς

Εὐρώπης, ἀδερφωμένος γιὰ ἀρκετὸ χρονικὸ διάστημα μ' ἕναν ποιητὴ τῆς ὀκτῆς τοῦ Φώσκολου, θὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ μὴ δικαιολογεῖ τοὺς χαρακτηρισμοὺς ποὺ τοῦ δώσαμε. Ἄν δὲν ὑπῆρχε μάλιστα φόβος νὰ προσβληθοῦν ἀδίκως τὰ πατριωτικὰ αἰσθήματα τῶν θαυμαστῶν του, θὰ τολμοῦσα νὰ υποθέσω, ὅτι ἂν ὁ Ἀνδρέας Κάλβος εἶχε στὴ διάθεσή του μιὰ μεγάλη περιουσία, ἱκανὴ νὰ τοῦ ἐπιτρέψει μιὰ ζωὴ ἀνεξάρτητη στὴν Εὐρώπη, κι' ἂν δὲν ἦταν Ἕλληνας, ἢ Ἕλληνας ὄντας δὲν ἔπεφτε ἐπάνω στὴν ἱστορικὴ στιγμή τῆς ἀπελευθέρωσης τῆς φυλῆς του, μὲ τὰ προσόντα ποὺ εἶχε, μὲ τὴν ἀγάπη τῆς ζωῆς, τὴν αἰσθητικὴ τόλμη, τὴν ἰδιορρυθμία καὶ τὴ θέληση τῆς ἀνταρσίας ποὺ διέθετε, θὰ γινόταν σὲ οἰκουμενικὸ ἐπίπεδο ἕνας ποιητῆς—σταθμὸς γιὰ τὴν πρωτογνωριστὴ ὄθηση ποὺ θὰ δίδινε στὰ ποιητικὰ ἐκφραστικὰ μέσα τῆς ἐποχῆς του. Ἡ φτώχεια ὅμως, τόσο πῶς δυσκολοῦπόφερτη καὶ τόσο πῶς καταστρεπτικὴ γιὰ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ ἔχουν συνείδηση τῆς πνευματικῆς τους ὑπεροχῆς, καὶ ποὺ θεωροῦν σὰ φυσικὸ πρᾶγμα νὰ ἐργάζονται οἱ ἄλλοι (μὲ τὴν κοινὴ ἔννοια τῆς λέξης) γι' αὐτούς, ἢ φτώχεια, ἐπεμβαίνοντας, προκάλεσε τὶς πρώτες ψυχικὲς ἀρρυθμίες, τοὺς πρώτους χαρακτηριστικοὺς ἐκτροχιασμοὺς, πρόταξε τὰ πρώτα ἐμπόδια στὴν ἐλεύθερη ἀνάπτυξη τῶν ὀρμέφυτων του προτερημάτων. Ἡ ἐλεύθερη καὶ χειροπιαστὴ αἰσθησιολογία τοῦ παλμοῦ τῶν ζωϊκῶν γοητειῶν συντρίβεται κάθε στιγμή πάνω στις πίκρες τῆς καθημερινῆς ἀνάγκης. Ἡ πολύχυμη καὶ τολμηρὴ ἀπόλαυση τῆς νεότητος (τόσο ἀντίθετη μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἀμαρτίας, ποὺ ἐπιμένουν οἱ περισσότεροὶ νὰ τῆς δίνουν, ἐν ὀνόματι τάχατες τοῦ πνεύματος) ἢ θαρραλέα χειρονομία ποὺ θὰ σημείωνε τὴν κατάφαση τῆς ζωῆς, σταματᾷ καὶ λυγίζεται μπροστὰ στὸν κίνδυνο μιᾶς ὑποταγῆς στὶς μικροπρέπειες τῆς τρεχάμενης κοινωνίας. Ἀπὸ δῶ ἄλλωστε ἀρχίζει καὶ ἡ περιπέτεια τῆς πικρίας ποὺ, πρὶν κἂν μεταφράσει νὰ διαγράψει τὴν τροχιά της, μεταμορφώνεται ἀπὸ τὴν ἐφευρετικότητά της ψυχικῆς ἀνταρσίας σὲ μιὰ *sui generis* ὑπερηφάνεια. Ὑπερηφάνεια φανατικὴ, ἐπιθετικὴ, καρποφόρα. Στὴν ἴδια ὑπερηφάνεια καταλήγει ἀπὸ ἄλλο δρόμο καὶ ἡ ἐπαναστατικὴ ἀπόστασις, ποὺ, συντροφεμένη ἀπὸ τὴν ἰδιορρυθμία, τὸν ἀποξενώνει ἀπὸ μιὰ πολυάριθμὴ κοινωνικὴ ἀναγνώριση, καὶ τοῦ δημιουργεῖ ἀπὸ τότε κιάλας, ἕνα ἔντονο συναίσθημα μοναξιάς.

Ὡστόσο, παρ' ὅλη τὴν ἀλλοίωση τῶν πρωταρχικῶν του συστατικῶν, θὰ μπορούσαμε ν' ἀκούσουμε, ταιριασμένη σὲ διαφορετικὸ τόνο, τὴν καθαρὰ λυρική του φωνή (πρᾶγμα ποὺ, ὅπως θὰ δεῖ ὁ ἀναγνώστης, κατὰ προσέγγιση ἐπιχειροῦμε, ἀκόμα καὶ μὲ παραδείγματα, νὰ δείξουμε στὸ τρίτο μέρος τῆς μελέτης αὐτῆς), ἂν δὲν ἀστραφτε στὴ γωνιά ἐκείνη τῆς Εὐρώπης ποὺ λέγεται Ἐλ-

λάδα ἕνα γεγονὸς ἀληθινὰ μεγαλειώδες: Ἡ Ἐπανάστασι! Θὰ πρέπει ν' ἀναλογιστεῖ κανεὶς ἐδῶ πέρα ὅλη τὴν ἔκταση τῆς γοητείας, ποὺ θὰ εἶχε γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἀπλὰ καὶ μόνο ἡ λέξη ἐπανάστασι, μὲ τὴν ὄχι λιγώτερο ἐξαισία ἡχώ της Ἐλευθερία, ὅταν ἀκόμη κι' οἱ δύο αὐτὲς λέξεις σὰν ἔννοιες, ἦταν φρέσκιες κι' ἐλάχιστα φθαρμένες ἀπὸ τὰ ἑκατομμύρια στόματα ποὺ τὶς χρησιμοποίησαν ἀργότερα γιὰ λόγους δημοκοπικοὺς ἢ διακοσμητικοὺς, ὥστε ν' ἀναμετρήσει τὸ μεγάλο ἀντίκρουσμα ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ κλείνουν μέσα στὰ στήθια ἐνὸς νέου, ποὺ μόλις βγαίνει, γεμάτος ἀπὸ τὴ συναίσθηση τῆς δυνάμεώς του, στὸ κατῶφλι τῆς ζωῆς.

Γιὰ τὸν ποιητὴ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἕνα τέτοιο γεγονὸς ἦταν τόσο καθαρὰ δυναμικὸ, ἀλλὰ καὶ πνευματικὸ μαζί, ποὺ τὸ ν' ἀφιερῶσει σ' αὐτὸ τὴν τέχνη του ἰσοδυναμοῦσε μὲ τὸ νὰ πάρει τὸ τουφέκι τῆς κλεφτουριάς καὶ νὰ βγεῖ τραγουδώντας, μ' ὅλη τὴ δοξολογία ποὺ θὰ τοῦ φερνε ἡ χάρα τῆς ἐξαναποχτημένης λευτεριάς, στὰ πῶς ψηλά κορφοβούνια. Ὁ Κάλβος ποὺ ἦταν ἀληθινὰ ἕνας ζωντανὸς ἀνθρώπος, βρῆκε ἄξαφνα, μέσα σὲ κείνη τὴν ἡρωϊκὴ ἐξόρμησι, τὴν εὐκαιρία νὰ διοχετεύσει ὀλάκαιρο τὸν ἐπαναστατημένο του ἑαυτό. Καὶ καθὼς οἱ ἀνθρώποι ποὺ ἔχουν μιὰ παρόμοια ψυχικὴ κατασκευὴ δὲ μπορούνε νὰ σταθοῦνε στὴ μέση, δὲ μπορούνε νὰ ἱκανοποιηθοῦνε ἀπὸ ἡμίμετρα, καθὼς διαλέγουν δύσκολα ἴσως μιὰ ἰδέα, μάλιστα ὅμως τὴ διαλέξουνε τῆς ἀφιερῶνεται ὀλόψυχα, ἔτσι κι' ὁ ποιητῆς μας ἀρχίζει νὰ προσαρμόζει τὸν ἑαυτό του καὶ τὴν ἐκφραση τοῦ ἑαυτοῦ του, σ' ὅλα τὰ παρεπόμενα τοῦ νεοδιαλεγμένου του ἰδανικοῦ. Ἡ προσαρμογὴ τοῦ αὐτοῦ γίνεται σιγά-σιγά καὶ χωρὶς ὁ ἴδιος νὰ τὴν ἐπιβάλλει συνειδητᾶ, συνεπιφέρει ὅμως τὴ βαθμιαία ἀλλοίωση τῶν ἀρχικῶν του ἐπιδιώξεων καὶ, βάζοντάς τον νὰ ὑμνήσει τὴ θρησκεία χωρὶς νὰ εἶναι θρησκός, τὴν Ἀρετὴ χωρὶς νὰ εἶναι ἀπὸ ἔμφυτη κλίση τοῦ ζηλωτῆς, τὴν περιφρόνησι τῆς αἰσθησιακῆς χροιάς τῆς ζωῆς χωρὶς νὰ εἶναι ἀναίσθητος, τὸν παρουσιάζει στὰ μάτια τῶν πολλῶν σὰν ἀνθρώπο ἐξαιρετικὰ συντηρητικὸ καὶ δεισιδαίμονα. Ἔτσι, ὅταν μέσα στὴ ροὴ τῆς ζωῆς καὶ τὴν ἀνεύθυνη θεώρησίν της ἀναπηδᾷ ἄξαφνα ἕνα γεγονὸς μὲ σημασία κεφαλαιώδη, ἕνα γεγονὸς ποὺ ἀπαιτεῖ θυσίες καὶ μόνο θυσίες, προσήλωσι καὶ μόνο προσήλωσι σ' ἕνα καθῆκον, τότε παραμερίζονται ὅλα τ' ἄλλα, ὄχι μόνο γιὰ νὰ μποῦνε σὲ δεύτερη μοῖρα μὰ καὶ γιὰ νὰ σαρωθοῦν ὀλότελα, τοῦλάχιστον γιὰ κάμποσο χρονικὸ διάστημα. Πρὶν κἂν ὁ Ἀνδρέας Κάλβος ἀρχίσει νὰ ἐκφράζεται λυρικά, ἢ ἐπιταγὴ αὐτὴ ἔχει σκοτώσει μέσα του τὴ μεθυσαμένη φλόγα τῆς ζωῆς, τὸν ἔχει μεταμορφώσει σ' ἕνα ἱερέα τῆς ἡρωϊκῆς ἀποκλειστικῆς πράξης, ποὺ σὰν ἱερέας εἶναι φυσικὸ πῶς νὰ δίνει τὴν ἐντύπωσι τοῦ ποῦ-

ριτανου. Φτάνει τώρα τὸ κέρασμα, φωνάζει γιὰ νὰ πείσει Ἰσως καὶ τὸν ἑαυτό του, φτάνει ὁ χορός καὶ τ' ἄσμα. "Ὅχι ὄργια, ὄχι κρότος Μαινάδων οὔτε ἔρωτος παιχνίδια νὰ μὴ συγχίσουν τὸν νοῦν. Ἡ κιθάρα θυγοδός τοῦ ἔρωτος, εἶναι φθοροποιός. "Ὅλα πρέπει νὰ σβύσουν μπροστὰ στοῦ Ὀπιστο Ἰδανικό τῆς ἐλευθέρης Ἑλλάδας, ποῦ ἡ ἐπιτέλεσή του μονάχα μπορεῖ νὰ πληρώσει τὸ φόρο τῆς Δικαιοσύνης. «Φυλάξατε τοὺς ὕμνους διὰ τοὺς δικαίους, μόνον εἰς αὐτοὺς τῆν εἰρήνην καὶ τοὺς χρυσοὺς στεφάνους, μόνον εἰς αὐτοὺς, δότε». Ἡ μεταστροφή τοῦ ποιητῆ, ἀφοῦ συντελεστῆ, ἀρχίζει νὰ παίρνει τὸ χαρακτήρα μιᾶς *ἔμμονης ιδέας* ποῦ ἀπὸ τὸ ὕψος τῆς Ἀρετῆς καταταυρανεῖ τὴ φαντασία του. «Αἱ μοῦσαι φιλοῦσιν ἀμείαντον χεῖρα καὶ ὕψηλόν πνεῦμα». Τὸ ἔργον ποῦ ὕμνει εἶναι τόσον ἐνδοξον ποῦ—ὦ λύρα, ὕψηλόν, σοβαρόν λάβε τόνον. Ὁ δρόμος τῆς Ἀρετῆς εἶναι δύσκολος καὶ τραχύς. Πολλές φορές μάλιστα δὲν εἶναι δρόμος, ἀλλὰ κρημνός, ποῦ αὐτὸς σάν ἀετὸς ἐπιβαίνει γιὰ νὰ τὴ φτάσει. Ἀλλὰ ἡ Ἀρετὴ ὀλοένα καὶ ἀνεβαίνει πιδ ψηλά τὸ καθαρὸν τοῦ οὐρανοῦ «ἀμάργαρος, ὀλόγυμνος, αὐτάγγελτος». Ἔτσι καὶ σὲ μιὰ στιγμή ποῦ, ὅπως ὁ ἴδιος νομίζει, δὲν αἰσθάνονται τὸ βαρὺ χάλκινο χέρι τοῦ φόβου παρὰ ὅσοι ἀξίζουν ζυγὸν δουλείας, ἕνα χάλκινο χέρι ἀδράχνει τὸν ἴδιο ἀπὸ τὸν ὦμο, γιὰ νὰ τὸν ὀδηγήσει σ' ἕνα νέο εἶδος δουλείας ποῦ δὲν ὑποψιάζεται. Συναίσθημα ἐνοχῆς τὸν κυριεύει καὶ μὲ τὴν ὑποψία μονάχα ὅτι μπορεῖ νὰ ὑπάρχει «ἄλλος τόπος διὰ τὰς Μούσας». Ἀναδιπλώνεται στὸν ἑαυτό του μὲ τὴ φανατικὴ ἀποστροφή τοῦ παραπλανημένου νεοφώτιστου. Γίνεται νευρικός, ιδιότροπος, ἀρχίζει νὰ ντύνεται στὰ μαῦρα σάν καλόγερος. Βλέπει πολὺ λίγους ἀνθρώπους, δὲ διαβάζει παρὰ τοὺς Ἀρχαίους. Ἀφοσιωμένος στὰ πάτρια, «ὑπερμάχεται ἀνδρείως διὰ τὸν Σταυρόν», καὶ βάζει σάν σκοπὸ τοῦ μοναδικό νὰ ξαναποχτήσει μὲ ἰδρωτὰ καὶ μὲ αἷμα τὸ καύχημα τῆς ἀρχαίας δόξας. Γυμνὸ σπαθὶ βαστάει αὐτός, καὶ τὸν φτάνουν τὰ τίμια φύλλα τῆς δάφνης. Οἱ φαντασιώσεις πυκνώνουν. «Πυκναὶ πυκναὶ ὡς ὀμίχλη περνάουν ἀπ' ἔμπροσθέν του τῶν ψυχῶν αἱ χιλιάδες». Τὰ χέρια τους ἀκόμα στάζουν αἷμα. Καὶ τότε πιά, ὄλες οἱ διάχυτες ποιητικὲς του διαθέσεις, ἐπιβάλλουν στὴ λύρα του τὴν ἀνάγκη νὰ μιμηθεῖ τις ψυχὲς τῶν μαρτύρων :

Ψυχαὶ μαστύρων χαίρετε
τὴν ἀρετὴν σας ἀμποτε
νὰ μιμηθῶ εἰς τὸν κόσμον
καὶ νὰ φέρω τὴν λύραν μου
μ' ἑσᾶς νὰ φάλλω.

Πραγματικὰ ὁ Κάλβος εἶναι κιόλας ἕνας μάρτυρας, διαμορφωμένος σὲ μιὰ τελειωτικὴ φυσιογνωμία, πολὺ διαφορετικὴ ἀπὸ κείνην ποῦ ἡ φύση τοῦ προόριζε. Ἀντικρῦζοντάς τὴ σήμερα βλέπουμε ὅτι μοιάζει μ' ἐκείνη ποῦ μᾶς εἶχε ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς παρα-

δοθεῖ. Μόνο ποῦ ἐμεῖς τώρα κατέχουμε καὶ τὴν ἱστορία τῶν ἀντινομῶν τῆς, τὸ σχῆμα τῶν ἀλλοιώσεων τῆς, σχῆμα ποῦ μπορεῖ πάνω-κάτω νὰ διατυπωθεῖ ὡς ἐξῆς: Ἡ ἀγάπη τῆς ζωῆς καὶ ἡ ἐλεύθερη ἐρμηνεία τῆς πῆγε χαμένη, ἀφήνοντας στὴ θέση τῆς τὴν πικρία καὶ τὴν μιὰ δση τῆς ὑπερηφάνειας. Ἡ βιολογικὴ του ἀνταρσία διοχετεύτηκε στὴ φυλετικὴ, προσλαμβάνοντας ὄλες τις ἀποχρώσεις τῆς Ἀρετῆς καὶ δίνοντας συνάμα τὴν ἄλλην δση τῆς ὑπερηφάνειας. Κι ἔμεινε νὰ σωθεῖ μονάχα ἡ αἴσθησις τῆς φύσης (περιορισμένη, δυστυχῶς, κι' αὐτὴ ἀπὸ μιὰ μανία ψυχρῆς ἀρχαιοπρέπειας) καὶ ἡ ἰδιορρυθμία του, ποῦ ἐτούτη κάτω καὶ ἀπὸ τις δυὸ μορφές τῆς—βιογραφικὴ καὶ αἰσθητικὴ—τεκμηριώνεται ἀπὸ ἀφθονὰ παραδείγματα. Τὴν πρώτη, τὴ βιογραφικὴ, τὴν εἶδαμε. Τὴ δεύτερη, τὴν αἰσθητικὴ, ποῦ ἔγινε αἰτία νὰ γεννηθεῖ μιὰ πρόωρα καινούρια ποίηση, μιὰ ποίηση ποῦ εἶναι ἄρση καὶ ξανά θέσις ὄλων τῶν προβλημάτων ποῦ πρόβαλε ὁ Λυρισμὸς ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἴσαμε σήμερα, στίχο, μέτρο, ρίμα, εἰκόνα, γλώσσα, ρυθμὸ, τόνο, ὕφος, χρησιμοποίησις ἐπιθέτου κλπ., καὶ ποῦ εἶναι σάν σύνολο ἐπαναστατικῶν τοῦ ἔμμετροῦ λόγου πράξεων τις περισσότερες φορές—ὄχι ὄμως, δυστυχῶς, καὶ ὄλες—προάγγελος μιᾶς ποίησης ὅπως τὴ νοοῦμε σήμερα, θὰ τὴν ὀνομάσω *Λυρικὴ Τόλμη*, καὶ θὰ προσπαθῶ νὰ τὴν ἐξετάσω ἀπὸ τὴ θέσις τῆς σημερινῆς γενεᾶς, εὐθύς ἀμέσως.

Β'

Ἔτσι ὅπως μᾶς παραδόθηκε ὀργανωμένος ἴσαμε σήμερα ὁ κόσμος, εἶναι ἀδύνατο νὰ νοηθεῖ δημιουργός ποῦ νὰ μὴν ἀντιστρατεύεται τὴν καθιερωμένη συνήθεια, εἶναι ἀδύνατο νὰ τὴν ἀντιστρατεύεται δίχως ν' ἄσκει τόλμη, καὶ εἶναι ἀδύνατο ν' ἄσκει τόλμη δίχως—ἀλλοίμονο!— νὰ τὴν ἀκριβοπληρώνει. Τὸ *πῶς* καὶ τὸ *πόσο* μπόρεσε κάθε φορὰ νὰ προχωρήσει ἡ ποίηση μέσα στοῦ ἀγνωστο, φαίνεται ὅτι μονάχα οἱ ποιητές, ποῦ συντελέσανε σ' αὐτό, εἶτανε σὲ θέσις καὶ νὰ νοιώσουν κατὰβαθα. Οἱ ἄλλοι, μὲ τὰ σχόλια καὶ τις ἐρμηνεῖες τους, μπορεῖ νὰ κάνανε φιλοσοφία ἢ ἱστορία, μπορεῖ νὰ χτίζανε λογικὰ πάντοτε συμπεράσματα, ἦταν ὄμως αὐτὰ ὄλα ἐντελῶς ἀκατάλληλα γιὰ ν' ἀκινήτησουν κάπου τὴ μυστηριακὴ πράξις τῆς λυρικῆς δημιουργίας.

Ὁ Κάλβος, φαίνεται, εἶχε βαθειὰ συναίσθησις τῶν ἀνταποκρίσεων ποῦ ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὸν ὕλικό καὶ τὸν πνευματικό κόσμο, τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖον εἶναι συνενωμένοι ἐπάλληλα οἱ δύο αὐτοὶ κόσμοι. Ἔτσι ποῦ ν' ἀποτελοῦν τὸν ἕνα καὶ μόνον κόσμο τῆς ὀλοκληρωτικῆς πραγματικότητος καὶ τῆς σημασίας ποῦ εἶναι δυνατόν νὰ ἔχει γιὰ τὴ λυρικὴ ἀπόδοσις τῶν συναισθημάτων ἢ ἐλευθέρη κινητοποίηση καὶ συν-

θεση τῶν ἐξωτερικῶν φαινομένων. Αὐτὴ ἀλλοστε εἶναι ἡ οὐσία τῆς ὑποστασιακῆς ἀνταρσίας, πού ἂν στό περιεχόμενο τῆς ποιήσεως τοῦ Κάλβου παρουσιάζεται κρυμμένη κάτω ἀπὸ τὴ φυλετική, στὰ μέσα δὲ τῆς τεχνικῆς του διασώζεται ὀλάκαϊρη. Δὲν εἶναι, νομίζω, δύσκολο γιὰ ἕνα κάπως ἐμπειρομάτι, νὰ διακρίνει πίσω ἀπὸ κάθε τελειωμένο ἔργο πότε ἡ πρωτοτυπία ἔχει γίνει ἀποκλειστικά καὶ μόνο γιὰ τὴν πρωτοτυπία, καὶ πότε ἀπὸ μιὰ πραγματικὴ ἀνάγκη, δηλαδή ἀπὸ τὴ συνείδηση μιᾶς βαθύτατης ἀποστολῆς. Ἡ κανονικὴ ἔκφραση πού πέτυχε ὁ Κάλβος, ἀνταποκρίνεται στὴν ἀλήθεια ἑνὸς καινοῦρου κόσμου. Κάθε του εἰκόνα παρουσιασμένη σὰν μιὰ δύναμη τοῦ πνεύματος, προκαλεῖ μιὰ νέα εἰκόνα μέσα στὴν πραγματικότητα, δηλαδή μιὰ νέα οὐσιαστικὴ δύναμη. Γι' αὐτὸ ἴσως νάχει καὶ ξεχωριστὴ σημασία τὸ γεγονός ὅτι, τὴν ἴδια ἐποχὴ πού ἡ ποίησή του περνοῦσε μὲ ἀδιαφορία στὴν πατρίδα του, στὴ Γαλλία μεταφρασμένη ἀπὸ τοὺς δυὸ καλλίτερος Ἀσιανολόγους τῆς ἐποχῆς⁽³⁾ προκαλοῦσε (ὅπως ἀναφέρει ὁ Παλαμάς) τὴ μεγαλύτερη ἐντύπωση. Αὐτό, θὰ μοῦ χρησιμέψει πάρα κάτω καὶ σὰν ἐπιχείρημα γιὰ τὴ γνώμη ὅτι τὸ προσωπικὸ ὄφος τοῦ Κάλβου δὲν ὀφείλεται μονάχα στὴ γλώσσα πού μεταχειρίστηκε, δηλαδή σ' αὐτὸ τὸ μίγμα τῶν κορακίστικων τοῦ Λόγιου Ἑρμῆ καὶ τῆς λαλουμένης τῆς ἐποχῆς του, ὅπως λέει κάπου ὁ Γ. Σεφέρης⁽⁴⁾. Μιὰ ὑπομονετικὴ, ἐξονυχιστικὴ, ἀνατομικὴ θὰ μπορούσε νὰ πεῖ κανεὶς, ἀνάλυση τῶν τρόπων πού μεταχειρίζεται ὁ ποιητὴς γιὰ νὰ περάσει μὲ τις λέξεις μέσα στὸ βασίλειο τῆς ἔκφρασης⁽⁵⁾, νὰ βρεῖ ἀκριβῶς τὴ γλώσσα πού τὸ εἰδικὸ βάρος τοῦ ὄφους του ἀπαιτεῖ, (ὄφος συγκροτημένου ὄχι μονάχα μέσα στὸ ἔργο ἀλλὰ καὶ μέσα στὴ ζωὴ, σὰν στάση), νὰ χρησιμοποιῆσει τὸ πρωτότυπο ἐπίθετο γιὰ τὴν ἐνάργεια τῆς μεταφορᾶς, νὰ ρυθμίσει τὸ μέτρο τῆς ταχύτητας τῶν εἰκόνων καὶ τὴν αἰσθητικὴ τους ὄψη, τέλος νὰ βρεῖ τὸ ἀνάλογον ἑνὸς ρυθμοῦ πού τοῦ ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὸ θέαμα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, μιὰ τέτοια ἀνάλυση, μιὰ τέτοια καταμέτρηση τῶν πολυπλευρῶν προσπαθειῶν ἢ ἐνστικτῶν καινοτομιῶν τῆς ἰδιοσυγκρασίας του, θὰ μᾶς ἔδινε τὸ δικαίωμα νὰ τὸν ὀνομάσουμε ποιητὴ λυρικῆς τόλμης καὶ προάγγελο, πολλές φορές, τῶν σημε-

ρινῶν λυρικῶν τρόπων πού μᾶς μαγεύουν, ἀλλὰ—ὄχι μόνον αὐτὸ—καὶ μᾶς πείθουν γιὰ τις ἀπειρες δυνατότητες πού περικλείουν. Καθὼς μὲ δξύτατα κριτικὸ μάτι παρατήρησε κάπου ὁ Τέλλος Ἀγρᾶς «ἡ ἀνοδος τῆς καθαυτοῦ λυρικῆς ποιήσεως μόλις σήμερα ἀρχίζει». Χρειάστηκε νὰ ὑπάρξουν φοβερὰ ἐπιπόλαιοι καὶ ἀντιπνευματικοὶ ἄνθρωποι γιὰ νὰ συζητήσουν τὴ χρεωκοπία τῆς, στηριγμένοι τάχα στὸν ἀντιποιητικὸ χαρακτήρα τῆς ἐποχῆς μας. «Ἄλλὰ γιατί;», ρωτᾷ ὁ Ἀγρᾶς. «Προσφορώτερη ἦταν ἡ ποίηση στὶς κλασσικὲς ἐποχές, ὅταν κυριαρχοῦσε ἡ τάξη καὶ τὸ πνεῦμα, ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἀπόστρεφε τὰ μάτια ἀπὸ τὸν ἐσωτερικὸ τοῦ ἑαυτοῦ; Μὰ ἴσα-ἴσα, ἂν τὸ καλοσυλλογιστοῦμε, ἡ ποίηση ὡς τὰ σήμερα ὑπῆρξε σπανία, δέσμια τῆς φιλολογίας, τῆς στιχουργικῆς, τῆς ρητορείας. Δὲν ἔδωσε ἀκόμη τὸν ἐπικὸ τῆς Δάντη, τὸν δραματικὸ τῆς Σαίξπηρ ἢ λυρική ποίηση. Στὴν ἐποχὴ μας, ὡστόσο, ὁ ἄνθρωπος φέρεται ὀλοένα νὰ ἐξοφλήσει τις σχέσεις του μὲ τὸν ἑαυτοῦ. Στὸ μέλλον ἡ ποίηση πού μορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ, θὰ σαλέψει σύσσωμο τὸν ὄγκο τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς ὡς τις πιδὲ ἐπώδυνες ρίζες τῆς»⁽⁶⁾.

Φαίνεται ὅτι ἐμπνευσμένοι ἀπὸ ἕνα τέτοιο δράμα, καὶ ἔχοντας μπροστὰ στὰ μάτια τους ἕνα τέτοιο στόχο, οἱ σύγχρονοι ποιητὲς τῆς Εὐρώπης δώσανε κιόλας ἕνα ἔργο, πού μερικὰ του ἐξαγόμενα εἶναι σὲ θέση ν' ἀποτελέσουν ἀπὸ τώρα τις βάσεις τῆς αὐριανῆς λυρικῆς τέχνης. Καὶ στὴν προσπάθειά τους νὰ μὴν ἀφήσουν τις τολμηρὲς τους πράξεις ξεκρέμαστες μέσα στὸ χρόνο, φρόντισαν ὄχι μονάχα νὰ βροῦν κρυμμένες ἀντιστοιχίες τῆς νοοτροπίας τους αὐτῆς μέσα στὰ ἔργα τοῦ παρελθόντος⁽⁷⁾, ἀλλὰ καὶ νὰ σημαδέψουν τις βασικὲς πηγές ἀπ' ὅπου ὀρμήθηκαν γιὰ νὰ καταλύσουν—ἰδρύοντας ἕναν ἄλλο—τὸν παλιὸ κόσμο τῆς τέχνης. Ἔτσι γιὰ τὴ Γαλλία, δηλαδή γιὰ τὴ μεσοπολεμικὴ Εὐρώπη, οἱ πηγές αὐτὲς προσδιορίστηκαν γύρω ἀπὸ τὸ 1870—1880⁽⁸⁾. Γιὰ μᾶς, πού θὰ θέλαμε νὰ κάνουμε μιὰ παράλληλη ἀναδρομὴ στὸν τόπο μας, τὸ συγκεκριμένο καὶ βασικὸ αὐτὸ ἔργο πού θὰ ἐπεξηγοῦσε τὸ ξεκίνημά μας ἴσως εἶναι ἀνύπαρκτο. Περιορισμένοι στὴν ἀναζήτηση ὑπαινυγμῶν ἢ κρυμμένων στοιχείων ἀπὸ τὴ μακράωνη πνευματικὴ μας κληρονομία, θὰ στεκόμασταν πολλές φορές στοὺς ἀρχαίους λυρικούς, στοὺς Ἀλεξανδρινούς ἐπιγραμματοποιούς, στοὺς Βυζαντινοὺς ὕμνωδούς, στὰ δημοτικὰ μας πρό πάντων τραγούδια. Μὰ ἔργο ἄμεσα συνδεμένο χρονικὰ μαζί μας, ἔργο ἑνὸς λυρικοῦ, πού θὰ μπορούσε περισσότερο ἀπ' ὅλα τ' ἄλλα νὰ χαρακτηριστεῖ

(3) Δὲν ξέρω ποιὸς ἀκριβῶς ἔννοεῖ. Τὴ μόνη μετάφραση πού ἔχω ὄψ' ὄψεῖ μου παραθέτω ἔδω πέρα. *La Lyre Patriotique de la Grèce. Odes traduites du Grec moderne, de Kalvos de Zante, par Stanislas Julien Paris. Librairie de Paytieux M. DCCC XXIV.*

(4) Νέα Γράμματα. Τόμος Γ' Φεβρουάριος 1937. Ἀπορίες διαβάζοντας τὸν Κάλβο (σελ. 145).

(5) Ὁ Γ. Σεφέρης, τὴν ἀληθινὴ ποίηση τοῦ Κάλβου βρίσκει πίσω ἀπὸ τις λέξεις, *Νέα Γράμματα*, ε. ἀ. (σελ. 149). Ἀπεναντίας ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς σ' ἕνα ἄρθρο του γιὰ τὸν Καβάφη (Κύκλος, τόμ. II, σελ. 81) συγκαταλέγει τὸν Κάλβο ἀνάμεσα στοὺς ποιητὲς ἐκείνους, πού οἱ λέξεις τους ἀνασηθοῦν ἀναπόσπαστα μὲ τὴν ἐμπνευση καὶ ἐνοματώζονται στὴν ἀκραιότητα τοῦ ποιητικοῦ ἀποτελέσματος.

(6) Ρυθμὸς τ. 9, Ἰούνης τοῦ 33. Ἀπάντηση σὲ ἔρευνα τοῦ περιοδικοῦ (σελ. 273).

(7) Ἰωνες φιλόσοφοι, καλλιτέχνες τῶν Κυκλάδων, Γερμανοὶ καὶ Ἀγγλοὶ ρομαντικοὶ καὶ μυστικοὶ (Blake, Novalis, Achim von Arnim κλπ.).

(8) Arthur Rimbaud (1872—73) *Comte de Lautréamont* (1878).

ὅτι, σχετικὰ πάντοτε μὲ τὴν ἐποχὴ του, κλείνει τὶς περισσότερες ἀναλογίες μὲ τὰ αἰσθητικὰ ἐξαγόμενα τῆς σημερινῆς λυρικῆς ποιήσεως, σὰν τέτοιο ἔργο, δίχως ἀμφιβολία, θὰ ἔπρεπε τότε νὰ χαρακτηρίσουμε τὸ ἔργο τοῦ Ἀνδρέα Κάλβου⁽⁹⁾.

Ἐπειδὴ μιὰ τέτοια φράση μπορεῖ νὰ δώσει λαβὴν σὲ πολλές παρανοήσεις, πρέπει νὰ ποῦμε: Πρόδρομοι σὲ τῶν σημερινῶν ἀντιλήψεων γιὰ τὴν ποίηση, ὄχι, δὲ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὁ Ἀνδρέας Κάλβος. Ὅσο ὑπάρχουν πολλές πλευρὲς τοῦ ἔργου καὶ τῆς ζωῆς του ποὺ μᾶς βρίσκουν σύμφωνους καὶ μᾶς ἐνθουσιάζουν, ἄλλο τόσο ὑπάρχουν πλευρὲς ποὺ μᾶς βρίσκουν ριζικὰ ἀντίθετους. Ἀλλ' ὅτι εἶναι ἐκεῖνος ποὺ περισσότερο ἀπ' ἄλλους τοὺς ἄλλους, ὡς τὰ σήμερα, συγκεντρώνει τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα ποὺ θὰ μᾶς ἐπιτρέψουν νὰ τὸν ἐπισημάνουμε σὰν ὀρόσημὸ σημαντικὸ στὴν ἱστορία τῶν περιπετειῶν μας, ἀλλοιωμένος ἴσως, ἀπροσάρμοστος, δυσκολοσίμητος, πάντως εἶναι αὐτός. Πάντως γιὰ μᾶς, ἡ χρονολογία εἶναι παλαιότερη ἀπὸ τὴν Εὐρωπαϊκὴ, τοῦλάχιστο γιὰ μισὸν αἰῶνα: Εἶναι τὸ 1830.

Καὶ γιὰ νὰ μὴν ἀφήσουμε τὴ γνώμη αὐτὴ χωρὶς στηρίγματα, θὰ πάρουμε τὰ χαρακτηριστικὰ πάνω-κάτω γνωρίσματα τῆς λυρικῆς τέχνης τοῦ 20^{οῦ} αἰῶνα, (καὶ μάλιστα τῶν δύο τελευταίων δεκαετιῶν του) καὶ θὰ δοῦμε ὡς ποῖο βαθμὸ στάθηκε ὁ ποιητὴς αὐτός, ἐνασκώντας τὴ λυρική του τόλμη, ὁ πραγματοποιητὴς τους.

Μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς ὅτι τὰ δύο πρῶτα στοιχεῖα ποὺ ξεχωρίζουν ὡσὰν ν' ἀποτελοῦν τοὺς στύλους τῆς ἀρετῆς ποὺ κολακεύεται νὰ προβάλλει σήμερα ἡ ποίηση, εἶναι τὸ ἀσυμβίβαστο τῆς ψυχῆς καὶ ἡ ἱρρασιοναλιστικὴ ἐρμηνεία τοῦ κόσμου. Ὅταν λέμε «ἀσυμβίβαστο τῆς ψυχῆς» ἐκφράζουμε βέβαια μιὰ πολύπλοκη ἔννοια ποὺ ἔχει ἐφαρμογὴ ὄχι μονάχα μέσα σ' ἓνα ἔργο, ἀλλὰ καὶ—ἰσότημα πάντοτε— μέσα σὲ μιὰ ζωὴ, ἐννοοῦμε τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς ἱκανότητος ποὺ σὲ τελικὴν ἀνάπτυξη νὰ σημειώνει ὀλοφάνερα τὴν ὑπεροχὴ τῆς φαντασίας καὶ τῶν ἐμφυτων προσόντων ἀπέναντι στὴν μαθηματικὴ μέθοδο τῆς ἀντιγραμμένης, κατὰ ἓνα λιγώτερο ἢ περισσότερο φιλολογικὸ τρόπο,

(9) Εἶναι πολλοὶ ποὺ θεωροῦν καὶ ὑποστηρίζουν σὰν τέτοιο τὸ ἔργο τοῦ Κ. Π. Καβάφη. Ἄν καὶ πιστεύω ὅτι ὁ Καβάφης εἶναι μεγάλος ποιητὴς, νομίζω ὅτι ἐργάστηκε ἀντίθετα ἐντελῶς μὲ τὶς ἐπιδιώξεις καὶ τὶς τάσεις τοῦ σημερινοῦ λυρισμοῦ (ὅπως τοῦλάχιστον αὐτὸς μπορούν, ἀνεξάρτητα ἀπὸ Σχολές, νὰ προσδιοριστοῦν σύμφωνα μὲ τὴ συνισταμένη τῶν πραγματοποιήσεων τοῦ μεσοπολέμου). Καὶ μοῦ εἶναι εὐκόλο νὰ πῶ τοὺς δύο κυριώτερους λόγους: Στὸ ἔργο τοῦ Καβάφη λείπει πρῶτα· πρῶτα ἡ εἰκόνα ποὺ γεννιέται ἀπὸ τὴ σύγκρουση δύο πραγματικῶν καταστάσεων καὶ τὴ συνένωσή τους σ' ἓνα ἐπίπεδο ἀνώτερο. Λείπει ἔπειτα ἡ αἰσθησιμότης τῆς φύσης ὀλοκληρωτικὰ. Τὸ μόνο ἴσως ποὺ θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ὑποστηρίξει μαζὶ μὲ τὸν Γ. Θεοτοκά, εἶναι ὅτι ὁ Καβάφης ἔσπασε τὸ κλουβὶ καὶ ἀπελευθέρωσε τὸ πουλί. Ἐμμεσοὺς τρόπον, ὄχι ἀρκετὸς, γιὰ νὰ τοῦ δώσει τὴ θέση ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει.

ζωῆς. Ἐννοοῦμε τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς ἱκανότητος ποὺ νὰ ἐπιβάλλει τὴν φανατικὴ περιφρόνηση τῶν μιμητικῶν μεθόδων καὶ τὴν ἀπόλυτη πεποίθησι στὶς δημιουργικὲς δυνατότητες τοῦ πνεύματος. Κανονικὰ βρίσκεται στοὺς ἀντίποδες τῆς στειρότητας, ποὺ μὴν ἔχοντας τρόπο ν' ἀντλήσῃ ἀπὸ κοιτάσματα ἐσωτερικοῦ θησαυρισμένου πλούτου καὶ ἀπορφανισμένη ἀπὸ μιὰ συναίσθησι ὑπεροχῆς ἀπέναντι στὴν παράδοσι, στηρίζεται στὸν ἄκαρπο μόχθο, καὶ δὲν κάνει κάθε φορὰ μέσα στὸ χρόνο παρά βῆμα σημειωτὸν, ὀχυρωμένο κι' αὐτὸ κάτω ἀπὸ τὶς σημαῖες τῆς μετριοπάθειας καὶ τοῦ παρεξηγημένου σεβασμοῦ.

Δὲ νομίζω νὰ ἔχει σημασία τὸ ὅτι ὁ Κάλβος μᾶς ἄφησε ἓνα τόσο στενὸ καὶ περιορισμένον ἔργο. Ἀρκεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι κατάρθωσε, μέσα στὶς λιγοστὲς σελίδες τῆς Λύρας του, νὰ βρεῖ μιὰ καινούρια ὀπτική γωνία, νὰ δημιουργήσῃ δικούς του ρυθμούς, δική του ἀντίληψη τοῦ κόσμου, κι' ἔφτασε ὡς τὸ σημεῖο νὰ καταπατήσῃ πολλές φορὲς τὴ γραμματικὴ καὶ τὸ συντακτικὸ, ν' ἀντισταθεῖ στὴν εὐκολία ἄλλων μέτρων ποὺ σίγουρα θὰ τὸν ἔκαναν δημοφιλέστερο, μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰναὶ συνεπέστερος μὲ τὸ δικὸ του νόημα τῆς τέχνης καὶ γιὰ νὰχεῖ ἀδιάκοπα τὴ συνείδησι τῆς ψυχικῆς του ἐπάρκειας, ὅπως τὴν εἶχε ὅταν μὲ τρόπους ἀνάλογους προτιμοῦσε νὰ ἐκδηλώνει, μέσα ἀπὸ τὴν ὑπερηφάνεια, τὴν ἀνυποταγὴ του στὶς μετριώτατες κοινωνικὲς ἀντιλήψεις τοῦ καιροῦ ἐκεῖνου. Παράλληλα ὁ Κάλβος δείχνει ἐκεῖ μέσα ὅτι εἶναι ἐκεῖνος ποὺ περισσότερο ἀπὸ ἄλλους τοὺς ἄλλους σίμωσε τὴν ὑπεπραγματικὴ ἀντίληψη τοῦ κόσμου. Ὅχι μονάχα ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο φτιάχνει μιὰν εἰκόνα, μὰ κι' ἐκεῖνος μὲ τὸν ὁποῖο ζευγαρώνει δύο εἰκόνας, εἶναι τρόπος ποὺ βιάζει τὴν πτωχευμένη φαινομενολογικὴ ὄψη τῆς πραγματικότητος. Κι' ἂν μερικὲς ἐκφράσεις του σκανδαλίσανε βαθεῖα τὴν ἐποχὴ του, ὑπάρχουν ἄλλες τόσες, ποὺ ἀκόμα καὶ σήμερα βρίσκουν ἀντιστάσεις, γεγονὸς ἱκανὸ νὰ δείξει τὴν ὀξύτητα μιᾶς τόλμης, ποὺ, γιγαντωμένη ἀργότερα ἀπὸ τοὺς μεταγενέστερους, ἐμελλε νὰ ρίξει τόσες σπορὲς μέσα στὸ εὐφορο χῶμα τοῦ μέλλοντος. Ἴσως μάλιστα ἂν ἡ συναισθηματικὴ ἐμπλοκὴ, γιὰ τὴν ὁποῖα μιλήσαμε πρὸ πάνω, δὲν εἶχε μεταλλάξει τόσο νωρὶς τὴ βιολογικὴ του ἀνταρσία σὲ φυλετικὴ, πρᾶγμα πάλι ποὺ μέσον τῆς Ἀρετῆς τὸν ὀδήγησε στὸ ὄραμα μιᾶς πολὺ ἀρχαιοπρεπῆς αἰσθητικῆς, ἀναγκάζοντας τὴν εἰκονοπλαστικὴ του φαντασία νὰ τροφοδοτιέται δυστυχῶς μ' ἓνα σωρὸ κλισιῶ τῆς παλιᾶς μυθολογίας, θὰ βρισκόμασταν μπροστὰ σὲ μιὰ ποίηση καθαρὰ ἱρρασιοναλιστικὴ, πάντοτε βέβαια μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ξεφυλλίζοντας τὶς εἰκοσι ὀδὲς τοῦ Ἀνδρέα Κάλβου, μπορεῖ νὰ παρακολουθησῃ κανεὶς, ἔτσι καθὼς ἐδῶ κι' ἐκεῖ ξεφεύγουν τὸν

ἔλεγχο· τοῦ ἐπίχτητου κλασικισμοῦ του, ἐκφράσεις ἀξίες τῆς λυρικής τόλμης :

*Ἡ πλάτη τῶν ὑδάτων
τ' ἀστρα ἀχνίζουν
ἀπὸ ὄροσιαν ἀστράπτει
ἡ γνῶμη ρέει
ὄπου τὰς τρίχας πλόσσας
τῶν Φοιβητίων ἡ ὦραι
ὁ ἀνεμὸς σχισμένως

Ἡ ἀνθρωποποίηση τῶν στοιχείων τῆς φύσης, ἡ ὁλοποίηση τῶν ἀύλων, ὁ ἔμφυχος ρόλος τῶν ἀψύχων, ἡ ἀμοιβαία μετάθεση οὐσιαστικῶν καὶ ἐπιθέτων, ἡ λεκτικὴ εὐκινησία, ἡ παράλειψη ἑνὸς ἀκέραιου ἐλιγμοῦ σκέψης, ὑπάρχουν κιόλας διασπαρμένα μέσα στίς περιεκτικὲς στροφές τῶν Ὁδῶν. Μονάχα ὁ Κάλβος ἢ ἕνας σημερινὸς ποιητὴς π. χ. θὰ μπορούσαν νὰ ποῦν ὅτι

*Ἡ νύκτα κόπτει τὰς βρῦσεις
ἀντὶ νὰ ποῦν ὅτι τὸ νυκτερινὸ ψῦχος παγώνει τὰ νερά, καὶ μονάχα οἱ ἴδιοι θὰ μπορούσαν νὰ αἰφνιδιάσουν τὸ λυρικό εὐρημα ἐπάνω στὴν καμπὴ τῆς μεταμορφωτικῆς του δύναμης, εἴτε μέσα σὲ μιὰν ἀτμόσφαιρα μεταλοπρέπειας

Βροχὴ ἔτι ἐναέριος
ἐνῶ κοιμῶνται οἱ ἀνεμοὶ
τῆς οἰκουμένης,
Ἡ τιμωρὸς συνειδησις
μὲ σὲ πλαγιάζει ἀλλάζουσα
τὰ χόρτα εἰς δράκοντας.

Ἀλλὰ καὶ ὅταν ἀκόμη ἀντλεῖ ἀπὸ τὴν πινακοθήκη τοῦ ἀρχαίου πλαστικοῦ κόσμου, πάλι ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ χαρίζει ὁ ποιητὴς αὐτὸς στὴν ἔκφραση μιὰν ἐνταση πρωτογνώριστη, μιὰ χρωματικὴ θερμότητα, ἔτσι ποῦ νὰ ξαναπαρουσιάζει τίς εἰκόνες ἔξω ἀπὸ τὴ φθορὰ τῆς συνήθειας :

*Ἀλλὰ τῶν μακαρίων
σταύλων ἰδοὺ τὰ ἠῶα
κάγκελα ἢ ὦραι ἀνοίγουσιν
ἰδοὺ τὰ ἀκάμαντα ἀλογα
τοῦ ἡλίου ἐκβαίνου
Χρυσὰ φλογώδη καίουσιν
τοὺς δρόμους τοῦ ἀέρος
τὰ ἀμιλλητήρια πέταλα
τοὺς οὐρανοὺς φωτίζουν
λάμπουσαι αἱ χაίται

Αὐτὰ τὰ «ἀμιλλητήρια» πέταλα, μαρτυροῦν ὅτι τὸ πρωτότυπο ἐπίθετο βρίσκεται στὸ κέντρο τῆς ποιητικῆς του προσπάθειας. Ἄς πάρουμε γιὰ παράδειγμα ἕνα οὐσιαστικό: *Τὸ χέρι*. Στους μέτριους ποιητὲς τὰ χέρια ἀπαντοῦνε ἀπαλά, κρινοδάχτυλα, ἀβρά, ὦραια, λιγνά, δεητικά, κοντυλένια. Στὸν Κάλβο ἔξη φορές ὄπου ἀπαντιοῦνται, εἶναι καὶ τίς ἔξη φορές πρωτότυπα: *Χεῖρες κεραυνοφόροι, χεῖρες πρόβοι, χέρια ἀφθονα, χεῖρα ἐπουράνιον, χεῖρα εὐστοχον, χέρι χάλκεον*. Κι' ἡ πιὸ πρόχειρη ματιὰ συναποκομίζει ἀφθαρτα, παρθενικά ἐπίθετα: Τὰ σύννεφα εἶναι *βρονταῖα*, τὰ φύλλα *ἀτρέμητα*, τὰ δάση *εὐάνεμα*, ἡ φωνὴ *ἠδυόγειρος*, ὁ νάυ-

της *αὐθάδης*, ἡ βροντὴ *πετρωτὴ*, ἡ γῆ *πολυβότανος*, ἡ ὀμίχλη *ἀργυρέα*, τὸ δρέπανον *ἀχόρταστον*. Κι' ὅταν ἀκόμη μεταχειρίζεται ἀρχαϊκά ἐπίθετα, ξέρει νὰ τὰ διαλέγει καὶ νὰ τὰ τοποθετεῖ μὲ τὴ μέριμνα τοῦ αὐστηρὰ προσωπικοῦ του ὕφους: τὰ ρόδα εἶναι *ἀμβροσίον*, τὸ σπήλαιον *δίκρανον*, *λιγύφθογγον*, ἡ ξηρὰ *ἀλίκυπος*, τὸ ξύλον *μελίφρονον*, οἱ χάριτες *ζεφυρόποδες*. Πολλὲς φορές δὲν εἶναι τόσο ἀπὸ τὸ ὠρίμασμα ἑνὸς μακροχρονίου στοχασμοῦ, ὅσο ἀπὸ τὴν ἀπαίτηση μιᾶς ἐνστικτικῆς βιολογικῆς ἀνάγκης ποῦ τὸ στόμα ζητάει νὰ κολπωθεῖ ἐπάνω σὲ μιὰ καινούρια, ὄχι μουσικὴ, ἀλλὰ καθαυτὸ λυρική διάρθρωση τῶν φθόγγων :

*Ἐχεον πολυάριθμα
Μελισσῶν ἔθνη οἱ σίμβλοι
τῆς Πάργας βαθμηδὸν
εἰς τὸν πολὺν ἐπέταον
καρπὸν λυαίων.

Ἐδῶ πιά οἱ λέξεις προχωροῦν πέρα κι' ἀπὸ τὴν καθιερωμένη σημασία τους, συζοῦνε μὲ μιὰ ἀλληλουχία τόσο σπάνια, ποῦ ἡ κίνηση τῆς γλώσσας πρωτοδοκιμάζεται σὲ μιὰν ἀγνωστὴ ὡς τὴ στιγμὴ ἐκείνη περιοχὴ. Ἡ ἔμφυτη ποιητικὴ νοημοσύνη τοῦ Κάλβου, ἀβίαστα φτάνει σὲ τεχνικά εὐρήματα ποῦ θὰ τὰ ζήλευαν κι' οἱ πιὸ μεγάλοι ἔξοιοι πρωτοπόροι, ἀν ἦταν σὲ θέση νὰ γευτοῦν τὰ μουσικά καὶ τίς δυσκολίες τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας. Γιὰ μένα π. χ. δὲν εἶναι μικρὸ πρᾶγμα τὸ ὅτι τοποθέτησε μὲ μιᾶς καὶ ἀδίστακτα τὸ ἐπίθετο ὕστερ' ἀπὸ τὸ οὐσιαστικό, καταργώντας συνάμα τὴ διπλὴ ἐπανάληψη τοῦ ἀρθροῦ. Ἐκφράσεις σάν κι' αὐτὲς

τοὺς θαλάμους νυμφικούς
ἐπὶ τοὺς βράχους Ἀλβιονεῖους
τοῦ Κερκετέως δενδρόεντος
τὸ κῆμα Ἰόνιον πρῶτον

Εἶναι λύσεις ὑπαγορευμένες ἀπὸ μιὰν ἀνάγκη εὐγένειας καὶ συντομίας ἐλλειπτικῆς, ποῦ συνειδητοποιήθηκε στίς τελευταῖες μόλις δεκαετηρίδες τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Πῶς τὴν ἐνοιῶσε λοιπὸν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ὁ Κάλβος; Ἀφήνοντας συχνότατα μιὰν ἐννοια νὰ διασκελιστεῖ σὲ δύο, σὲ τρεῖς, σὲ τέσσερις ἄλλους στίχους, κατορθώνει νὰ διατηρεῖ τὴ λεκτικὴ ὁμορφιά ἔστω καὶ ἀνεξάρτητα ἢ παράλληλα μὲ τὸ νόημα, σὲ σύντομες φράσεις ποῦ θυμίζουν ἀπὸ μακρὰ ὄλα ὅσα ὁ ἐλεύθερος στίχος κατάρθωσε ἀργότερα νὰ πετύχει στὸ κεφάλαιο τῆς παρθενικῆς ἀφιλοκέρδειας.

*Ὡ χρυσὸν δῶρον χάριμα
Τῶν τυράννων ἀνάστε-
Μελίφρονον ὀακίνθονον
Χαρᾶς ἐλαίου φύσημα
Μέτρον τὰς Ἀχαΐδας

Καὶ ἄλλοτε πάλι, καταλύοντας μ' ἕναν ὁποιοδήποτε τρόπο, μὲ μιὰ παρένθεση λ.χ.

τὴν τυραννία τῆς στερεότυπης φράσης ποῦ ἡ προζαϊκὴ ἀντίληψη μὲ τὴ λογικὴ τῆς ἀπαιτεῖ, κατορθώνει, σὲ μιὰ κοινότητα κατὰ τὰ ἄλλα ἀπαρίθμηση, νὰ χύσει τὴ μαγεία τοῦ Λυρισμοῦ.

Χαίρετε σεῖς καυχήματα
τῶν θαυμασίων (Σπειζίας
*Υδρας, Ψαρρῶν) ἀσπέλων
ὅπου ποτὲ δὲν ἄραξε
φόβος κινδύνου.

Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ ἐδῶ πέρα νὰ ὑποδείξω, ὅτι ἐκεῖ ποῦ ὁ Κάλβος ἔβαλε σ' ἐφαρμογὴ τὸ μυστικὸ τῆς πρωτοτυπίας του, κόβοντας ἀπροσδόκητα τὸ δεῦτερο στίχο μὲ τὴν παράθεση τῶν νησιῶν,

τῶν θαυμασίων (Σπειζίας

ἕνας κοινὸς ποιητὴς θάμενε ἰκανοποιημένος μ' ἕναν ἠχηρότατο καὶ οὐδέτερο δεκατρι-σύλλαβο,

Χαίρετε σεῖς ὦ *Υδρα, ὦ Σπέτσες, ὦ Ψαρρά
κι' ἀκόμα ὅτι ἐκεῖ ποῦ ὁ πρῶτος ἔβαλε τὸ εὐστοχὸ ἐκεῖνο «ἄραξε» ποῦ σώζει τὴν ἔκφραση ἀπὸ τὸ τετριμμένο, ὁ δεῦτερος θὰ συμπλήρωνε τὸ στίχο ἀποστηθίζοντας ὡς τὸ τέλος τὸ κακὸ του μάθημα :

Στὰ βράχια σας δὲν φώλησε ποτὲ τοῦ ὁ φόβος.

Εἶναι, τὸ ξέρω, ἐπικίνδυνο νὰ βγάζουμε ἀπὸ ὑποθέσεις συμπεράσματα. Τόλμησα ὡς τόσο ν' ἀπομιμηθῶ ἕναν κοινὸ ποιητὴ, μὲ τὴν ἐπιθυμία ν' ἀποδείξω πόσο ἐλάχιστη σημασία ἔχει τὸ νόημα, καὶ πόσο τεράστια ἡ ἔκφραση τοῦ νοήματος. Τὸ προτέρημα τοῦ Ἀνδρέα Κάλβου εἶναι ἀκριβῶς ὅτι τὸ λεκτικὸ του ξεδιπλώνεται μαζὶ καὶ μέσα ἀπὸ τὴ φαντασία του, φαντασία ποῦ εἶναι ὄχι μόνο μεγάλη ἀλλὰ καὶ γεμάτη ἀπὸ τὴ συναίσθηση τῆς ὑπεροχῆς τῆς ἀπέναντι στὴ ρεαλιστικὴ ἀποτίμηση τῆς ζωῆς. Ἴσως γι' αὐτὸ βλέπουμε τὸν ποιητὴ ν' ἀπαντᾷ μὲ τόσην ὀργή, ἀπὸ τὶς στήλες τῆς ἐπίσημης ἐφημερίδας τοῦ Ἴονιου Κράτους, στὸν καθηγητὴ τῆς ἀνατομίας Γ. Θερειανό, ποῦ τόλμησε κάποτε νὰ πεῖ ὅτι στὴν τέχνη μέτρο τῆς μεγαλοφυΐας εἶναι ἡ κριτικὴ ἀκρίβεια. «Ἐδιάβασα», γράφει, «στὴν Ἰλιάδα, πῶς μονολογεῖ τὸ ἄλογο τοῦ Ἀχιλλέως, καὶ στὸν Orlando Furioso πῶς ἕνας γαῖδαρος, μὲ μιὰ κλωτσιὰ τοῦ Παλαδίνου, πετιέται ἕνα μίλι μακρὰ, καὶ σὰς ἐξομολογοῦμαι πῶς μ' ἔδωκε αὐτὴ τὴν κριτικὴ ἀνακρίβεια, ἐνόμιζα μαζὶ μὲ τὸν ὄχι πῶς ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Ἀριόστος εἶναι μεγαλοφυεῖς (10).»

Ἐναν αἰῶνα πρὶν ἀπὸ τὴν ομάδα τῶν ποιητῶν ποῦ ἔδωσε τὸν χαρακτηριστικὸ τόνο στὴν Εὐρωπαϊκὴ ποίηση, ὑποστηρίζοντας ὅτι «ἡ φαντασία δὲν ἔχει τὸ ἐνστικτο τῆς μίμησης», ὁ παράξενος αὐτὸς Ζακύνθιος ἐπιβεβαίωνε τὶς πεποιθήσεις τους. Ἀλλὰ γι' αὐτὸ εἴτανε ποιητὴς. Καὶ γι' αὐτὸ, ἕναν αἰῶνα πρὶν, εἶχε νοιώσει τὴ ματαιότητα τῶν ἀδειῶν φράσεων ποῦ προσπαθοῦν μὲ κίνητρο τὸ μυαλὸ καὶ μόνο, νὰ στήσουν δια-

(10) Ἀπὸ τὸν πρόλογο τοῦ κ. Μαρῖνου Σιγούρου στὴν ἔκδοση «Στοχαστὴ» (σελ. 19, μετάφραση ἀπὸ τὸ ἰταλικό).

νοητικὰ σχήματα μέσα στὸ κενό. Ὁλος ἐκεῖνος ὁ κούφιος βερμπαλισμὸς ποῦ βρῆκε θέση στὴν ὀγκωδέστατη στιχουργικὴ παραγωγή τῶν καθαρειουσιάνων, ὅλος ἐκεῖνος ὁ νεοβερμπαλισμὸς τῶν μέτριων ποιητῶν τῆς ἄκρατης δημοτικῆς, νὰ συλλογιέται κανένας ὅτι γεννήθηκεν ὕστερα ἀπὸ τὴν ποίηση τοῦ Κάλβου, ποίηση ποῦ ἀπὸ τότε παρουσιάστηκε πυκνὴ, οὐσιαστικὴ, καὶ μὲ ἀποκλειστικὴ σχεδὸν χρησιμοποίησι εἰκόνων, εἰκόνων, εἰκόνων! Μὰ εἶναι ἀκριβῶς αὐτὴ τὴν εἰκονοπλαστικὴ ἐρμηνεία τοῦ κόσμου ποῦ ξαναχρησιμοποίησαν ἀργότερα οἱ ποιητὲς, ὅταν κουρασμένοι καὶ ἀηδιασμένοι ἀπὸ ἕνα σωρὸ μάταιες περιπέτειες σὲ χώρους ὅπου τὸ σχῆμα κάθε στιγμὴ ἐξαφανίζεται, ὅπου ἡ ἀφή προδίδεται, ὅπου ἡ ἀκοή στηρίζεται σὲ ἀποξενωμένα ἀπὸ τὸ βᾶρος τῶν πραγμάτων λόγια, ζητήσανε καὶ πάλι νὰ συνδέσουν τὸ κέρδος τοῦ ἱρρασιοναλισμοῦ ποῦ ὁ μυστικισμὸς εἶχε μονοπωλήσει (ὀδηγώντας τὸν ἄνθρωπο σ' ἕνα βασιλεῖο ἀπιαστων σκιῶν καὶ αὐλῶν σωμάτων) μὲ τὶς πηγὲς τοῦ ματεριαλισμοῦ, ἀγκαλιάζοντας τὴν ὕλη καὶ μεταμορφώνοντάς τη σύμφωνα μὲ τὰ πιὸ ἄλογα ὁράματα. Στὴ ζωὴ ξεχύθηκε μιὰ καινούρια καὶ ἀπροσδόκητη προσφορά αἵματος, καὶ ἡ μεταμόρφωση τῆς ὕλης συναντήθηκε (ὅπως στὶς πολὺ παλιὲς ἐποχές, ὅπου οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶχαν ἀκόμη χάσει τὴν αἴσθησι τῆς ἐνότητος) μὲς ἀπὸ τὸ λυρισμὸ, μὲ τὴν ἐπιστήμη. Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ μοῦ θυμίσουν ὅτι ὁ Κάλβος εἶναι ἰδεαλιστὴς. Τὸ ξέρω. Δὲν εἶναι ὅμως ὁ ἰδεαλισμὸς του τόσο ποῦ νὰ τὸν ἀπομακρύνει ἀπὸ τὸν συγκεκριμένον γήινο παλμὸ τῆς λύρας του. Στὴ θέσι μερικῶν λέξεων ποῦ θὰ μπορούσαν νὰ ἐκφράσουν ἰδέες λιγώτερο ἢ περισσότερο θολές, βάζει ἕνα σύστημα εἰκόνων ποῦ ἡ προοδευτικὴ τους συνέχεια νὰ ἐρμηνεύει μὲ ἀποκλειστικότητα συναισθηματικὴ τὸν κόσμον. Βέβαια ὑπάρχουν μερικὲς στιγμὲς, ὅπου δὲν κατορθώνει ν' ἀποφύγει τὸν καθαρειουσιανισμό (σὰ νοστροπία, ὄχι σὰν τύπον), ἀφήνοντας τὸν ἑαυτὸ του νὰ γίνῃ πρόσκαιρον θῦμα τῆς ρητορείας :

Ναί, φλόγες βέβαια βλέπω
διαδημάτων, ἀλλὰ τὰς δυστυχίας μας
μόνον φωτίζουν!

Ἡ θῦμα τοῦ μελοδραματικοῦ ὕφους καὶ τῆς ἀσκοπῆς χειρονομίας :

Τί τρέμεις; τὴν φοράδα
κτύπα, κέντησον, φύγε
*Ὁθωμανέ· θηρία
μάχην πνέοντα δόξαν
σὲ κατατρέχουν.

Ἡ, τέλος, θῦμα μιᾶς θεματογραφικῆς — καὶ τόσο ἀντιποιητικῆς στὸ βάθος — κατακλείδας :

*Ὁθωμανέ ὑπερήφανε
ποῦ εἶσαι; νέον στόλον
φέρε ὦ μωρὲ καὶ σὺναξε

Οἱ ἄτυχες ὅμως αὐτὲς στιγμὲς, τόσο δυσανάλογες μὲ τὸ λυρικὸ ὕψος τῶν ἄλλων, εἶναι σπάνιες, καὶ δὲν ἔχει κανεὶς παρὰ νὰ γυρίσει τὴ σελίδα γιὰ νὰ βρεθεῖ πάλι μπρο-

στά στη γνώριμη, ἰδιότυπη φωνή, ποὺ γοητευτικά συμπαρασύρει ἕνα χεῖμαρρο μεγαλόπρεπων παραστάσεων.

Μ' αὐτές τις παραστάσεις, μ' αὐτές τις εἰκόνες θὰ ἔπρεπε πρὶν προχωρήσουμε ν' ἀσχοληθοῦμε κάπως περισσότερο. Βασικά καὶ ἀπὸ γενικώτερη ἀποψη, θὰ μπορούσαν νὰ χωριστοῦνε σὲ δυὸ μεγάλες κατηγορίες: τις ζωγραφικές, δηλαδή ἐκείνες ποὺ συγκροτοῦν ἕνα θέαμα ἱκανὸ ν' ἀπεικονιστεῖ πάνω - κάτω καὶ ἀπὸ ἕνα ζωγράφο, καὶ τις καθαυτὸ λυρικές ποὺ στηρίζονται σ' ἕνα βίαιό τῆς πραγματικότητας, καὶ ποὺ ἡ ἀπροσδόκητη κι' ἀστραφτοβόλα τους παρουσία δὲν εἶναι ἱκανή νὰ συλληφθεῖ παρὰ μονάχα ἀπὸ τὴν ποιητικὴ νοημοσύνη. Οἱ πρῶτες, βρίσκονται βέβαια πιὸ κοντὰ στὸν εἰκονοπλαστικὸ τρόπο τῆς παράδοσης, εἶναι ὅμως κι' ἐδῶ ἀξιοπρόσεχτο μὲ πόση ἀνανεωτικὴ δρῶσι καὶ ἔνταση μᾶς τις παρουσιάζει:

Ὡς ἡ σφῆκες μαζώνονται
ἐπὶ τὰ ὀλίγα λείψανα
σπαραγμένης ἐλάφου.

Τὸ χέρι ὅπου τὰ πέπλα
τῶν οὐρανῶν κατέστρωσεν
ἀπὸ σύγνεφα ὀλόχρυσα
ἐκβαίνει καὶ σοῦ δείχνει
ἀνδρείους ἀνθρώπους

... ὁ ἀέτος ἀφήνει
τοὺς κρηνοὺς ὕψηλούς
κτυπάουσιν ἡ πτέρυγες
τὰ νέφη καὶ τὸν Ὀλυμπον
ἡ κλαγγὴ σιχίζει

Σήμερον κείσαι ὡς εἴφορος
πολύκλωνος ἐλαία
ἀπὸ τὸ βίαιον φύσημα
σκληρῶν ἀνέμων κείσαι
ἐκριζωμένη

Ἐπειδὴ τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ τῶν εἰκόνων αὐτῶν εἶναι ἡ μεγαλοπρέπεια, ὑπάρχει παντοῦ σχεδόν, ἀδιάκοπα, μιὰ τάση ἀνυψωτικὴ πρὸς τὸν οὐρανό, ἕνας μετεωρισμὸς τῶν ὀραμάτων, πότε ἀνάμεσα στὰ δύο γλαυκὰ τ' οὐρανοῦ καὶ τῆς θάλασσας, πότε ἀνάμεσα στὰ σύγνεφα καὶ τ' ἀγριεμένα κύματα τ' οὐρανοῦ καὶ τῆς θάλασσας. Τὰ ἴδια γνωρίσματα χαρακτηρίζουν καὶ τις εἰκόνες τῆς δευτέρας κατηγορίας, εἰκόνες πολὺ πιὸ ἐνδιαφέρουσες γιατί μέσα τους πιὰ τὸ πραγματικὸ στοιχεῖο, τὸ γέει, διευρύνεται μὲ θάρρος ὡς τὰ ἀκρότατα σημεῖα τῆς ἀνταρσίας τοῦ πνεύματος. Ἐδῶ οἱ φυσικὲς διαστάσεις τῶν πραγμάτων καταλύουσι τὴ δουλεία τους, καὶ ἡ ὕλική καὶ πνευματικὴ τους συνάμα ὑπόστασις ἀξεχώριστα, ζεῖ στὸ ἐπίπεδο τῆς ἀνώτερης πραγματικότητας, τῆς μόνης ἱκανῆς νὰ ἐκφράσει χωρὶς ἄλλες ψευδαισθήσεις τὴν ἀκεραιότητα ἑνὸς ἀνθρώπου παρμένου στὸ σύνολο τῶν συναισθηματικῶν του ἐκδηλώσεων καὶ τῶν σχέσεων του μὲ τὴ γύρω φύση. Ὅλη ἡ οὐσία τοῦ ἀληθινοῦ λυρισμοῦ, ὅλη του ἡ διαφορὰ ἀπ' τὴν πεζογραφία, ἔγκειται σ' αὐτὸ τὸ γεγονός. Μπορεῖ μιὰ φράση πρόζας ἀπλοῦστατη νὰ κλείνει μέσα της μιὰν ἀλήθεια διατυπωμένη σὲ

ῦφος Ἀστικοῦ Κώδικα «: ὁ χρόνος παρέρχεται ἀνεπιστρεπτεῖ»—μοιραῖα ὅμως ὕστερεῖ ἀπὸ μιὰ λυρική φράση ποὺ ἔχει τὴν ἴδια περίπου ἀλήθεια γιὰ στόχο της

Ὅστις ἀπὸ τὸν ἥλιον
ὡσάν πυρὸς σταλάγματα
πέφτουσιν εἰς τὴν θάλασσαν
τῶν αἰώνων καὶ χάνονται
διὰ πάντα ἡ ὄραι

Ἡ συμπυκνωμένη συγκίνηση, προικίζοντας μὲ ἱκανότητες ἠθοποιϊκῆς τὰ στοιχεῖα τῆς φύσης, μὲ ἀνθρώπινες ἰδιότητες τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀνόργανου κόσμου, βρίσκει μόνη της, καὶ μέσα ἀπὸ μιὰν ἀδιάκοπη κίνηση, τὸ ἀνάλωγον τῆς ἴδιας ἀλήθειας, φτάνοντας στὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς εἰκόνας ποὺ ἂν ἤθελε τυχόν ἐξεταστεῖ ἐπιστημονικά (ἀδιάφορο ἂν στὸ ψυχικὸ χῶρο τοῦ ποιητῆ γεννήθηκε αὐτόματα καὶ ξεπήδησε ἀναπόσπαστα μὲ τὸ κύμα τῆς ἐμπνευσης) θὰ παρουσίαζε ἕνα ὀλόκληρο σύστημα πολλαπλῆς ἀναγωγῆς, γεμᾶτο ἀπὸ παρομοιώσεις, μεταφορῆς καὶ μεταβολῆς, σύστημα ποὺ ἐκ τῶν ὑστέρων ἔχει μ' ἐπιτυχία δυσκολοπροσιδίστη πετύχει τὴν ἀνατροπὴ τοῦ φαινομενολογικοῦ καθεστώτος, σὲ ὄφελος τῆς βαθύτερης ἀλήθειας τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος.

Ἔτσι οἱ ὄρες, «ὡσάν πυρὸς σταλάγματα πέφτουν ἀπὸ τὸν ἥλιον εἰς τὴν θάλασσαν τῶν αἰώνων», ἔτσι

Τὰ μυρισμένα χεῖλη
τῆς ἡμέρας φιλοῦσι
τὸ ἀναπαυμένον μέτωπον
τῆς οἰκουμένης

ἔτσι

ἐκεῖ
ὅπου τρέμουσιν ἀπειρα
τὰ φῶτα τῆς νυκτός
ἐκεῖ ψηλά πλατόνεται
ὁ Γαλαξίας καὶ χύνει
δρόσου σταγόνας

ἔτσι

ἐπὶ τὴν ἀπειρον
θάλασσαν τῶν ὀνείρων
ὀλίγαι ἀηλιτισμένα
ψυχαὶ νεκρῶν διαβαλοῦσιν
μὲ δίχως βίαν

ἔτσι

Εἰς τὸ χάος ἀμέτρητον
τῶν οὐρανῶν ἐρήμων
νυκτερινὸς ἐξάπλωσεν
ἔρεβος τὰ πλατέα
πένθημα ἐμβόλια.

Ἐπὶ τὸν ἠρημῶμενον
αἰγιαλὸν τῆς νήσου
οὕτω φέρνουν τὰ κύματα
καθ' τὸ παράπονόν τους
ἡ Ὀκεανίαι.

Ἐπιμένει ἀκόμα εἰκόνες, ὅπου ὁ τόνος γίνεται ἀνάλαφρα θλιμμένος καὶ παραπονετικός:

Ὡς ὅτε ἀπὸ τὸ στόμα
κρέμεται τῶν θνητῶν
σὸλος λελυπημένος
καὶ ἡ φωνὴ του μὲ κόπον
τρέμουσα ἐκβαίνει
Ὡς μέσα εἰς τὰ πολύδενδρα
δάση τὸ βράδυ εἰσπνέει
τὸ τεθλιμμένον φύσημα
μεσημβρινόν καὶ φαίνεται
θρήνος ἀνθρώπων
Εἰς τὸν ἠρημῶμενον
αἰγιαλὸν τῆς νήσου
οὕτω φέρνουν τὰ κύματα
καθ' τὸ παράπονόν τους
ἡ Ὀκεανίαι.

Ὅπου ὁ τόνος γίνεται δραματικός :

*Ὁ τέκνον μου, ὦ τέκνον μου
ἀγαπητόν μου σπλάχνον
ἀνόμιος εἶν' ἡ μοῖρα μας
καὶ προσπαθεῖς ματαίως
νὰ μὲ ἀγκαλιάσεις

βαθειὰ δραματικός :

*Ὁ ἥλιος κυκλοβιάκτος
ὡς ἀράχνη μ' ἐδίπλωνεν
καὶ μὲ φῶς καὶ μὲ θάνατον
ἀκαταπαύστως

ἀνταρτικός κι' ἐπιθετικός :

ἀρκάζητε
τὴν πτερωτὴν βροχτὴν
κατὰ σκοπὸν βαρέσατε
μ' εὐστοχὸν χεῖρα

ἐκδικητικός :

Τὰς λαμπάδας αὐτοῦ
τινάξατε αὐτοῦ ρίψατε
βροχὴν πεκυρωμένην
αὐτοῦ *Ἐρινύες πετάξατε
χιλίας ἐχίδνας

γνωστικός :

*Ἐγὼς θεὸς καὶ μόνον
ἀστράπτει ἀπὸ τὸν ὕψιστον
θρόνον καὶ τῶν χειρῶν του
ἐπισκοπεῖ τὰ αἰώνια
ἀπειρα ἔργα.

συμπερασματικός :

Τὰς θλίψεις θεραπεύει
καὶ ἀγχι ὁ θρήνος εἰς ἀμιλλαν
ἀρετῆς τὴν φιλόδοξον
σορᾶν τοῦ ἀνθρώπου

παραινετικός :

Κύτταξε πῶς ὁ ἥλιος
χρυσῶνει τὰ πανιά των
κύτταξε πῶς τὸ πέλαγος
ἀπὸ σπαθιδῶν ἀκτῖνας
τρέμον ἀστράπτει

ὕποβλητικός :

*Ἐλεύθερα ἀγαλίνωτα
μέσα εἰς τ' ἀμπέλια τρέχουν
τ' ἄλογα καὶ εἰς τὴν ράχην τους
τὸ πνεῦμα τῶν ἀνέμων
κάθεται μόνον

χαριτωμένος :

*Ἐδῶ ὑπὸ τὸν πολύφυλλον
καὶ δροσερὸν κεδρῶνα
ἐλάτε δις ἀναπαύσωμεν
τὸ κορμί μας καὶ δις ἔχωμεν
τ' ἀνθη διὰ στῶμα

κατανυκτικός :

Καθὼς προτοῦ νυκτώσει
μέσα εἰς τὸν κυανόχροον
αἰθέρα μόνος φαίνεται
λάμπων γλυκὺς ὁ ἀστέρας
τῆς Ἀφροδίτης

Σφυγμομετρώντας μ' ἕνα παρόμοιο τρόπο τὴν αἰσθητικὴν ἱκανότητα τοῦ Ἀνδρέα Κάλβου, ἀπομονώνοντάς τη καὶ βγάζοντάς τη ἀπὸ τὸ ψυχρὸ κλίμα ποῦ ἡ ἐπίκτητη προσήλωσή του σὲ μιὰν αὐστηρὴν παράστασιν τῆς Ἀρετῆς προσπάθησε νὰ τῆς δώσει, φτάνουμε σὲ μιὰ μέθοδο ποῦ νὰ ἐπιτρέπει πιά ὅλους τοὺς χειρισμοὺς τῆς λυρικῆς ἀνατομίας. Δὲν εἶναι σωστὸ νὰ τῆ χρησιμοποιήσουμε ὡς τὰ ἄκρα. Θὰ μπορούσαμε μόνον νὰ παρατηρήσουμε ἐδῶ πέρα πόσο ἐνδιαφέρον εἶναι δυνατὸ νὰ παρουσιάσει μιὰ διαφορετικὴ κατάταξη τῶν Κάλβειων εἰκόνων ἀνάλογον μὲ τὸ αἰσθητήριον ποῦ κάθε φορὰ σὰν ὄργανο τῆς ποιητικῆς δεικτικότητος, μέσα τους, κυριαρχεῖ. Τότε θὰ βλέπαμε τὸ μεγάλο ρόλο

«Νέα Ἔστις»—Χρυστοῦγεννα 1946

ποῦ παίζει, στὴν ὑποβλητικότητά του ἔργου αὐτοῦ, ἡ ἀκουστικὴ φαντασία.

Ἐνα μουρμούρισμα, ἕνα θρόϊσμα, ἡ πάλι μιὰ ὀργισμένη θύελλα, ἕνας πόντος ἀναταραγμένος, συνοδεύουν ἀδιάκοπα τὶς πράξεις τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ Εἰκοσιένα, συνθέτουνε τότε μιὰ διακριτικὴ καὶ τότε μιὰν ὑποβλητικὴν ὑπόκρουση ποῦ ὑπογραμμίζει, ὄχι χωρὶς γοητεία, τὶς μεγάλες σκηνές τοῦ ὑπαιθρου. Φυσώντας ἀπὸ τὴν πρώτη ὡς τὴν τελευταία σελίδα τῶν Ὁδῶν, (38 φορές μὲ τὸ ἴδιο του ὄνομα μονάχα, ὅπως δείχνει μιὰ πρόχειρη στατιστικὴ) ὁ ἀνεμος, δίνει μιὰ χαρακτηριστικὰ ἑλληνικὴ ὄψη⁽¹¹⁾ στὴ φαντασία του. Τὸ γεγονός αὐτὸ ποῦ ἄλλοῦ θὰ μᾶς βοηθήσει νὰ ὑποστηρίξουμε τὴ θαλασσινή—τὴ νησιωτικὴ μάλλον—συνείδηση τοῦ ποιητῆ, ἐξηγεῖ ἐδῶ πέρα πῶς πολλὰς φορές ἡ εἰσαγωγή του σὲ μιὰν ὠδή :

Φυσᾷ σφοδρὸς ὁ ἀέρας
καὶ τὸ δάσος κυμαίνεται
τῆς Σελλαίδος

Ἡ εἰσαγωγή του σὲ μιὰν προετοιμασμένη σκηνὴ μυστηρίου :

ἀκούω τοῦ λυσοῦντος
ἀνέμου τὴν ὄρμην
κτυπᾷ μὲ βίαν ἀνοίγονται
τοῦ ναοῦ τὰ παράθυρα
κατασχισμένα

Ἡ εἰσαγωγή του σὲ μιὰ ἀτμόσφαιρα ἀπελπισμένου ἠρωϊσμοῦ :

Εἰς τὸν ἠγριωμένον
βαθὺν ὠκεανὸν
ὅπου φυσᾷ μὲ βίαν
καὶ ὀργίζεται τὸ πνεῦμα
τῆς πικρᾶς τύχης

Ἡ ἡ εἰσαγωγή του, τέλος, σὲ μιὰ σκηνὴ καταστροφῆς ποῦ τώρα πέρασε πιά :

Μόνον ἀκούω τὸ φύσημα
τοῦ ἀνέμου ὅπου περνώντας
εἰς τὰ κατάρτια ἀνάμεσα
καὶ εἰς τὰ σχοινία σχισμένους
βιαιῶς σφυρίζει
μόνον ἀκούω τὴν θάλασσαν
ποῦ ὡσάν μέγα ποτάμι
ἀνάμεσα εἰς τοὺς βράχους
κτυπώντας μυρμηρίζει
γύρω εἰς τὰ σκάφη...

στηρίζονται ἀποκλειστικὰ σὲ εἰκόνες τῆς ἀκουστικῆς φαντασίας, εἰκόνες ποῦ γεμάτες καθὼς εἶναι ἀπὸ κουφοβροντήματα κυμάτων, κυματισμοὺς δασῶν, ἢ σφυρίγματα καταρτιῶν γίνονται τυπικὰ ἀντιπροσωπευτικὲς μιᾶς νησιωτικῆς ἑλληνικῆς φύσης.

Ὅπως μοῦ δόθηκε ἀφορμὴ ν' ἀναφέρω καὶ πιὸ πάνω, ἡ ἱκανότητα κάθε ἀξίου ποιητῆ δὲν ἔγκειται μονάχα στὸ νὰ βρίσκει εἰκόνες σπάνιες, ἀπροσδόκητες ἢ μεγαλόπρεπες, ἀλλὰ καὶ νὰ τὶς ἐκμεταλλεῖται μὲ μιὰ τέτοια τοποθέτηση μέσα στὴν ποίησή του, ποῦ ν' ἀποδίνουνε τὸ ἀνώτατο σημεῖο τῆς εὐρηματικῆς τους αἴγλης. Στὸ κεφάλαιο αὐτὸ

(11) Ὅπως πολὺ σωστὰ μ' ἔκανε νὰ παρατηρήσω ὁ καθηγητὴς κ. Henri Coitez, ἡ γαλλικὴ γλῶσσα, ποῦ εἶναι γενικὰ τόσο πιὸ πλούσια καὶ πιὸ δουλεμένη ἀπὸ τὴ νεοελληνικὴ, ὅστερὲ σημαντικὰ ἀπέβαντι τῆς στὸ κεφάλαιο τῶν ἐκφράσεων τῆς ἀκουστικῆς φαντασίας.

καινοτόμησε ὁ Ἀνδρέας Κάλβος μὲ δυὸ τρόπους, ἐκφράζοντας ἢ προσιωνίζοντας καὶ τὶς δυὸ φορές ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ἀρχὲς ποῦ τοὺς ἐμελλε, μετὰ ἓνα ὀλόκληρον αἰῶνα, νὰ περάσουν, ὠριμασμένες πιά, στὰ χέρια τῶν νέων, καὶ ν' ἀποτελέσουν τοὺς θεμέλιους λίθους μιᾶς καινούριας ποιητικῆς τέχνης. Ὁ πρῶτος τρόπος, ἐντελῶς ἀντίθετος ἀπὸ τὸν καθιερωμένο, δηλαδὴ ἀπὸ κείνον ποῦ ἔκανε τὰ ποιήματα νὰ χτίζονται ἀπάνω σὲ μιὰν ὀργανικὰ ξετυλιγμένη καὶ σοφὰ κατανεμημένη εἰκόνα, ἀποσκοποῦσε στὸ νὰ κλείνει παρατακτικὰ καὶ χωρὶς μεσολάβηση στιχουργημένων τὶς περισσότερες φορές σκέψεων, μέσα σ' ἓνα καὶ τὸ ἴδιο ποίημα, πολλὰς καὶ ποικίλης, σύντομες καὶ αὐτόνομες εἰκόνες, ποῦ σὰν ἀστραπὲς σ' ἓναν ἀξαφνὰ ὀργισμένο καλοκαιριάτικο οὐρανό, νὰ φωτίζουν ἓνα θέαμα ποῦ *νάσαι συνάμα καὶ ἰδέα*, πετυχαίνοντας ἔτσι ταυτόχρονα ἓνα ἐνιαῖο καὶ ἰσόρροπο σύνολο. Ὁ ποιητὴς τῶν «Ἔδων» δὲν ἔφτασε ποτὲ ὡς τὴν ἀπόλυτη ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς αὐτῆς. Θάτανε ἀλλωστε καὶ παραγνώριση τοῦ ρόλου ποῦ μποροῦν νὰ παίξουν σὲ κάθε ἐποχὴ κοινωνικὴ ἢ ἱστορικὴ παράγοντες, ἀν ὑποστηρίζαμε ἓνα τέτοιο πρᾶγμα. Δὲν εἶναι λίγες οἱ φορές ὅπου μέσα στὴν ποιήσῃ του, ἢ συναρμογὴ παρόμοιων εἰκόνων, ἀντιφατικῶν, συνθεμένων μὲ ὕφος ποῦ νὰ προδίνει σπάνια γιὰ τὶς συνήθειες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀρετὴ πυκνότητος, μᾶς δείχνουν ὡς ποῖο σημεῖο στάθηκε πρόδρομος ὁ πραγματοποιητὴς τους. Ἡ δευτέρη πάλι καινοτομία τοῦ Ἀνδρέα Κάλβου, ἐκείνη ποῦ ἔγινε καὶ τὸ περισσότερο αἰτία νὰ μείνει σὰν *μοναδική* ἢ φυσιογνωμία του, εἶναι ἡ ἐντελῶς πρωτότυπη καὶ γιὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ γιὰ τὴν Εὐρώπη μετρικὴ του. Θυμοῦμαι ὅτι μοῦ ξεσήκωνε πάντοτε τὸ θαυμασμό, μοῦ γεννοῦσε τὴν ἀπορία, μοῦ κινοῦσε τὴν κατὰπληξη, πῶς, σὲ μιὰν ἐποχὴ ὅπου ἔξω ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα βασιλευε ἡ φράγκικη ρίμα, καὶ μέσα ὁ δεκαπεντασύλλαβος τοῦ κρητικῶ θεάτρου, βρέθηκε ποιητὴς ποῦ ἔνοιωσε τὴν ἀνάγκη ν' ἀντιδράσει καὶ νὰ ἔποστηρίξει τὶς ἐντελῶς προσωπικὰ καὶ ἀντίθετες σὲ μιὰ τὸσον ἰσχυρὴ καὶ καλοεδραιωμένη παράδοση ἀντιλήψεις του, ὅχι μόνον μὲ πραγματοποιήσεις ἀρκετὰ πλούσιες σὲ ἀποτελέσματα, ἀλλὰ καὶ μὲ μιὰ βραχύλογη ἐπισημείωση ποῦ εἶναι χαρακτηριστικὴ γιὰ τὶς ἀφοριστικὰς τῆς φράσεις:

«Ἡ ἀρμονία τῆς περιόδου εἶναι ἀναγκαία ὅχι μόνον ὡς ἀποτελεσματικὸν μέρος τῆς ποιήσεως, ἀλλ' ἀκόμη ὡς μέσον τὸ ὁποῖον μᾶς ἐλευθεροῖ ἀπὸ τὴν βαρβαρότητα τῶν ὁμοιοκαταλήξεων».

«Ἀποφεύγοντες οὕτω τὸ μονότονον τῶν Κρητικῶν Ἐπῶν μιμούμεθα τὰ κινήματα τῆς ψυχῆς, καὶ χαρακτηρίζομεν τὰ ὅσα ὁ νοῦς ἢ αἰ τοῦ ἀνθρώπου αἰσθῆσεις ἀπαντῶσιν εἰς τὴν φυσικὴν καὶ τὴν φανταστὴν οἰκουμένην».

Καὶ θυμοῦμαι νὰ ἔμειναν ἀπὸ τότε στὸ μυαλό μου, προξενώντας μιὰν ἀπορία συνυφασμένη μὲ θέλγητρο, ἐκφράσεις ὅπως *ἡ βαρβαρότητα τῶν ὁμοιοκαταλήξεων*, γιὰ τὴν τολμηρότητά της, ποῦ ὡς τότε δὲ μπορούσα κἀν νὰ τὴ φανταστῶ ἐκδηλωμένη, τὰ κινήματα τῆς ψυχῆς γιὰ τὶς δυνατότητες ποῦ ἄφηνε νὰ διαφανοῦνε, καὶ ποῦ ὡς τότε δὲν μπορούσα κἀν νὰ τὶς ἀναλογιστῶ, καὶ τὴ φανταστὴν οἰκουμένην γιὰ τὸ μυστήριό της, μυστήριον ποῦ κι' αὐτὸ μονάχα ἀπὸ διαίσθηση ἔνοιωθα ὅτι μπορούσε ἴσως κάποτε νὰ κερδίσει τὴν ἔκφραση. Πέρασαν ἀπὸ τότε ἀρκετὰ χρόνια, γεμᾶτα ἐλπίδες καὶ ἀπογοητεύσεις, ἀπογοητεύσεις καὶ πάλι ἐλπίδες. Σήμερα εἶμαι φυσικὰ σὲ θέση νὰ ἐκτιμῆσω ἀμερόληπτα τὴν ὁμορφιά τοῦ στίχου καὶ τῆς ρίμας, τὴν ὀρμὴ, τὴ λυγερὰδα καὶ τὴ χάρη ποῦ μπορεῖ νὰ πάρει ἀνάλογα μὲ τὴ δεξιωσύνη τοῦ τεχνίτη ὁ δεκαπεντασύλλαβος, ὁ τόσο δοξασμένος μέσα στὴν παράδοσή μας ἀπὸ τὰ δημοτικὰ μας τραγούδια, τὸ Σολωμό, καὶ τὸν Παλαμᾶ. Ἀλλὰ ἰδοὺ ὅτι ἡ παιδικὴ μου διαίσθηση (ὅπως καὶ πολλῶν ἄλλων συναδέλφων μου) δὲν εἶχε βγεῖ γελασμένη. Ἀργότερα θὰ τὸ βλέπαμε: Ὁ Κάλβος εἶχε περὶ λόγο μεγάλο. Εἶχε πολὺ πίσω στὴν ἱστορία τῆς ψυχῆς μας χαράζει σημάδια ποῦ οἱ συνέπειές τους θὰ ἔβγαιναν, ἀργὰ ἢ γρήγορα, μιὰ μέρα στὸ φῶς. Τὸ μέτρο ποῦ εἶχε πλάσει ὄντας σὰν ἐπιδίωξη πολὺ πιὸ κοντὰ στὸν ἐλεύθερο στίχο ἀπ' ὅσο τὸ φαντάζονταν οἱ περισσότεροι, κατάφερνε νὰ ξαναοδηγήσει τὸν ἀποπλανημένο ἀπὸ τὸ νανούρισμα τοῦ ὁμοιοδοῦς ρυθμοῦ ἀκροατὴ στὸ κέντρο τῆς σημασίας τοῦ ποιήματος, κεντώντας τὴ νοημοσύνη του μὲ τὴν οὐσιαστικὴν ἀξία μιᾶς εἰκόνας καὶ ὅχι μὲ τὴν ἐπιφανειακὴν ἡδονὴ μιᾶς ἀναμενόμενης ὁμοιοκαταληξίας, ποῦ, ἀν ἐπὶ τέλους μερικὰς φορές γίνεται αἰτία νὰ γεννηθεῖ κατὰ τρόπο εὐτυχισμένο τὸ συμπλήρωμα τοῦ περιεχομένου, τὶς περισσότερες, δὲν καταφέρνει παρὰ νὰ συμπαρασύρει ἓνα μάταιο καὶ ξένο πρὸς τὴν ἀρχικὴν ἔμπνευση ὕλικό. Ἀτομικὰ, μοῦ παρουσιάστηκε ἡ περίπτωσις νὰ μὴν ἐκτιμῆσω παρὰ πολὺ ἀργότερα ἓνα ποίημα ἀπὸ τὴν παράδοση, καὶ τοῦτο γιὰτὶ μοῦ χρειάστηκε ὕστερ' ἀπὸ ἐξακολουθητικὰ διαβάσματα, νὰ καταλύσω τὶς ἐξωλυρικὰς μουσικὰς ἐπιδράσεις του, ποῦ—ἀλλοίμονο—τόσο συχνὰ θάβουνε μιὰ δροσερώτατη καὶ ποιητικώτατη εἰκόνα κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίφαση τῆς συνήθειας ἢ νὰ κἀνω ἀφαίρεση τῶν ψεύτικων καὶ τεχνιτῶν τύπων μιᾶς σκληρῆς δημοτικῆς (ποῦ εἶχε γιὰ μιὰν ἐποχὴ μονοπωλήσει σχεδὸν τὴν ἔκφραση), ὥστε νὰ χαρῶ τὴν ἀρχικὰ ὠραία σύλληψη. Γιατὶ λοιπὸν δὲ μοῦ συμβαίνει ἓνα τέτοιο πρᾶγμα ὅταν γίνομαι ἐλεύθερος, ὅταν βγαίνω ἔξω ἀπὸ τὸ ζυγὸ τῆς ὁμοιοκαταληξίας, ὅταν δὲν τρέμω μήπως μετὰ τὴ λέξη «ταῖρι», προβάλλει ἡ λέξη «περιστέρη»; Ἡ κι' ὅταν, ἀκόμη περισσότερο, δὲν

τρέμω μήπως τὸ περιστέρι αὐτὸ ἀποδειχτεῖ ὅτι ἔγιν' αἰτία νὰ προστεθεῖ ἀκόμα ἕνας μάταιος, ἕνας ἀπροσκάλεστος ἀπὸ τὴν ἔμπνευση στίχος, μαστορεμένος καὶ στημένος ἐκεῖ σὰν δεκανίκι ἀνάπηρου ἀπὸ τὴ Διάνοια; Γιατί αὐτὸ δὲ μοῦ συμβαίνει μὲ τὸν Κάλβο, ἀλλ' ἀπεναντίας μὲ κάνει ν' ἀφιερώνω γραμμὲς θαυμασμοῦ στὶς εἰκόνες του, τὴ στιγμή πού ἴσως ὑπάρχουνε ὠραιότερες μέσα στὰ ποιήματα τῆς παράδοσης;

Ἄς πλησιάσουμε ἀπὸ μίαν ἄλλη πλευρὰ τὸ πρόβλημα.

Φαντάζομαι, ὅτι ὅποιος ἐπιχειρήσει νὰ κάνει, ἔστω καὶ γιὰ λογαριασμό δικό του, μιὰ μελέτη ἐπάνω στοὺς τρόπους μὲ τοὺς ὁποίους ἐκδηλώνεται σὰν λειτουργία καὶ μέσα ἀπὸ τὴν παγκόσμια λυρική ποίηση ἢ δημιουργική φαντασία, θὰ φτάσει στὸ νὰ προσδιορίσει τρία διαφορετικὰ σημεῖα (δυὸ ἀκροῖα καὶ ἕνα κεντρικό), ὅπου ἀπάνω τους θὰ κατὰτάξει τοὺς ποιητὲς ἀνάλογα μὲ τὴ μέθοδο πού περισσότερο χορακτρίζει τὰ ἔργα τους. Σύμφωνα μ' αὐτὴ τὴ μελέτη θὰ βλεπε τότε ὅτι μέσα στὸ νεοελληνικὸ κράτος τῆς φαντασίας, ὁ Κάλβος, κατέχει τὸ ἕνα ἄκρο, πού ὁ Καβάφης (12) κατέχει τὸ ἕκ διαμέτρου ἀντίθετό του, ἐνῶ τὰ Δημοτικά Τραγούδια, ὁ Σολωμός, ὁ Παλαμάς καὶ ὁ Σικελιανός κατέχουν τὸ κέντρο, κι' αὐτὰ ὅλα μὲ τὸν ἴδιο περίπου τρόπο πού μέσα στὸ εὐρωπαϊκὸ κράτος τῆς φαντασίας τὸ ἕνα ἄκρο κατέχουν οἱ Ρεμπώ καὶ Λωτρεαμόν, τὸ ἄλλο οἱ Ἐλιοτ καὶ Ἐζρα Πάουντ, καὶ τὸ κέντρο οἱ Μπωντελαίρ, Βερλαίν καὶ Βαλερύ. Μιὰ τέτοια κατὰτάξη πρὸ πάντων ἐπάνω σ' ἕνα ὕλικό τόσο ἀνυπότακτο ἀπὸ τὴ φύση του, εἶναι βέβαια σχηματική. Δὲν τὴν ἐπιχειρῶ ὅμως παρὰ ἀπὸ τὴν ἀνάγκη νὰ φανερώσω, ἔστω καὶ μὲ παρόμοια μέσα, πὺ χτυπητὴ τὴ διαφορὰ καὶ τὴ σχέση τῆς φαντασίας σὰν λειτουργίας ἀνάμεσα σὲ δυὸ ποιητὲς - πόλους ὅπως εἶναι ὁ Κάλβος καὶ ὁ Καβάφης. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι οἱ λυρικοὶ αὐτοὶ τῶν ἄκρων καὶ στὴ δική μας καὶ στὴν ξένη λογοτεχνία (Ρεμπώ, Λωτρεαμόν, Ἐλιοτ, Κάλβος, Καβάφης) τόσο διαφορετικοὶ ἀνά-

μεσα τοὺς σὰν ἰδιοσυγκρασίες καὶ σὰν ἀντιλήψεις ζωῆς, μὲ τόση ἄβυσσο διαφορᾶς περιεχομένου ἀνάμεσα στὰ ἔργα τους, ἐνοιώσαν ὅλοι τοὺς τὴν ἀνάγκη, ἀπὸ τὸ 1830 ἢ τὸ 1870 ἴσαμε σήμερα, νὰ ἐκφραστοῦνε μ' ἕνα ρυθμὸ ἀσυνήθιστο, λιγώτερο ἢ περισσότερο ἐλεύθερο, ἀκόμη καὶ μὲ πρόζα πολλὰς φορὲς ρυθμική, πέρνοντας ἔτσι, ἐκ τῶν ὑστέρων γιὰ μᾶς, ἕνα κοινὸ χαρακτηριστικὸ πού μπορεῖ νὰ φαίνεται ἐξωτερικὸ σὲ ὅποιον συνηθίζει νὰ βλέπει ἐξωτερικὰ τὰ πράγματα, εἶναι ὅμως σημαντικώτατο γιὰ ὅποιον ὑπολογίζει ἀναδρομικὰ ποιὲς ἐσωτερικὲς καὶ βαθύτατες ἀνάγκες τοὺς ἔκαναν ἀπλῶς νὰ συμπέσουν ἀπάνω σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο. Εἶναι ἀκριβῶς οἱ ποιητὲς αὐτοὶ πού κατὰ βάθος καὶ σὰν οὐσία ἀνθρώπινη ἔχουν τοῦτο τὸ κοινὸ γνώρισμα: ὅτι δὲ μετροῦν τίς ἀξίες πού πιστεύουν ἢ προφητεύουν ἢ βλέπουν νὰ χάνονται, μὲ τὰ κοινὰ μέτρα τῆς πλειοψηφίας τῶν ἀνθρώπων. Δὲν ἰδρύνουν ἕναν κόσμον πού νὰ εἶναι ἢ ἔκφραση τῆς συνισταμένης τῶν παραδομένων ἀντιλήψεων, ἀλλὰ ἕναν κόσμον πού χάρη σὲ μιὰ ἐξαιρετικὴ στιγμή χαρισμένη ἀπὸ τὴ συναισθηματικὴν ἔνταση, γίνεται ἄξαφνα ὁρατὸς μέσα στὴν ἴδια — τὴν τόσο ἀδιάφορη γιὰ τοὺς πολλοὺς — ἀνώτερη πραγματικότητα. Ἐτσι, καὶ γιὰ νὰ ξανάρθουμε στὸν ποιητὴ πού μᾶς ἐνδιαφέρει, ὁ Κάλβος δὲ μπορούσε νὰ μείνει μέσα στὴ ρυθμικὴ ἀντίληψη τῶν παραδομένων τρόπων, μὰ ἔπρεπε ὅπωςδήποτε νὰ βρεῖ ἕναν καινούριον ρυθμὸ κατάλληλον νὰ προβάλλει μὲ αὐτάρκεια τὰ εἰκονοπλαστικὰ του συγκροτήματα, ἕνα σύστημα μετρικὸ ἰδιοφυές, πού ν' ἀφήνει ἀκέραιη τὴ λυρική προσήλωσιν τοῦ ἀναγνώστη στὴν ὑπερήφανη οὐσία τῆς φράσης του. Ἐκεῖ, πολὺ περισσότερο παρὰ στὸ παράξενο γλωσσικὸ ἰδίωμα πού χρησιμοποιεῖ, προβάλλει ἢ πρωτοτυπία του. Δοκιμάζοντας νὰ μεταγράψῃ κανεὶς τοὺς στίχους του στὴν καθαρὴ δημοτικὴ γλώσσα, βλέπει π. χ. ὅτι δὲν παύουν αὐτοί, ὅσο τοῦλάχιστον θὰ τὸ περίμενε στὴν ἀρχή, νὰ διατηροῦν ἐκεῖνο τὸ «κάτι» τὸ ξεχωριστό πού τοὺς σφραγίζει:

Τῆς θάλασσας καλλίτερα
φουσκωμένα τὰ κύματα
νὰ πνίξουν τὴ πατρίδα μου
ὡσὰν ἀπελπισμένη
ἔρημη βάρκα
Στὴ στεριά στὰ νησιά
καλλίτερα μιὰ φλόγα
νὰ δῶ παντοῦ χυμένη
νὰ τρώει πόλεις δάση
λαοὺς κι' ἐλπίδες
Καλλίτερα καλλίτερα
διασκορπισμένοι οἱ Ἕλληνες
νὰ τρέχουνε τὸν κόσμον
μὲ τεντωμένο χέρι
φωμοζητώντας...

Παρ' ὅλ' αὐτὰ δὲν εἶμαι βέβαια ἐγὼ ἐκεῖνος πού θὰ συνιστοῦσε ποτέ μιὰ μεταγραφή τῶν Ὡδῶν του στὴ δημοτικὴ. Ὅχι μόνο γιατί νομίζω ὅτι ἡ ποίηση εἶναι χωρὸς ὅπου δὲν ὑπάρχει πρέπει, κι' ὅπου ὁ καθένας μπορεῖ νὰ πραγματοποιεῖ ὅπως νὰ

(12) Ἄπ' τὸν Καβάφη δὲ λείπει ἡ φαντασία ὅπως οἱ περισσότεροι νομίζουν. Ἄλλὰ ἡ φαντασία του ἀντὶ νὰ εἶναι ἄμεση ὡς πρὸς τὴ μυθοποίηση τῶν κοσμικῶν στοιχείων, καὶ κινητικὴ ὡστε σὲ κάθε στιγμή νὰ τινάζει λυρικὲς σπίθες, ἀκολουθεῖ ἄλλο δρόμον, δημιουργεῖ μιὰ πάγια καὶ μοναδικὴ ἀτμόσφαιρα, ὅπου κινεῖ τὰ ἔργα καὶ τίς ἡμέρες τῶν ἡρώων τῆς. Ὅπως ὁ Ἐλιοτ ἔτσι κι' ὁ Καβάφης, μυθεοποιεῖ τὸ ἱστορικὸ παρελθὸν καὶ τοποθετεῖ μέσα του τίς σύγχρονες ἀνάλογες συναισθηματικὲς του καταστάσεις. Ἡ δημιουργικὴ του δύναμη ἀντὶ νὰ ὀρμήσει μὲ εἰκόνες ἄμεσες καὶ τολμηρές, ἱκανὲς νὰ βροῦνε τὸ ἀντίκρουμά τους στὸ Μέλλον, περιορίζεται σὲ μιὰ προσωποποίηση ἐποχῶν καὶ ἀνθρώπων (ἱστορικῶν ἢ φανταστικῶν) τύπων πού ἀναλαμβάνουνε μὲ τέλεια ἠθοποιία νὰ παίξουν τὸ ἀτομικὸ δράμα τοῦ ποιητῆ. Ὁ Μυρτιάς, ὁ Μύρης, ὁ Ἀμμώνης, ὁ Καισαρίων, ὁ Ἰάνθης Ἀντωνίου, ὁ Ἐμονίδης, ὅπως καὶ ὁ Φληβᾶς, ὁ Στέτσον, ὁ κ. Εὐγενίδης, ἢ Κα Σόσοστρις ἢ Ἄιλ, ὁ Τειρεσίας, εἶναι οἱ μυθικοὶ ἠθοποιοὶ ἐνὸς δράματος πού παίζεται ἐπάνω στὴ μιὰ διάστασιν τοῦ χρόνου.

μίξει καλλίτερα, χρησιμοποιώντας γιὰ ἓνα τέτοιο σκοπὸ τὰ πάντα, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν περίπτωσιν τοῦ Κάλβου πραγματικὰ σὰν δευτερεύοντα συντελεστὴ τῆς προσωπικῆς του γοητείας ἀναγνωρίζω τὴν ἰδιορρυθμὴν του γλώσσα. Οἱ νεολογισμοὶ του, ἡ περιφρόνησή του (ἀλλὰ εἶναι περιφρόνησις;) σὲ μερικοὺς τύπους τῆς γραμματικῆς, οἱ συντακτικὲς του αὐθαιρέσεις, δὲ βρίσκω ὅτι μποροῦν ποτὲ νὰ ἐνοχλήσουν ὅποιον ἐνδιαφέρεται ἀληθινὰ καὶ μόνον γιὰ τὸ ποιητικὸ ἀποτελεσμα.

Ἐνας Παλαμᾶς βλέπει ὄχι μονάχα μὲ ἀνοχὴ τὴς γραμματικῆς καὶ συντακτικῆς αὐτῆς ἀταξίας, ἀλλὰ καὶ μὲ τάσεις νὰ τὴς δικαιώσῃ. Θεωρεῖ πιθανὸν νὰ ἀκολουθήσῃ ὁ ποιητὴς μᾶς τὸν γάλλον Μερσιέ, συγγραφέα λεξικοῦ νεολογισμῶν «ἀρνούμενον προκειμένου περὶ γλώσσης πᾶσαν αὐθεντίαν καὶ σοβαρῶς ἀποφαινόμενον ὅτι *l'homme pensant ne connait d'autre autorité que son propre genie*».

Ἄλλ' ἄς ρίξουμε μιὰ ματιὰ σ' αὐτῆς τὴς περίφημες ἀμαρτίες τοῦ Κάλβου, ποῦ ἴσως ἴσως νὰ εἶναι καὶ τὰ μικρὰ μυστικὰ τοῦ ὕφους του. Ὑπάρχει πρῶτα-πρῶτα μέσ' στίς Ὁδῆς ἓνα ποσοστὸ ἀπὸ ἐντελῶς ἀρχαϊζουσες κι' ἐντελῶς δημοτικὲς λέξεις: ἐχθαίρουσιν, ἀμαυρότατον, ἐπέραστος, ἀλαλάζον, ὕψηνον, ἀπὸ τῆς μιᾶς. Κι' ἀπὸ τὴν ἄλλη: ἀγῶνας, περιβόλια, οὐτ' ἓνα χέρι, ξεφυτρώνουν, ἀστέρας, ἀστάχια. Ὑπάρχει ἡ πληθυντικὴ τοῦ θηλυκοῦ αἰ, ποῦ γίνεται ἢ, δηλαδὴ τύπος δημοτικὸς ἔστω κι' ἂν τὸ οὐσιαστικὸν εἶναι στὴν καθαρεύουσα: ἡ ὦραι, ἡ χαίται, ἡ φωναί. Ὁ διπλασιασμὸς τοῦ μετοχικοῦ παρακειμένου στὸν ἐνεστώτα: λελυπημένος, πεποτισμένη. Λέξεις σὲ τύπο ποῦ κανένας δὲν μεταχειρίζεται, καὶ ποῦ καμμιά γραμματικὴ δὲν περιέχει: ἀνθρωπικὴν, σεβάζων, μειδιάσμα, σωσμένοι, ζεστάσωμεν, καταβάσω. Τὰ ἀσυναίρετα, σχεδὸν χωρὶς καμμιάν ἐξαιρέσιν: γηγενέων, ἐπέταον, ἀποσπάουσιν, βροντάουσιν, σιγάουσιν, ἀργυρέα. Ἡ ἀλλαγὴ τοῦ γένους: ὁ ἔρεβος. Ἡ ἀλλαγὴ τοῦ τόνου: τὰ εὐωδῆ, ἔαν. Ὑπάρχει ἡ μετάθεσις τοῦ συνδέσμου στὸ τέλος: ἀμάχητόν με. Ὑπάρχουν τέλος οἱ λέξεις «τῶν ὁποίων βιάζει τὴν εὐχρηστον σημασίαν ἐγκαθιστῶν τὴν ἀπωτέραν», ὅπως πολὺ ὠραῖα λέει ὁ Παλαμᾶς. Ὅλες αὐτῆς οἱ μυστηριακῆς λυρικῆς μεταθέσεις ποῦ γιὰ λογαριασμὸν τοὺς μονάχα ἢ χειρονομία τῆς ἔμπνευσης θὰ μπορούσε ν' ἀπολογηθεῖ, ἐξαγιαζονται μὲ τόσο εὐνοϊκὰ ἀποτελέσματα, ὥστε ν' ἀποτελοῦνε χωρὶς κανένα δισταγμὸν, γιὰ μᾶς τοὺς νεώτερους, παραδείγματα ἐνθαρρυντικά. Δὲ θέλω βέβαια νὰ πῶ ὅτι μονάχα μετατρέποντας σὲ κανόνα τὴν ἐξαιρέσιν τοῦ Κάλβου, θὰ πραγματοποιήσουμε μιὰ καινούρια καὶ ζωντανὴ ποίησιν. Ἄλλ' ὅτι τὰ τολμήματά του εἶναι στὰ χέρια μᾶς ἰσάριθμα ὄπλα, ποῦ δὲν πρέπει, δὲν εἶναι σωστὸ νὰ τ' ἀφήσουμε ἀχρη-

σιμοποιήτα. Φτάνει ἄλλωστε νὰ ξανασυνδεθοῦμε καὶ πάλι μὲ τὴ ζωντανὴ φωνὴν τοῦ Παλαμᾶ τῶν εἰκοσιεννέα χρόνων, γιὰ ν' ἀποστομώσουμε ἀκόμα μιὰ φορὰ τοὺς δειλοὺς τοῦ πνεύματος: «Ἐνθυμούμενος ὅτι καὶ ξένων Ἑθνῶν μεγάλοι ποιηταί, ὡς ὁ Σέλλεϋ, ὁ Λαμαρτίνος, ὁ Ἀνδρέας Σενιέ, κατεκρίθησαν ὡς ἐνοχοὶ σολοικισμῶν, νεολογισμῶν καὶ γλωσσικῶν αὐθαιρεσιῶν... δὲν κρίνω ἄξιον θανάτου τὸν ποιητὴν διὰ τὴν γλώσσαν του... ἤτις οὐδέποτε ἐκπίπτει εἰς τὴν χυδαίότητά, καὶ εἶναι ὡς κόσμος τις πλαττόμενος... Σημεῖω δὲ πρὸς ἀποφυγὴν παρεξηγήσεων ὅτι τὴν γλώσσαν δὲν ἀποκαλῶ χυδαίαν κατὰ λόγον τοῦ δημῶδους ἢ τοῦ καθαρεύοντος αὐτῆς, ἀλλὰ κατὰ λόγον τοῦ ποιητικοῦ ἢ ἀντιποιητικοῦ αὐτῆς· διάκρισις οὐσιωδῶς διαφέρουσα τῆς ἐν χρήσει.»

Τὴν ἀντίληψιν αὐτῆ, ποῦ εἶχε ἀπὸ τὸ 1888 ἓνας ποιητὴς, δὲν τὴν εἶχε οὔτε στὰ 1939 ἓνας ἐλάχιστος—ἀλλοίμονο!—ποιητὴς, ὁ Πέτρος Βλαστός, ποῦ σ' ἓνα τοῦ ἀρθροῦ μὲ τὸν τίτλο «Ἀπὸ τὸν Ἴβυκο στὸν Κάλβο»⁽¹³⁾ εἶχε ἐκφράσει—ἀφοῦ εἶχε πρῶτα φροντίσει καὶ ν' ἀποδείξει τὴς αὐθαιρέσεις λυρικῶν χωρισμένων ἀπὸ 25 αἰῶνες—τὴν ἀπορία του γιὰ τὸ γεγονός ὅτι παρ' ὅλ' αὐτὰ, κατῴρθωσαν καὶ οἱ δύο νὰ ἐπιβληθοῦνε στὸ κοινὸ τῶν αἰῶνων! Τὸ μόνον ποῦ πρέπει, νομίζω, ν' ἀναγνωρίσουμε στὸν Πέτρο Βλαστό εἶναι ὅτι ἔκανε μιὰ σύνθεσιν ποῦ δὲν τὴν εἶχε σκεφτεῖ κανένας ὡς τότε καὶ ποῦ δὲν εἶναι ἀστοχῆ. Ὅχι βέβαια ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ περιεχομένου, γιὰτί, ὁ Ἴβυκος ὄντας *ἔρωτομανέστατος περὶ μεϊράνια*, εἶναι ὁ πρῶτος ποῦ ἀλλάξε ἴσα-ἴσα τὸν τόνο τῆς λυρικῆς ποίησης σὲ παιχιδιάρικο. Ἀλλὰ γιὰτί ὁ χωρικός αὐτὸς ποιητὴς τῆς ἀρχαιότητος ἔδειξε πραγματικὰ προτίμησιν στοὺς μύθους ποῦ παρουσιάζουν κάτι τὸ ἐκπληκτικὸ καὶ τὸ παράξενο, κ' ἔχοντας βαθειὰ μέριμνα τοῦ προσωπικοῦ ὕφους καὶ τῆς καινοτομίας, ἀνακάτεψε τὰ Αἰολικά, τὰ Δωρικά καὶ τὰ Ἴωνικά χωρὶς νὰ διστάσῃ ποτὲ του. Πολλῆς φορῆς εἶχα σταθεῖ μὲ ἀπορία μπροστὰ σὲ στίχους ὅπως αὐτοί:

Τοὺς τε λεικίππους κούρους
τέκνα Μολιόνας κτάνον
ἄλικας ἰσοκεφάλους ἐνιγνύους
ἀμφοτέρους γεγαῶτας ἐν ὤφῃ
ἀργυρέω.

ἢ μὲ θαυμασμὸν μπροστὰ σὲ ἄλλους στίχους του, ποῦ ἔδιναν μιὰ τόσο πλατειὰ θέσιν στὴν αἴσθησιν τῆς φύσης καὶ τοῦ ἔρωτα:

Ἦρι μὲν αἶτε Κυδῶνιαι
μηλίδες ἀρδόμεναι ῥοῶν
ἐκ ποταμῶν, ἵνα παρθένων
κῆπος ἀκήρατος, αἶτ' οἰνανθίδες
σὺξόμεναι σκιεροῖσιν ὄφ' ἔρνεσσιν
οἰναρέοις θαλέθοισιν. Ἔμοι δ' ἔρος
σὺδαιμῖαν κατάκοιτος ὦραν

ἀλλὰ νὰ τὸν συνδέσω μὲ τὸν Κάλβο—ἴσως ἐξαιτίας μιᾶς, ὅπως ἡ τελευταία του ἐτούτη φράσιν—μοῦ ἦταν ἀδύνατον. Κι' ὅμως θὰ

(13) Πέτρος Βλαστός: «Ἀπὸ τὸν Ἴβυκο στὸν Κάλβο».—«Νέα Ἑστία», 1939. (Τόμος 25ος, τεύχος 299, σελ. 733).

μποροῦσα νὰ τῶχα κάνει. Ὁχι τόσο γιατί ὁ Ἴβυκος (ὅπως κι' ὁ Κάλβος) παραβίασε μερικοὺς συντακτικοὺς κανόνες μὲ τὸν ἀπώτερο σκοπὸ νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὴ βαθύτερη ποιητικὴ οὐσία ὄχι μόνο γιατί ἔγραφε ἀλίτροχα ἀντὶ ἀλίτροχον, ἤλατο ἀντὶ ἡλάσατο καὶ κλαγγὶ ἀντὶ κλαγγῆ, ἀλλὰ καὶ γιατί ἔδειξε γενικά τὴν ἱκανότητα ν' ἀποτινάξῃ τὸ ζυγὸ τῆς παράδοσης καὶ ν' ἀντιδράσῃ στὸν σχολαστικισμό τῆς ἐποχῆς του, ἀποκαλώντας μὲ σθένος τὶς Μοῦσες «σεσοφισμένες», δηλαδή οὔτε λίγο οὔτε πολὺ δασκάλες!

Μιά τέτοια ἐλεύθερη ἀντίληψη ποὺ χαρακτηρίζει τόσο τὸν Ἴβυκον ὅσο καὶ τὸν Κάλβο, πιθανώτατα εἶναι νὰ ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι κι' οἱ δύο τους ταξίδεψαν πολὺ, καὶ ἔζησαν ἀρκετὸν καιρὸ ἐξω ἀπὸ τὴν πατρίδα τους. Γεννημένος ὁ ἀρχαῖος Ἕλληνας στὸ Ρήγιο τῆς Ἰταλίας, πέρασε τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ζωῆς του στὴν Κόρινθο καὶ στὴ Σάμο (στὴν αὐλὴ τοῦ Τυράννου Πολυκράτη), ἐνῶ ὁ νέος Ἕλληνας, γεννημένος στὴ Ζάκυνθο, ἔζησε μὲ λίγες διακοπὲς στὴν Ἰταλία καὶ στὴν Ἀγγλία. Ἐτσι ἐξηγεῖται πιὸ καθαρά καὶ γιατί αὐτὸς ὁ τελευταῖος κατῶρθωσε νὰ διατηρήσῃ μιὰ βαθειὰ ἐθνικὴ συνείδηση, νὰναι δηλαδή ὀλόψυχα συνεπαρμένος ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ ἐπανάσταση, ὄντας παράλληλα ἕνας Εὐρωπαῖος στὴν ἀντίληψη καὶ τὸ πνεῦμα, ἱκανὸς «νὰ καίει τῆς δεισιδαιμονίας τὸ βαρὺ βάκτρον». Καὶ ὅταν ἀναλογίζομαι ὅλες τὶς δυσκολίες ποὺ θὰ συνάντησε ὁ ποιητὴς θέλοντας ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά νὰ μείνῃ πιστὸς στὴν προχωρημένη αἰσθητικὴ του, ἀσυμβίβαστος μὲ τὰ κοινὰ γούστα, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά νὰ βρεῖ μιὰ πλατύτερη ἀπήχηση στὸ λαὸ (δὲν ὑπάρχει ποιητὴς ποὺ νὰ μὴν ποθεῖ αὐτὴ τὴν ἀπήχηση), ὁ νοῦς μου πάει στὴν τραγικὴ ἀντινομία, ποὺ δοκίμασε δυστυχῶς καὶ ἡ σημερινὴ ποιητικὴ γενεὰ τῆς Εὐρώπης σὲ μεγαλύτερο βαθμὸ, καὶ ποὺ τὴν ἐβαλλε στὸ δίλημα ἢ ν' ἀπλοποιήσῃ τὴν τέχνη τῆς ὡς τὴν προπαγανδιστικὴ εὐκολογραφία, ἢ νὰ ἀρκεστεῖ σ' ἕνα ἐξαιρετικὰ περιορισμένο κοινό. Χρειαζέται ψυχικὴ ἀντοχὴ γιὰ ἕνα τέτοιο πρᾶγμα ποὺ ὁ Κάλβος ὅσο κι' ἂν στάθηκε γιὰ ὠρισμένο καιρὸ στὸ ὕψος του, νοιώθοντας ἄγρια τὴ μοναξιά τριγύρω του, δὲ μπόρεσε νὰ διατηρήσῃ. Ἡ τελευταία χρονολογικὰ ὠδή του «Βωμὸς τῆς Πατρίδος» δείχνει, ὅπως εἶπα καὶ πιὸ πάνω, μιὰ φανερὴ ἐγκατάλειψη τοῦ πυκνοῦ λυρικοῦ ὕφους, μιὰ πτώση, μιὰν ἐξαφάνιση σχεδὸν τῶν εἰκόνων του, ἀπὸ τὴν ἀνάγκη ν' ἀκουστεῖ μόνον ἡ παραινεντικὴ φωνή, αὐτὴ ποὺ σὰν σάλπιγγα θ' ἀστράφει πάνω ἀπὸ τὰ κεφάλια τῶν πολεμιστῶν:

Τρέξατε ἀδελφία τρέξατε
Ψυχαὶ θεομαὶ γενναῖαι
εἰς τὸν βωμὸν τριγύρω
τῆς πατρίδος ἀστράπτοντα
τρέξατε πάντες.

Ἡ ἀφιλοκέρδεια θυσιάζεται στὴν ἀ-

ναγκαιότητα. Ἡ ἔκφραση φτωχαίνει. Κοινότητα γίνονται τὰ ἐπίθετα. Αἱ ψυχαὶ εἶναι, ὅπως θὰ τις βρεῖ κανεὶς χιλιάδες φορές μέσα σὲ ἄλλα ποιήματα, θερμαὶ καὶ γενναῖαι, ἡ θυσία λαμπρά, τὸ σπαθὶ γυμνόν. Ἄτονει ὁ χρωματισμὸς ποὺ δονοῦσε ἄλλοτε τὶς ποιητικὲς του φράσεις. Ἡ τέχνη γίνεται μιὰ ἐμμετρὴ συμβουλή:

Ἄς παύσωσ' ἡ διχόνοια
ποὺ ρίχνουσιν τὰ ἔθνη
τυφλά ὑπὸ τὰ σκληρότατα
δνόχια τῶν ἀγρόπων
δολίων τυράννων...

Καὶ μετὰ, τὸ τέλος: Ἀπὸ τὴ μιὰ, ἡ εὐκολία ποὺ βρίσκει ἀπήχηση ἀλλὰ δὲν εἶναι ποίηση. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ δυσκολία ποὺ εἶναι ποίηση ἀλλὰ δὲ βρίσκει ἀπήχηση. Τὸ τάλαντεμα βαστάει λίγο, ἡ ὑποχώρηση γίνεται γιὰ μιὰ μοναδικὴ φορά, κι' ὕστερα πιά ἡ μοιραία κατάληξη, ἡ σιωπὴ.

Ἄν ὅμως ἔπεσε πολὺ νωρὶς ἡ αὐλαία τῆς σιωπῆς ἐπάνω στὴν ποίηση αὐτὴ, πρόφτασε ν' ἀφήσῃ τὸ ἑλληνικὸ φῶς, φυσημένο ἀπὸ ἕνα δροσερώτατον ἀνεμὸ ἐπάνω σὲ τοπεῖα ποὺ δείχνουν ἀπὸ μακριὰ τὴ νησιώτικὴ τους καταγωγή. Πραγματικά, ὁ Κάλβος εἶναι ὁ πρῶτος νεοἑλληνας ποιητὴς ποὺ ἔχει συνείδηση θαλασσινὴ (σὲ μιὰ σύνθεση ἀνώτερη Αἰγαιατικῆς καὶ Ἰόνιας φύσης), συνείδηση, ποὺ τὸν τοποθετεῖ ἀπὸ τὴ μιὰ στὸ κέντρο τῆς ἑλληνικῆς πραγματικότητας, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη στὸ κέντρο τῆς ἐπαφῆς τῶν σημερινῶν ἑλλήνων ποιητῶν μὲ τοὺς εὐρωπαϊκοὺς ὁμοῖδεάτες τους. Δὲν ξέρω ἂν ὁ Κάλβος ἐγνώρισε προσωπικὰ τὴ ζωὴ τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου. Ἐκεῖνο ποὺ ἔχει σημασία εἶναι ὅτι μὲ μιὰν εὐαισθησία ἀνοιχτὴ στὰ πιὸ καθαρά στοιχεῖα τῆς ζωῆς δέχτηκε τὴν ἐπίδραση τῆς ἀντιπροσωπευτικώτερης φύσης τοῦ τόπου του, καὶ τῆς ἔδωσε μιὰ πρώτη θέση στὸ λυρισμὸ του. Ὅλες τὶς φορές ποὺ συγκεκριμενοποιεῖ ἕνα τοπεῖο, τὸ τοπεῖο αὐτὸ (ἐκτὸς ἀπὸ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις) εἶναι καθαρά νησιωτικὸ. Ὀνομαστικὰ περνάει ἀπὸ τοὺς στίχους τοῦ ἢ Ζάκυνθος, ἢ Χίος, ἢ Σάμος, τὰ Ψαρρά, —ποὺ τοὺς ἀφιερώνει καὶ ξεχωριστὲς ὠδές, ἀπὸ τὶς καλύτερες— ἢ Ὑδρα, οἱ Σπέτσες, ἢ Κρήτη, ἢ Κάσος, ἢ Πάτμος, ἢ Κάλυμνος, ἢ Κῶς. Ἀναφέρει συχνὰ τὸ Ἰόνιον πέλαγος, τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, τὸ Ἰκάριον πέλαγος. Στὰ «Ἠφαίστεια» ὁμνεῖ γενικώτερα καὶ μὲ εἰλικρινέστατο ἐνθουσιασμὸ τὸ Αἰγαιατικὸ νησί.

Χλωρὰ μωσχοβολοῦντα
νησιά τοῦ Αἰγαίου πελάγους
Εὐτυχισμένα χῶματα
ὅπου ἡ χαρὰ κι' ἡ εἰρήνη
πάντα ἐκατοίκου

Ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἀνέχεται νὰ βλέπει στὴ σκλαβιά αὐτὰ τὰ εὐτυχισμένα χῶματα, δὲν ὑποφέρει νὰ τὰ βλέπει κάτω ἀπὸ τὰ βάρβαρα πατήματα ἐχθρῶν τυράννων, ζεῖ γιὰ νὰ ὄνειρεύεται τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἐλευθερίας τους. Κι' ἐνῶ ἀρχίζει τὸν ὕμνον του μέσα σὲ μιὰν ἀτμόσφαιρα δροσιάς καὶ

χάρης, φτάνει γρήγορα σὲ εἰκόνες ἐρήμωσης, σὲ τοπεῖα ποῦ κρατοῦν ἀκόμη καὶ μέσ' ἀπὸ τὴν ἐρήμωση ἢ τὴ δυστυχία, τὸν φυσικό τους χαρακτήρα. Τ' ἄλογα τρέχουν τώρα ἀχαλί- νωτα μέσα εἰς τ' ἀμπέλια καὶ

εἰς τὸν αἰγιαλὸν
ἀπὸ τὰ οὐράνια σύγνεφα
ἀφόβως κατεβαίνουσι
κραυγάζοντες οἱ γλάροι
καὶ τὰ γεράκια.

Καὶ κάθεται καὶ ἀκούει μόνος τὸ φύσημα τοῦ ἀνέμου, ὅπου περνώντας ἀνάμεσα «εἰς τὰ κατάρτια καὶ εἰς τὰ σχοινία βιαίως σφυρίζει», τὴν θάλασσαν ποῦ χτυπώντας «μυρμηρίζει γύρω εἰς τὰ σκάφη». Καὶ ὄνειρεύεται «τὸ λαμπρὸν ρεῦμα τοῦ Αἰγαίου ποῦ δὲν ραντίζει πλέον τὰ γαλακτώδη μέλη τῶν παρθένων τῆς Χίου», ἀναπολεῖ τὶς ἡμέρες «ὅπου εἰς τὰς κορυφὰς τοῦ δενδρόεντος Κερκετώως ἐχόρευον ἡ τέχνη στεφανωμένα». Καὶ ὅταν βρίσκεται μακριὰ ἀπὸ τὴν πατρίδα του στὶς συννεφιασμένες μέρες τοῦ Λονδίνου, μὲ πάθος ἀναζητᾷ τὸ νησί ὅπου καθαρὸς ὁ ἀέρας πάντα γελάει, ὅπου ἡ «αἰώνιος λαμπὰς βρέχει τὴν ἡμέραν τοὺς καρπούς ἐνῶ τὰ δάκρυα τῆς νυκτὸς γίνονται ἐκεῖ κρῖνοι». "Ἐ λοιπὸν ναί, δὲ χωράει ἀμφιβολία, ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ποῦ ἔχει πάντοτε μπροστὰ του ἕνα πέλαγος πλουτισμένο ἀπὸ «τὴν μυρωδιὰν τῶν χρυσῶν κίτρων», ἐξήση τὸ νησί, καὶ ζώντας τὸ νησί ἐξήση τὴν πῖθ ἀύθεντικὴ πλευρὰ τῆς Ἑλλάδας. Νὰ μάντευε ἄραγε ὅτι μετὰ ἑκατὸν ὀλόκληρα χρόνια θὰ συναντιότανε ἀπάνω του μὲ τὴ νέα Ἑλληνικὴ γενεά, καὶ μέσ' ἀπ' αὐτὴν, μὲ τὴ νέα αἰσθητικὴ ἀντίληψη τῆς Εὐρώπης;

"Ἄς ξεδιαλύνουμε ἀμέσως μιὰ φράση ποῦ μπορεῖ δικαιοματικά νὰ φανεῖ παράτολμη. Δὲν εἶναι ἀγνωστο, πόσο ἡ σύγχρονη διεθνῆς τέχνη βρῆκε στὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου ὄχι μόνον στοιχεῖα ποῦ νὰ συμπίπτουνε μὲ τὰ δικά της σὰ νοοτροπία, ἀλλὰ καὶ κανόνες τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας ἐφαρμοσμένους μὲ καταπληκτικὴ ἀκρίβεια στὰ δημιουργήματα τῶν σημερινῶν κατοίκων τους. Ξεχωρίζοντας μάλιστα οἱ ἐκπρόσωποι τῆς τέχνης αὐτῆς μέσα στὴν ἱστορία τὶς ἐποχὲς σὲ προκλαστικὲς (ὅπου ἡ τέχνη ἀνεβαίνοντας γιὰ τὴν κατάκτηση γίνεται πῖθ δυναμικὴ καὶ τολμηρὴ), σὲ κλασσικὴ (ὅπου συμπληρώνοντας τὴν κατάκτηση γίνεται ἰσορροπὴ καὶ μετρημένη) καὶ σὲ μετακλασσικὴ (ὅπου προσπαθεῖ νὰ κρατηθεῖ ἀπὸ τὰ περασμένα καὶ γίνεται συντηρητικὴ, δηλαδή ἀκαδημαϊκὴ), τοποθετήθηκαν συμπαρασύροντας μὲ τὴν αἰσθητικὴ τους καὶ τὸ ἑλληνικὸ νησί σὲ μιὰ καινούρια προκλασσικὴ παράταξη. (14) "Ἐτοι, δὲν θάτανε δύσκολο, τώρα γιὰ μᾶς, μετατοπίζοντας τὶς ἀρχὲς αὐ-

τὲς ἀπὸ τὸν τομέα τῆς πλαστικῆς τέχνης στὸν τομέα τῆς τέχνης τοῦ λόγου, νὰ κερδίσουμε ἕνα κριτήριον καινούριον, ποῦ θὰ μᾶς ἐπιτρέψει νὰ κατατάξουμε τὶς πνευματικὲς μορφές, ποῦ μᾶς ἐνδιαφέρουν, σύμφωνα μ' ἕνα τρόπο διαφορετικόν. Ἡ ἀντίληψη τοῦ ὠραίου στὸν Κάλβο, ἂν ἀναλογιστοῦμε καὶ τὸ ποσοστὸ τῶν καινοτομιῶν του ποῦ εἶναι ἀπαράδεχτες ἀπὸ τὴν κοινὴν ἀντίληψη, βρίσκεται μακριὰ ἀπ' τὴν κλασσικὴ. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐκφρασῆς του βρίσκεται μακριὰ ἀπ' τὴν ἰδανικὴ ἰσορροπία, καὶ καμμιὰ δικὴ του ὠδὴ δὲ μπορεῖ νὰ διαφιλο- νικήσῃ τὴ μορφικὴ τελειότητα. Κλασσικὸς εἶναι ὁ Σολωμός, ὁ Κάλβος εἶναι προκλασσικὸς. Μένει βέβαια καὶ ἡ τρίτη κατηγορία, τῆς παρακμῆς, μὰ σ' αὐτὴν ὁ ποιητὴς τῆς «Λύρας» οὔτε ἀπὸ μακριὰ μπορεῖ νὰ συγκραταλεχθεῖ, καὶ γιὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἔχει μιὰ πίστη ποῦ τὴν ὁμολογεῖ, καὶ γιὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἀντιλαμβάνεται θετικὰ τὴ ζωὴ. Ἀφήνοντας τὴ θέση αὐτὴ σ' ἕναν ἄλλο μεγάλο ποιητὴ, (τὸν Καβάφη) ποῦ θάρτει ὕστερ' ἀπὸ πολλὰ χρόνια ν' ἀποτελέσει, καὶ ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη ἀκόμη, τὸν ἀντίθετο πόλο του, ὁ Κάλβος μπαίνει στὴν προκλασσικὴ γραμμὴ τῆς τέχνης, ἐκείνη ποῦ βαίνει πρὸς τὴν κατάκτηση, δίχως νὰ εἶναι κατάκτηση, ἀλλὰ οὔτε καὶ ἐπιβίωση.

Καὶ καθὼς σήμερα ἡ λυρική ἀντίληψη ἔχει ἀνοίξει τὶς πύλες μιᾶς καινούριας χώρας, ὅπου ὁ λυρισμὸς ἐγκαταλείποντας τὴν καλλιλογία, τὴ φιλαρέσκεια καὶ τὸ μέτρο σύγκρισης μὲ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμον, φτάνει σὲ μιὰν ἐξωλογικὴ ἢ μᾶλλον ἀ-λογικὴ ἀπόδοση τοῦ αἰνίγματος τῆς ζωῆς, τὰ ἀντίστοιχα παραδείγματα ποῦ ἀπαντιοῦνται μέσα στὰ περασμένα—ἔστω καὶ πενιχρά, ἔστω καὶ λειψά—εἶναι ὅπωςδήποτε ἀρκετὰ νὰ προκαλέσουν τὴν ἀμέριστὴ προσοχὴ, τὸν ἀθόλωτο θαυμασμὸ καὶ ἴσως-ἴσως τὴν εὐγνωμοσύνη μας. "Ὅτι ὑπάρχουν δείγματα μορφικῆς μέριμνας στὸν Κάλβο, δὲ σκέφτηκα οὔτε γιὰ μιὰ στιγμὴ νὰ τὸ παραγνωρίσω. Εἶναι τόσο εὐκόλο νὰ δεῖ κανεὶς μὲ πόση φροντίδα κάνει τὴν εἰσαγωγὴν του σὲ κάθε ποίημα, ἄλλοτε μὲ μιὰ χτυπητὴν εἰκόνα:

"Ἄς μὴ βρέξει ποτὲ τὸ σύννεφον

ἢ

"Ὡς ὅτε ἀπὸ τὸ στόμα
κρέμεται τῶν θνητῶν
αὐλὸς λελυπημένος

ἢ

"Ἐὰν τὰ Ποσειδῶνια
κύματα τὸν αὐθάδη
ναύτην ἀπομακρύνωσιν

ἢ

"Ὅσοι τὸ γάλκεον χέρι
βαρὺ τοῦ φόβου αἰσθάνονται
ζυγὸν δουλείας ἄς ἔχουσι

ἄλλοτε μὲ μιὰν ἐκφραση γνωμικὴ, ἐπιγραμμα- τικὴ:

"Ἐνας θεὸς καὶ μόνος
ἰστράπτει ἀπὸ τὸν ὕψιστον
θρόνον. Καὶ τῶν χειρῶν του
ἐπισκοπεῖ τὰ αἰῶνια
ἄπειρα ἔργα

(14) Γράφοντας αὐτὰ ἔχω πρὸ πάντων ὅπ' ὄφει μου τὴ θεωρία τοῦ I.e Corbusier γιὰ τὴν ἐρμηνεία τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, καὶ τὴ σχηματικὴ του παραστάση σὲ τρίγωνον. (Πρβλ. καὶ συνέντευξή του μὲ τὸν Κ. Οὐράνη στὸ περιοδικὸ «Σήμερα» τ. I. 1933, σελ. 217).

ἦ
Γῆ τῶν θεῶν φροντίδα
Ἑλλάς ἡρώων μητέρα

ἦ
*Εσφαλλε ὁ τὴν δόξαν
ὀνομάσας μάταιαν... κλπ.
πόσο φροντίζει, τέλος, γιὰ τὴν κατακλείδα
κάθε ὠδῆς, βάζοντας μιὰ παραινετική ἢ
ὕποδειγματικήν εἰκόνα. Ἐναν ἐπίλογο πού
πολλές φορές μοιάζει με κάποιο ρητό:
Εἶναι γλυκὸς ὁ θάνατος
μόνον ὅταν κοιμώμεθα
εἰς τὴν πατρίδα

ἦ
Ὡς ἀπὸ ἕνα βουνὸν
ὁ ἀετὸς εἰς ἄλλο
πετάει, κί' ἐγὼ τὰ δύσκολα
κρημνά τῆς ἀρετῆς
οὕτω ἐπιβαίνω

ἦ
Τὰς θλίψεις θεραπεύει
καὶ ἄγει ὁ θρῆνος εἰς ἀμιλλαν
ἀρετῆς τὴν φιλόδοξον
σποράν τοῦ ἀνθρώπου

ἦ
συμμέτρως ἐχορεύσαμεν
σύμμετρα ἄς ἀποθάνωμεν
διὰ τὴν πατρίδα...
εἶναι τόσο εὐκόλο, νὰ δεῖ κανεὶς παρόμοια
φανερὰ ἀρχιτεκτονικά σημάδια! Κι' ὅμως
δὲν εἶναι αὐτὰ πού συναπαρτίζουν τόσο
τὸ μυστικὸ τῆς ἐπιτυχίας του. Δὲν εἶναι
αὐτὰ οἱ συντελεστές τοῦ μοναδικοῦ του
ἔργου, ὅσο μερικὰ ἄλλα πιὸ κρυμμένα, πιὸ
λεπτομερειακὰ στοιχεῖα, πού γιὰ νὰ τὰ βρεῖ
κανεὶς πρέπει, ἀφοῦ ἐντοπίσει τὴν ἔρευνά
του στὸν ἰδιαίχοντα τόνο τῆς Κάλβειας φωνῆς,
νὰ προχωρήσει ὡς τὴν ἀνεύρεση τοῦ
φραστικοῦ σκελετοῦ τῶν Ὡδῶν,
ὡς τὴν ἐπισήμανση τῶν θεμέλιων λίθων τοῦ
κάπως ἐπίσημου, ἀλλὰ πάντοτε πειστικοῦ
του ἔργου. Βοηθημένοι ἀπὸ μερικές βασικές
πρῶτα-πρῶτα ἰδιότητες τοῦ ποιητῆ, ὅπως
εἶναι ἡ συστηματικὴ ἐπανάληψη μιᾶς λέξης
ποῦχει σκοπὸ ν' ἀνεβάσει τὸν τόνο καὶ νὰ
δώσει, διατηρώντας μιὰν ὀρισμένη ἔνταση,
στερεότητα στὴν ποιητικὴ φράση:
Ἦλθατε ὦ μουσαί ἀκούω
καὶ χαιρούσα πετάει
πετᾷ ἡ ψυχὴ μου ἀκούω
τῶν λυρῶν τὰ προοίμια
ἀκούω τοὺς ὕμνους

ἦ
Κανάρη! Καὶ τὰ σπῆλαια
τῆς γῆς ἐβόουν Κανάρη
καὶ τῶν αἰώνων τὰ δρυάνα
ἴσως θέλει ἀντηχήσουν
πάντα Κανάρη!
ἐφτάσαμε ὡς τὸ σημεῖο ν' ἀπομονώσουμε
τοὺς ἀρμούς τῆς ποιητικῆς του φράσης, καὶ
μὲ μιὰν ἀφαίρεση τοῦ περιεχομένου ν' ἀφή-
σουμε γυμνοὺς τοὺς συνεκτικούς δεσμούς
τῶν λόγων, δεσμούς πού εἶναι χαρακτηρι-
στικά ὁμοιόμορφοι παντοῦ, καὶ πού μποροῦν
νὰ διατυπωθοῦν σὲ δυὸ ἢ τρία διαγράμματα.
Προϋποθέτοντας πάντοτε τὴν ἐντυπωσιακὴ
ἀρχὴ καὶ τὸ ἐπιγραμματικὸ τέλος, βρισκό-
μαστε μπροστὰ σ' ἕνα τέτοιο πάνω-κάτω
τύπο φωνῆς:
Ὡ - ὦ, καὶ - καί, ποτὲ - ποτὲ, σὺ - σύ, ἰδοὺ
- ἰδοὺ, ἐκεῖ - ἐκεῖ, ἄς - ἄς.

Ἡ ἀκόμα συχνότερα, σ' αὐτὸν ἐδῶ:
Ὡ - ὦ, καθὼς - καθὼς, οὕτως - οὕτως, ἐδῶ
- ἐδῶ, τώρα - τώρα, ἐγὼ - ἐγώ, ὁμως - ὁμως.
Ἀπὸ τὸν τύπο πάλι ἐτοῦτο πού τόσο
συχνὰ ἐπαναλαμβάνεται, πρέπει νὰ ξεχωρί-
σουμε τὸ σχῆμα καθὼς - οὕτως πού εἶναι
βασικὸ στοιχεῖο τοῦ Κάλβειου ἔργου, καὶ
πού ἄλλωστε δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὸ κλασ-
σικὸ σχῆμα τῆς ποιητικῆς παρομοίωσης.
Γνωστὸ εἶναι ὅτι ἡ σημερινὴ ποιητικὴ ἔχει
καταργήσει αὐτὸ τὸ ὅπως ἢ τὸ σάν, ἐπιζη-
τώντας ὄχι τὴν παρομοίωση δύο εἰκονοφό-
ρων στοιχείων τοῦ κόσμου, ἀλλὰ τὴν ταύ-
τισή τους σὲ μιὰ νέα, καὶ χαρακτηριστικὰ
ἀντιπροσωπευτικὴ τῆς πραγματικότητας τοῦ
πνεύματος, εἰκόνα. Δὲν εἶναι ὡστόσο ἀξιο-
λιγώτερης προσοχῆς πόσο ἔντονα μεταχει-
ρίζεται ἀπὸ τότε κιόλας ὁ ποιητῆς τὴ με-
ταφορά, καὶ πόσους τρόπους ἐπινοεῖ, πόσες
ποικιλίες χρησιμοποιεῖ ἐπάνω στὸ ἴδιο σχῆ-
μα καθὼς - οὕτως, πού ἀπαντᾷ καὶ με τὴ
μορφὴ τους ὡς - ὁμοίως, καὶ με τὴ μορφὴ τοῦ
τοιούτως - ὅτε ἢ ὁπότε, κλπ.
Καθὼς πρωτοῦ νυκτώσει ὅπως ἀπὸ τοῦ Ἄθωνος
Καθὼς μύρτια ὑπερήφανος οὕτως ἀπὸ τὸ ἥλιον
Καθὼς ἀπὸ τὸ σπῆλαιον οὕτως εἰς τὸ χάος ἀμέτρη-
Καθὼς εἰς τὸν χειμῶνα ἐπὶ τὴν λίμνην οὕτως [τον
ὄχι ἀπὸ ἕνα βουνὸν ὁμοίως ὑπερπατάξαντες
ὅπως ὅταν ἡ τύχη οὕτω τὸ κύμα Ἰκάριον
Κουφοβροντᾷ τοιούτως ὅτε ἐπάνωεις τοὺς βράχους
Δάσος βοάει τοιούτως ὅπως ἀπὸ τὰ σύγνεφα

Τὰ ἄλλα χαρακτηριστικὰ σημεῖα πού δι-
νουν μετὰ τὴν ἀνάπτυξή τους τὸ ἔφος τοῦ
Κάλβου, εἶναι ἡ ἐπιφωνηματικὴ ἀποστροφή
καὶ ἡ χαιρετιστήρια:
Ὡ γνήσια τῆς Ἑλλάδος Χαιρέτε ὦ κόραι
Ὡ λαῖμός τῶν ἀθῶων Ἦλθατε ὦ μουσαί
Ὡ φιλότατη πατρίς Χαιρέτε σεις καυχήματα
Ὡ πῶς ἀπὸ τὰ μάτια μου Χαιρέτε ἐλπίδες
Ὡ κατοικία ζεφύρων Ψυχαὶ μαρτύρων χαιρέτε

Τὸ ἄς, πού ἔχει τόνο ἢ ἀφεστικὸ ἢ ἐξορ-
κιστικὸ, τὸ ἰδοὺ, πού μετέχει μετὰ τὸ δεικτικὸ
του περιεχόμενον μαζί με τὸ νά! στὸ καθαρὰ
παραινετικὸ ἔφος:
Ἄς μὴ βρέξει ποτὲ Ἰδοὺ εὐλαβεῖς οἱ Ἕλληνες
Ἄς τὸ δροσίζει πάντοτε Ἰδοὺ κροτοῦν συντρίβου-
Ἄς μὴ μοῦ δώσει ἡ μοῖρα [σιν
[μου Ἰδοὺ κί' ἄλλα νησιά
Τὰς χορδὰς ἄς ἀλλάζωμεν Ἰδοὺ τὸ Καρπενήσι
Ἄς ἐρημώσει ὁ πόλεμος Νὰ τῶν σπαθῶν ὁ κρότος
Ἦ γῆ ἄς σχισθῆ Νὰ πανταχοῦ σηκώνονται

Παῦτε
Μειδίσαον
Τρέξε
Ἐλάτε - ἐλάτε
Ἄμμετε

Ἐπάρχουνε τέλος καὶ δύο ἄλλοι τύποι
ἀξιοπαρατήρητοι: ἄν, καὶ ἑάν, πού διευκο-
λύνουν τὸν εἰρμό τῆς λυρικῆς ἀνάπτυξης.
τὸ ὁμως, πού κόβει τὴ μονοτονία προσδι-
νοντας ἔμφαση, καὶ τὸ ἐρωτηματικὸ ποῦ
καὶ ποῖος, πού κρατᾷ λιγάκι ἀπὸ τὸ ρητο-
ρικὸ ἔφος τῶν καθαρευουσιάνων, ἀλλὰ ἐδῶ
εἶναι ἀρκετὰ συγκεκριμένο καὶ συγκρατη-
μένο, ἀκριβῶς ὅσο τοῦ χρειάζεται γιὰ νὰ
ἐξυπηρετήσῃ τὴ δραματικὴ ἀκρότητα μιᾶς στιγμῆς:
Ἄν μαυροφορεμένης Ὅμως διὰ ποῖον οἱ δοῦλοι
Ἄν τῆς χαρᾶς τὸν γέλωτα Ὅμως διατὶ ἑάν ἐσπεῖρα
Ἐάν τὰ Ποσειδῶνια κύ- Ὅμως ἄν μιμηθεῖ
[ματα Ὅμως ἰδοὺ τὰ σκῆπτρα
Ἐάν τὸ ἀκονίζει ἡ δόξα

Ε.Υ.Δ.Τ.Ε. Κ.Τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

Ποῦ εἶναι τὰ ρόδα;
Ποῦ εἶναι αἱ τόσαι γλῶσσαι
Καὶ ποῦ τὰ ἔνθεα ἔπη
Ποῦ εἶναι τῶρα τὰ σύμμετρα

Ἡ σχολαστικὴ αὐτὴ παρέκβαση, ὅσο κι' ἂν μὲ στενοχωρεῖ, δὲν εἶναι κατὰ βάθος μάταιη. Τὰ μυστικὰ μιᾶς προσωπικῆς τεχνικῆς συγκροτοῦνε τὸ πρωτότυπο ὕφος, καὶ εἶναι αὐτὰ ποῦ μᾶς βάζουν στὴν περίπτωσι Κάλβου νὰ ἀρνηθοῦμε στὴ γλῶσσα ἢ στὶς παράξενες εἰκόνες τὴν ἀποκλειστικότητα τῆς ἰδιορρυθμίας του. Παντοῦ μέσα στὶς Ὁδὲς του τὰ δυὸ αὐτὰ στοιχεῖα ἀλληλοῦπηρετοῦνται. Μὰ ἐνῶ διαβάζοντας π.χ. κανεὶς τῶν «Ὁκεανὸ» βρίσκει τὸ κέντρο τοῦ βάρους περισσότερο στὴν εἰκονοπλαστικὴ συγκρότησή του, διαβάζοντας τὴ «Βρεττανικὴ Μοῦσα», βλέπει ἀπεναντίας στὴν πρώτη γραμμὴ αὐτὸν τὸν ἐπίσημο καὶ συνάμα τόσο θλιμμένο, ὑπερήφανο καὶ συνάμα τόσο ἀνθρώπινο τόνο τῆς φωνῆς, ποῦ κυριαρχεῖ. Τὴ «Βρεττανικὴ Μοῦσα», ἐγὼ τουλάχιστον, τὴ θεωρῶ τυπικὸ ὑπόδειγμα τῆς ἀτομικότητος τοῦ ποιητῆ μέσα στὰ «Ἀπαντά» του:

Ἐάν τὰ ποσειδῶνια
κύματα, τὸν ἀθάδῃ
ναύτην ἀπομακρύνωσιν
ἀπὸ τὴν πάτριον νῆσον του
πρὶν ἔλθῃ ἡ νύκτα

Μὲ ψυχὴν πικραμμένην
ὀρθὸς ἐπὶ τὴν πρόμνην
βλέπει ἐπάνω εἰς τὴν θάλασσαν
τὴν ἡουχίαν χυμένην
καὶ ἐσπέριον σκότος

Βλέπει τὰ περιπόθητα
βουνά καὶ τὰ χωράφια
τῆς γλυκερᾶς πατρίδος
κεχρυσωμένα ἀκόμα
ἀπὸ τὸν ἥλιον.

Ἄλ' ἤδη εἰς τὰ ἐρεβῶδη
λουτρά βαθῆα τῆς δόσεως
τοῦ λαμπροῦ βασιλέως
τῶν ἀέρων ἐβοῶτησεν
ἡ ἐσχάτη ἀκτίνα

Καὶ ἀλλάζει ἰδοὺ ἀμαυρώνεται
τῆς νήσου ἡ ράχη ὡς πρόσωπον
νέας, ὀρφανῆς παρθένου,
ὕγρον ὑπὸ τὸ σύγνεφον
τῆς δυστυχίας

Τὰ λυπημένα ὀμμάτια του
τότε ἂν σηκῶσῃ ὁ ναύτης
βλέπει ἐπάνω εἰς τὴν χώραν του
τρέμον καὶ μεσουράνιον
τὸ πρῶτον ἄστρον

Ὅπως ἂν χάσει ὁ ἄνθρωπος
τὸ φῶς καὶ τὸν σκεπάσει
μακάριον σκότος βλέπομεν
ἐπ' αὐτὸν ἀνατέλλον
ἄστρον ἐλπίδος

Ὁ Βύρων· ὁ θεσπέσιον
πνεῦμα τῶν Βρεττανίδων
τέκνον Μουσῶν καὶ φίλε
ἄμοιρε τῆς Ἑλλάδος
καλλιστεφάνου

Πλεγμένα μὲ τὰ φύλλα
τοῦ μυστικοῦ Ἑλικῶνος
τῆς Ὑγείας τὰ ρόδα
χθὲς θυμωσίως ἐστόλιζον
τὴν κεφαλὴν σου

Χθὲς τὸν οὐράνιον ἔτρεχε
δρόμον ὁ ἥλιος· χόνων
τὰς πλέον λαμπρὰς ἀκτίνας
τὸ μέτωπόν σου ἀντίστραπτεν
ὡς ἀθανάτου

Σήμερον κεῖσαι, ὡς εὐφορος
πολύκλωνος ἐλαία
ἀπὸ τὸ βλαῖον φύσημα
σκληρῶν ἀνέμων κεῖται
ἐκριζωμένη

Σήμερον κεῖσαι ὁ Βύρων
καὶ ποῦ τὰ ἔνθεα ἔπη
ποῦ εἶναι τῶρα τὰ σύμμετρα
πτερόεντα φωνήεντα
Καιτάλιε κόκνε;

Θαυματοουργοὶ φυσήσατε
πνοαὶ τοῦ παραδείσου·
σηκώσου ὁ Βύρων, τίναξε
μακρὰ ἀπὸ σὲ τὸν ἄωρον
Μόρσιμον ὄπνον

Ἰδοὺ τῆς μουσοτρόφου
Εὐρώπης τὰ ὑπερέχοντα
ἔθνη ἀκόμα προσμένουσιν
ἀκόμα τὴ φωνὴν σου
ἐπιθυμοῦσιν.

Ἰδοὺ ἡ Ἑλλάς σοῦ ἐτοίμασεν
δχι τὸν χρυσὸν κύκλον
τὸν τοὺς κροτάφους φλέγοντα
τῶν ἀργῶν Βασιλέων
ἢ τῶν τυράννων

Ἄλλὰ στέφανον ἕτερον
στολὴν ἐνδοξον, ἐντιμον,
ἀξίαν νόος δικαίου
ἀνδρός ἀξίαν γενναίου
φιλελευθέρου

Στέφανον αἰώνιον
κλάδων ἀφθάρτων, λάμποντα
δχι διὰ τοὺς κροτοῦντας
ποιητὰς τὸ μονόχορδον
τῆς κολακείας

Ἄμὲ διὰ σὲ τὸν εὐτολμον
λειτουργῶν τῶν παρθένων
Ἑλικῶνίων φιλοῦσιν
ἡ Μοῦσαι χεῖρα ἀμίαντον
καὶ ὕψηλόν πνεῦμα.

Σὲ ἡ Ἑλλάς εὐγνώμων
ὡς φίλον μεγαλόψυχον
ζητεῖ νὰ στεφανώσῃ
ὡς παρηγορητὴν τῆς
ὡς εὐεργέτην.

Σηκώσου ὁ Βύρων... φίλε
σηκώσου... λάβε, ὁ μέγα
λάβε τὸ δῶρον ὕμνησον
τοῦ Σταυροῦ τοὺς θριάμβους
καὶ τῆς Ἑλλάδος

Αἱ! τῶν θνητῶν ἡ ἐλπίδας
ὡς ἐλαφρὰ διαλύονται
ὄνειρα βρέφους· γάνονται
ὡς λεπτὸν βόλι εἰς ἀκείρον
βάθος πελάγου

Ὁ Βύρων κεῖται ὡς κρῖνος
ὑπὸ τὸ βαρὺ κάλυμμα
ἀθλίας νυκτός, ἢ αἰώνιος
ὁ λύπη, τοῦ ἐσκέπασε
μοῖρα θανάτου

Ἄνηρ κατὰ τὸν φύσεως
Νόμον τὸν ἄνδρα κλαίω·
Δὲν γίνονται τὰ δάκρυα
ματαίως ἐπὶ τὸν τάφον
τῶν εὐδοκίμων.

Ὅτι ἂν φθαρτὸν τὸ σῶμα
πέσει καὶ τ' αὐτὸν πνεῦμα
τῶν ἀγαθῶν καὶ ἡ φήμη
νικήσουσιν ὡς ἡ ἀλήθεια
τὸ ἀέναντον μέλλον

Ἄν χωριστὴ, μετέωρος
ἐπὶ τὴν δέλφιον πέτραν
ἀστράψει ἡ λύρα, καύχημα
Ἄγγλων καὶ χαρμωσάνῃ
Ἄγνηροῖδων.

Ἡμεῖς δμως χορεύομεν.
Τὰς θλίψεις θεραπεύει
καὶ ἀγει ὁ θρηναὸς εἰς ἀμιλλαν
Ἀρετῆς τὴν φιλόδοξον
σποράν τοῦ ἀνθρώπου.

Συγκεφαλαιώνοντας ἔτσι τὰ κύρια χαρακτηριστικά τῆς «Λύρας» τοῦ Ἀνδρέα Κάλβου, βρισκόμαστε μπροστά σ' ἕνα πίνακα, ποῦ δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν πίνακα τῶν κύριων χαρακτηριστικῶν τῆς σημερινῆς λυρικῆς ποίησης, βρισκόμαστε δηλαδή μπροστά σ' ἐκεῖνο, ποῦ θέλαμε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ν' ἀποδείξουμε: Συνέπεια ζωῆς καὶ ἔργου, μετασχηματιστικὴ θέληση τοῦ κόσμου, πρωταρχικὴ σημασία τῆς περιεχτικῆς εἰκόνας, ἐξώνομη χρησιμοποίηση τοῦ ἐπιθέτου, αἴσθησις τῆς φύσης, προκλασικὴ ἀνιούσα γραμμὴ, ἐλλειπτισμὸς, βιασμὸς τῆς λογικῆς, ἀνανέωση τῆς ἐννοίας τοῦ ὄρατου, ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὰ καθιερωμένα μέτρα, ἐντὸν ἰδιοτυπία τῆς λυρικῆς φωνῆς, καὶ εἰδικὰ γιὰ τὴν Ἑλλάδα—νησιωτικὴ συνείδησις. Γιὰ κανέναν ἄλλο ποιητὴ τοῦ 19ου ἢ καὶ τοῦ 20ου ἀκόμα αἰῶνα, ἔστω καὶ πολὺ μεγαλύτερον, δὲ θὰ μπορέσουμε νὰ ποῦμε τὸ ἴδιο πρᾶγμα. Βέβαια, μιλώντας μὲ μεγαλειότερη κριτικὴ αὐστηρότητα, θὰ πρέπει νὰ προσδιορίσουμε τὴ θέση τοῦ σὰν *μοναδικῆς*, θὰ πρέπει ν' ἀποκλείσουμε τὸν Κάλβο στὸ νησιδίον τῆς ἰδιορρυθμίας του. Κάνοντας ὅμως μιὰ συγκριτικὴ ἐργασία μὲ τὴ βελόνα τῆς ἐπιθυμίας μας στραμμένη κατὰ τὴν ἀνεύρεση τῶν κοινῶν γνωρισμάτων ποῦ θὰ τοῦ δώσουν, μὲ σχετικότητα πάντοτε, τὸν τίτλο τοῦ προδρομοῦ, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἐπιχειρώντας ἕνα γενναῖο παραμερισμὸ τῶν καθ'αυτὸ καιρικῶν στοιχείων ποῦ ἦταν ἀναπότρεπτα μοιραῖο νὰ ἐπηρεάσουν τὴν ἔκφρασή του, δὲ χάνουμε ἀπὸ μπροστά μας (κάθε στιγμὴ ποῦ μὲ τίς Ὁδὲς στὸ χέρι ξαναδοκιμάζουμε τὴν ὑπερήφανη πάνω στὸν κόσμον ματιὰ του) τὸ ἀνάστημα τοῦ ἀνθρώπου αὐτοῦ ποῦ στέκεται σὰν παράδειγμα, καὶ γιὰ τὴν πικρία ποῦ δοκίμασε, καὶ γιὰ τὸ πείσμα ποῦ γιγάντεψε, καὶ γιὰ τὴ σταθερὴ καὶ ἀσυμβίβαστη γραμμὴ ποῦ κράτησε σ' ὅλη τὴν ὄχι καὶ τόσο καλόστρωτη ζωὴ του.

Γ'.

Καθήμεν μεγάλε ἀνθρώπε μᾶς χάρισαν οἱ καιροὶ ἤρθες πολὺ νωρὶς γιὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ μεῖς ἤρθαμε
καὶ δὲν μπορούμε πιά νὰ σοῦ ποῦμε πόσο μέγας
δὲν θὰ μάθεις ποτέ πὼς βρέθηκαν μερικοὶ γιὰ νὰ σ'
πὼς βρέθηκε στὸν κόσμον καὶ γιὰ σένα λίγη ἀγάπη.

Ἔτσι ἐχαιρέτησε, καὶ μὲ τὸ στόμα ἐνὸς ἀπὸ τοὺς καλλίτερος λογοτέχνες τῆς, ἡ σημερινὴ γενεά, τὸν Γέρω-Ἄετο ποῦ ὀλομόναχος κτυπᾷ πάντοτε τίς φτεροῦγες του πάνω ἀπὸ τὴ λυρική κορυφὴ τοῦ δέκατου ἑνατου αἰῶνα. Εἶναι καιρὸς νὰ καταλύσουμε τὴ μοναξιά του; Μήπως ἔτσι τὸν προδώσουμε; Κανείς δὲν τὸ ξέρει! Ὅμως ὅταν μερικὲς στιγμὲς πικρίας καὶ ὑπερηφάνειας παραμερίζουνε τὰ παραπετάσματα μιᾶς ἀνόητης καὶ συμβατικῆς ζωῆς, γιὰ νὰ μπεῖ τὸ

Ἴονιον κύμα χτυπώντας στὶς ἀκρογιαλιές τῶν ξυπνητῶν μας ὀνείρων, ὅταν «τὸ λαμπρὸν τοῦ Αἰγαίου ρεῦμα» παρασέρνει τοὺς στύλους μιᾶς ἀνάπηρες λογικῆς, δοκιμάζουμε, ἀκολουθώντας τὸ δικό του παράδειγμα, νὰ ξανασυλλαβίσουμε (ἔξω πιά ἀπὸ τὰ θέματα ποῦ μιὰ ἀνάγκη ἔφερνε τότε στὸ προσκήνιο) τὰ σύμμετρα πτερδόντα φωνηεντά του, ν' ἀφήσουμε μιὰ φωνὴ ποῦ θάτανε πιθανώτατα ἡ *σημερινὴ φωνὴ του*, ν' ἀντηχῆσει μὲ τὴν ἴδια μεγαλοπρέπεια στὰ βουνὰ τοῦ τετραχώρου. Ἡ ἀτμόσφαιρα τότε ἀναδίνεται ἀπὸ τὴν ἴδια φύση, ἀλλὰ ὅπως ἡ φύση αὐτὴ μπορεῖ ν' ἀποδοθεῖ *ἀντίστοιχα* μέσα στὴν τάξη καὶ στὴ διαύγεια τοῦ συναίσθηματος. Καὶ ὁ δραματικὸς παλμὸς, ἐκεῖνος ποῦ χτυπᾷ στὶς φλέβες μας τὴν ἴδια ὥρα ποῦ χτυπᾷ μέσα στὶς φλέβες τοῦ σύμπαντος, ματώνει τὰ λόγια, δίνει διέξοδο στὶς κραυγές, ἀκυρώνει τὸ ἐφήμερο, καθιερώνει τὴ θλίψη, βάζει, ὅπως αὐτὸς μονάχα ξέρει, τὸν ἀνεμο καὶ τὴ σιωπὴ, τὴν ἀνταρσία καὶ τὸ αἰώνιο χαῖρε, ἀνάμεσα στὰ στήθη τῶν παρθένων καὶ τοὺς ἐγκεφάλους τῶν ποιητῶν:

Θλίβει ὁ καπνὸς τὸ διάστημα γαλάζιον τῶν ἀέρων
Πανέρημη ἀστράπτει τώρα ἡ πλάση τῶν ὀδάτων
Ἡ γῆ ἀεροκινεῖται.

Κουφοβροντᾶουν τὰ κύματα
Ἐνῶ ἐπὶ τὴν ἀπειρον θάλασσαν τῶν ὀνείρων
τὸ πνεῦμα τῶν ἀνθρώπων κάθεται μόνον.

Θανατηφόρον δρέπανον τρέχει τὴν γῆν μὲ βίαν
Κι' ἐπάνω εἰς τὴν καρδίαν μου βαρύνεται ὁ λυγμὸς
Ὡς πλάκα τάφου.

Θάρθουν βαμμένα εἰς οἶμα πεπυκνωμένα σύννεφα
Ἦουχα παγωμένα θάρθουν
Τὰ μεγάλα πτερὰ τῆς βαθείας νόκτας.

Ἱεροσουλία; Ὁχι, ποτέ! Τὰ κομμάτια μιᾶς μαγικῆς φωνῆς ξανασυνθέτουνε τίς ἀπαιτήσεις μας, ἀνταποκρίνονται στὰ αἰσθηματά μας, κατοικοῦν ἀφθαρτα καὶ πίσω ἀπὸ τὰ μελανόπτερα σύννεφα ὅταν κοιμούνται οἱ ἀνεμοὶ τῆς οἴκουμένης, καὶ πάνω ἀπὸ τὰ εὐτυχισμένα χώματα «ὅταν ἡ αὐγὴ χρυσόζωνος χαιρετάει». Ἄργα ἢ γρήγορα, ἐρχεται μιὰ μέρα ὅπου τὸ συναίσθημα, ζηλεύοντας τὴν ἀμεση διατύπωσή του, ἀποτινάζει κάθε πρόσχημα ἐπίκτητο. Καὶ δὲ χρειάζεται ἀλήθεια παρὰ μιὰ μικρὴ χειρονομία γιὰ ν' ἀπελευθερωθεῖ μαζί του καὶ νὰ μιλήσει μὲ τὴν ψυχὴ μας ἀπευθείας ὁ ἀνθρώπος ποῦ ταλαντεύτηκε, πρὶν γίνεῖ «Ἐθνικὸς ποιητής», ἀνάμεσ' ἀπὸ τὴν χαρὰ καὶ τὴν θλίψη, ἀνάμεσ' ἀπ' τὴν μέρα καὶ τὴν νύχτα τοῦ κόσμου.

Γράφει ὁ ἕνας:

Φαίνεται εἰς τὸν ὀρίζοντα ὡσαν χαρὰς ἰδέα
ὁ ἥλιος καὶ πλουτίζει μὲ νερόν ὑπερήφανον
τὰ βουνὰ περιπόθητα καὶ τὰ χωράφια.

Χρόνος χαρὰς ἐπέστρεψεν εἰς τὸν οὐράνιον κῆπον.

Ξεσπάει ὁ ἄλλος:

Ἄγρια μεγάλα τρέχουσιν τὰ νερά τῆς θαλάσσης
Ὀργίζεται τὸ πνεῦμα τῆς πικρᾶς τύχης
καὶ εἰς τὰ κρημνά τοῦ βίουμ' ἔρριψε
Πῶ εἶναι τὰ ρόδα;

Ἴδου ἡ πλάκα σείεται. Στεναζούσης νυκτός
 Ἄκούω τὸ τεθλιμμένον φύσημα
 Αἱ ὄραι ὡσάν σταλάγματα πυρός πέφτουν στὴν θά-
 λασσαν
 Καὶ γὼ καὶ γὼ τὸ σίδηρον γυρεύω.

Μίαν πρὸς μίαν ἐσούντριπα τὰς χορδὰς ὄλας
 Ἐφθασ' ἡ ὥρα.

Ἦμνεῖ ὁ πρῶτος :

Ὁ ἥλιος κυκλοβίωκτος κινεῖ τὴν νῆσον
 Μελισσῶν ἔθνη τρέφει μ' ἀθέριστα ἄνθη

Τὸ κῆμα Ἴόνιον πρῶτον κτυπώντας κυρμηρίζει
 Καὶ ἡ μυρτιά ὑπερήφανος ἀπὸ δροσιᾶν ἀστράπτει

Ἐρωτα τὸ μυστήριον τῆς ἐορτῆς σου σκέπασον
 Ἐπὶ τὰ χεῖλη σὺναξάν τὴν ποθητὴν τροφήν
 Ὅτι εἶναι ἡ γῆ παράδεισος καὶ ἡ ζωὴ μία.

Ἐκεῖ τὸ αἰώνιον φύσημα μὲ τὰς χρυσᾶς ἐλπιδας
 Τῶν ἀνθρώπων ἔχάρισαν εὐτυχὴ δῶρα.

Κύτταξε πῶς ὁ ἥλιος χρυσώνει τὰ πανιά των
 Ἄκουσε τῶν πλεόντων τὰ εἶα - μόλα.

Ἡ τραγουδεῖ ἀλλοιῶς :

Ἡ λαμπὰς ἡ αἰώνιος
 Εἰς τὸν δροσῶδη κόλπον
 Τῆς γῆς ἐξανοίγει
 Θαλάμους πνέοντας ἔρωτα

Ἐκεῖ ὁ ἀέρας πάντοτε
 Γελάει. Ἐκεῖ τὰ κάλλη
 Μοσχοβολοῦν παρθένων

Βάλλετε ὦ φίλοι βάλλετε τ' ἄνθη διὰ στρῶμα
 Βάλλετε ὦ φίλοι βάλλετε ὀακίνθινον στέμμα.

Κι' ὅμως νὰ ποῦ ἡ γεύση τῆς πικρίας ξα-
 νάρχηται πῶς ἔντονη, χτυπώντας τὶς πόρτες
 τῆς ἀπελπισίας.

Σκότος εἰς τὰς ροὰς ἐσπέριον ἐχύθη
 Παύει παύει ὁ θόρυβος τῶν ζώντων
 Ἐνῶ εἰς τὸ χάος ἀμέτρητον τῶν οὐρανίων ἐρήμων
 Ἐσχίσθησαν τὰ νέφη καὶ τῶν ἀστρῶν ἐφάνηκεν
 Ἡ ἀρμονία.

Ὡ ψυχὴ δακρυχέουσα
 Ὡ τεθλιμμένον φύσημα
 Ὁρμὴ νεοσπαραγμένη
 Στήθη ἀφιλήτα

Σὰς ἀρπαξεν ἡ τύχη

Πίνουμεν τὸ πικρὸν ποτήριον
 τῆς ξενητείας. Ἀνάστε-
 νάζει ἡ ψυχὴ μας

Ἄλλὰ ποτὲ δὲν φθάνομεν τὴν εὐτυχίαν

Ποτὲ δὲν εἶναι δυνατό νὰ φτάσουμε
 μέσ' ἀπὸ τὶς ἐθνικές, κοινωνικές ἢ δὲν ξέρω
 κι ἐγὼ τί ἄλλες σκοπιμότητες, τὴν ἀφι-
 λόκερδη φωνὴ τῆς ψυχῆς τοῦ ποιητῆ, ἀν
 πρῶτα δὲ ζήσουμε καὶ δὲν ποθήσουμε
 ἐντατικά τὴν ἀνάγκη αὐτῆ. Ξεθωριάζουν
 κάθε μέρα καὶ περισσότερο τὰ παρεῖσαχτα
 —δσα οἰκοδομοῦνε τὴν πρόσκαιρη ἐπιτυχία
 —στοιχεῖα τῆς ζωῆς, ἀστράφτουν κάθε μέ-
 ρα καὶ περισσότερο τὰ οὐσιαστικά στοιχεῖα

τῆς. Κρατημένοι ἀπὸ τὶς λυρικές μονάχα ἐ-
 ξομολογήσεις τοῦ Ἀνδρέα Κάλβου, καὶ ἀ-
 κολουθώντας ἓνα δρόμο ἀντίστροφο μέσα
 στὰ βάθη τῆς λυρικής χώρας του, προκα-
 λοῦμε, συνδυάζοντας τὶς δυὸ πῶς γνήσιες
 καὶ πρωταρχικές φωνές του, μὴ τελειωτική
 τρίτη φωνή, ποῦ αὐτὴ δὲ διστάζει ἐπὶ
 τέλους νὰ παραβιάσει τὶς πύλες τοῦ θαύ-
 ματος!

Μ' αὐτὴν βρισκόμαστε κιόλας μέσα στὴν
 ὑπερπραγματικότητα. Ἡ κίνηση τῶν ἐγκό-
 σμιων συμφωνεῖ μὲ τὸν ἄνθρωπο ποῦ ἔχει
 ἀπολυτρωθεῖ πιά ἀπὸ τὴ δουλειὰ τῆς γῆς
 στὴ γῆ, ἀπὸ τὴ δουλειὰ τῆς γῆς στὸν οὐρα-
 νό, ἀπὸ τὴ δουλειὰ τῆς γῆς καὶ τ' οὐρανοῦ,
 στὶς ἀντιφάσεις τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου :
 «θαυματουργοὶ φυσήσατε πνοαὶ τοῦ πα-
 ραδείσου!

Ἀνοίγονται σωτήριαι θύραι. Σπήλαιον
 εἶναι ἡ χάσμα Ἄβου; Ματαίως συσσωρεύ-
 ονται τριγύρω νύκτες αἰώνων. Ἐλύθησαν
 οἱ ἀνεμοὶ κι' ἓνα χεῖρι κατεβαίνει μέσα ἀπὸ
 σύγνεφα ὀλόχρυσά καὶ δείχνει. Τ' ἄστρα
 ἀχνίζουσιν, στάζουν αἶμα. Ὁ Γαλαξίας
 πλατύνεται καὶ χύνει δρόσου σταγόνας.
 Ἡ φωνὴ τῆς δικαιοσύνης χάνεται, ὡς τὰ
 χαράγματα χάνεται ὁ ὕπνος ἢ ὡς λεπτὸν
 βόλι εἰς ἀπειρον βάθος θαλάσσης. Λεῖπει
 ὁ καιρὸς. Μᾶς φεύγει ἡ ὥρα. Σπήλαια καὶ
 δένδρα τῶν ποταμῶν, βαθέα λαγκάδια,
 ἔρημα μονοπάτια, δάση, βουνά, χωράφια
 φεύγουν ὀπίσω. Ἡμεῖς ὅμως χηρεύομεν.
 Ὁ ἀνεμὸς ἐσκόρπισε τὰ λείψανα καπνοῦ
 καὶ στάκτης ὑπὸ τὰ ποδάρια μας. Ἡμεῖς
 ὅμως χηρεύομεν. Ὅμως... διὰ ποῖον οἱ
 δοῦλοι πίνουσι τὸν ἀέρα; Ποῦ μ' ἔφερον
 ὁ πόνος μου; Τί λέγω; Ποῦ εἶναι αἱ τόσαι
 γλώσσαι τῶν ἀκτινοβολούντων; Ζεφυρόπο-
 δες χάριτες ψάλλουν μέσα εἰς δάση εὐάνεμα
 καὶ οἱ καθαροὶ λευκαίνονται αἰθέριοι κάμποι.
 Ἐλάτε νὰ ζεστάνωμεν τὰ χεῖρια μας στὰ
 σπλάχνα, ἐλάτε ν' ἀκούσωμεν τὸν εὐτολμον
 λειτουργὸν τῶν παρθένων Ἐλικωνίων. Ἀρ-
 πάξτε τὴν πτερωτὴν βροντὴν, κατὰ σκοπὸν
 βαρέσατε μ' εὐστοχὸν χεῖρα!»

Ἀλλὰ μήπως καὶ τί ἄλλο κάνουμε στ' ἀ-
 λήθεια; Γι' αὐτὸ ἴσως ἀγαποῦμε τόσο αὐτὴ
 τὴ φωνή, γι' αὐτὸ ἀγαποῦμε δηλαδὴ τὴν
 ποίηση. Μπορεῖ νὰ χτυπάει μέσα στοὺς
 σφυγμούς μας κάθε φορὰ μὲ τόσο διαφορε-
 τικὸ τρόπο! Μπορεῖ νὰ μᾶς μαγεύει, νὰ
 μᾶς τυραννεῖ.

Ἄλλὰ ἡ ζωὴ καὶ τότε
 δὲν εἶναι διὰ τὸν βλέποντα
 ἄνθρωπον τοὺς ἀστέρας
 ἄλλο παρὰ ποσοῖμιον
 ἀθανασίας.

Ἄνοιξη 1940.

ΟΔΥΣΣΕΑΣ ΕΛΥΤΗΣ